

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
Ă REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

IN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 65-A ANIVERSĂRI A FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

TRANSFORMĂRILE ÎN STRUCTURA POPULAȚIEI, SOCIALĂ ȘI DE CLASĂ
ÎN PROCESUL CONSTRUIRII SOCIALISMULUI ÎN ROMÂNIA (I)

GHEORGHE SURPAT

CERCUL FEMEILOR MUNCITOARE DE PE LÎNGĂ SINDICATELE
UNITARE

ELISABETA IONIȚĂ

ȚĂRĂNIMEA ÎN ISTORIA NAȚIONALĂ

STRUCTURA SOCIAL-JURIDICĂ A ȚĂRĂNIMII DIN TRANSILVANIA
MEDIEVALĂ

ȘTEFAN PASCU

„REAȚIA” ȚĂRĂNIMII FAȚĂ DE LEGĂTURA LUI MIHAI VITEAZUL:
O IPOTEZĂ

FLORIN CONSTANTINIU

PARTICIPAREA ȚĂRĂNIMII LA PĂZEA CĂLEI FOU CU CARACTER NAȚIONA
ALE ROMÂNIEI ÎN EPOCA MODERNĂ (1877—1878; 1916—1918) (II)

DAMIAN HUREZEANU

MODIFICĂRI ÎN STRUCTURA AGRICULTURII ȘI RELAȚIILE AGRARE
DIN ROMÂNIA ÎN ANII 1939—1945

TRAIAN UDREA

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

3

TOMUL 39

1986

MARTIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona prin „Rompresfilatella” Departamentul Export-import presă, P.O. Box 12–201, Tlex 10 376 prsf i r — București, Calea Griviței Nr. 64–66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „Revista de Istorie”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor Nr. 1.

71247 — București, tel. 50.72.41.
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, Nr. 3
Martie 1986

S U M A R

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 65-A ANIVERSĂRI A FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

- GHEORGHE SURPAT, Transformările în structura populației, socială și de clasă în procesul construirii socialismului în România (I) 211
ELISABETA IONIȚĂ, Cercul femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare 226

ȚĂRĂNIMEA ÎN ISTORIA NAȚIONALĂ

- ȘTEFAN PASCU, Structura social-juridică a țărânimii din Transilvania medievală 237
FLORIN CONSTANTINIU, „Reacția” țărânimii față de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză 249
DAMIAN HUREZEANU, Participarea țărânimii la războaiele cu caracter național ale României în epoca modernă (1877—1878; 1916—1918) (II) 258
TRAIAN UDREA, Modificări în structura agriculturii și în relațiile agrare din România în anii 1939—1944 276

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Ședințe de comunicări la Institutul de Istorie „N. Iorga”; O precizare (*Alexandru Dușu*); Al V-lea Congres Internațional de Arheologie Slavă de la Kiev (*Ștefan Olteanu*); Călătorie de documentare în R.P. Ungară (*Anastasiu Iordache*) 292

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- ECATERINA NEGRUȚI, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984 (Universitatea „Al. I. Cuza”), 148 p. (*Louis Roman*) 297
IOANA CONSTANTINESCU, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul organic*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 204 p. (*Ludovic Demény*) 300
* * * *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. VI (1566—1570), volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, XXVIII + 369 p. (*Mircea Suciu*) 302
TREVOR ROWLEY, *The Norman Heritage 1066—1200*, Routledge and Kegan Paul, London, Boston, Melbourne and Henley, 1983, 210 p. (*Ovidiu Bozgan*) 304
* * * *Aspects des rapports entre la France et la Suisse de 1843 à 1939, Actes du colloque de Neuchâtel*, Sous la direction de Raymond Poidevin et Louis-Edouard Roulet, Ed. de la Baconnière, Neuchâtel, 1982, 215 p. (*Mihai Manea*) 305
LÁSZLO LÖRINCZ *Histoire de la Mongolie des origines à nos jours*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 292 p. (*Eugen Denize*) 307

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, N° 3

Mars 1986

SOMMAIRE

EN L'HONNEUR DU 65e ANNIVERSAIRE DE LA CRÉATION DU PARTI COMMUNIS^TE ROUMAIN

- GHEORGHE SURPAT, Les mutations survenues dans la structure de la population, sociale et de classe pendant le processus d'édification du socialisme en Roumanie (1) 211
ELISABETA IONIȚĂ, Le cercle des femmes travailleuses près les syndicats unitaires 221

LA PAYSANNERIE DANS L'HISTOIRE NATIONALE

- ȘTEFAN PASCU, La structure socio-juridique de la paysannerie de Transylvénie au moyen-âge 237
FLORIN CONSTANTINIU, „La réaction” de la paysannerie au „servage de la glèbe” édictée par Michel le Brave : une hypothèse 249
DAMIAN HUREZEANU, La participation de la paysannerie aux guerres à caractère national de la Roumanie à l'époque moderne (1877—1878 ; 1916--1918) (II) 258
TRAIAN UDREA, Modifications dans la structure de l'agriculture et les relations agraires de Roumanie pendant la période 1939—1944 276

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Séances de communications à l'Institut d'histoire „N. Iorga” ; Une précision (*Alexandru Dufu*) ; Le Ve Congrès International d'Archéologie slave de Kiev (*Ștefan Olteanu*) ; Voyage de documentation en R.P. Hongroise (*Anastasiu Iordache*) 292

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- ECATERINA NEGRUȚI, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice* (L'Etat moldave pendant la première moitié du XIXe siècle. Contributions démographiques), Iași, 1984 (Universitatea „Al. I. Cuza”), 148 p. (*Louis Roman*) 297
IOANA CONSTANTINESCU, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul organic* (Le fermage dans l'agriculture de Valachie et de Moldavie jusqu'au Règlement Organique), Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 204 p. (*Ludovic Demény*) 300
** *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. VI (1566—1570) (Documenta Romaniae Historica, B. La Valachie), vol. VI (1566—1570), volume paru par les soins de Ștefan Ștefănescu et Olimpia Diaconescu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, XXVIII + 369 p. (*Mircea Suciu*) 302
TREVOR ROWLEY, *The Norman Heritage 1066—1200*, Routledge and Kegan Paul, London, Boston, Melbourne and Henley, 1983, 210 p. (*Ovidiu Bozgan*) 304
** *Aspects des rapports entre la France et la Suisse de 1843 à 1939, Actes du colloque de Neuchâtel*, Sous la direction de Raymond Poidevin et Louis-Edouard Roulet, Ed. de la Baconnière, Neuchâtel, 1982, 215 p. (*Mihai Manea*) 305
LASZLO LÖRINCZ, *Histoire de la Mongolie des origines à nos jours*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 292 p. (*Eugen Denize*) 307

www.dacoromanica.ro

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 65-A ANIVERSĂRI A FĂURIRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

TRANSFORMĂRILE ÎN STRUCTURA POPULAȚIEI, SOCIALĂ ȘI DE CLASĂ ÎN PROCESUL CONSTRUIRII SOCIALISMULUI ÎN ROMÂNIA (I)

GHEORGHE SURPAT

În anii edificării socialismului au avut loc în România mutații profunde, calitative în structura populației, de clasă și socială, în fizionomia și profilul claselor sociale și în raporturile dintre ele, pe fundalul marilor transformări politice, economice și sociale. Clasa muncitoare a devenit, din clasă exploatată, lipsită de mijloace de producție și asuprită politic, forța socială conducătoare în societate, proprietar al mijloacelor de producție, producător și beneficiar. Țărănimea, diferențiată social, asuprită și exploatată de marea proprietate funciară a devenit, pentru prima dată în existența ei, o clasă socială omogenă — țărănimea cooperatistă — cu un nivel de viață materială și spirituală inimaginabil în vechile orânduri, participantă activă alături de clasa muncitoare și de celelalte categorii sociale ale națiunii, la opera de conducere a societății. S-a schimbat radical fizionomia intelectualității care a devenit o importantă forță a progresului economic, social și spiritual, participând activ la vasta operă de făurire a noii orânduri.

În acești ani ai regenerării pe baze socialiste a societății românești, de dezvoltare puternică a forțelor de producție, țara noastră a străbătut drumul de la societatea burgheză, bazată pe exploatare și inegalitate, la societatea socialistă multilateral dezvoltată, parcurgând mai multe etape: instaurarea puterii democrat-populare, cucerirea întregii puteri economice și politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare, lichidarea claselor exploatatoare, îndeplinirea sarcinilor revoluției socialiste, desfășurarea cu succes a operei de edificare a orândurii socialiste, consolidarea societății socialiste și trecerea la construirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Pe baza definirii conținutului, trăsăturilor și cerințelor etapelor istorice ale procesului de făurire a societății socialiste, Partidul Comunist Român a elaborat o strategie și tactică adecvate, a stabilit linia politică, obiectivele și sarcinile pentru fiecare etapă.

Prima etapă — deschisă de revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă declanșată în August 1944 — s-a caracterizat prin ample lupte revoluționare de clasă, politice, economice și sociale. În această etapă Partidul Comunist Român a acționat pentru găsirea celor mai bune forme de realizare a unității clasei muncitoare, a maselor populare. Punând pe primul plan unitatea clasei muncitoare, el a asigurat întărirea Frontului unic muncitoresc. O preocupare esențială a partidului în cursul desfășurării procesului revoluționar din această etapă a fost realizarea unor largi coaliții a tuturor forțelor democratice, și în primul rând, asigurarea rolului conducător al clasei muncitoare, încheierea și consolidarea alianței muncitorești-țărănești, menită să constituie forța de bază a revoluției și construcției socialismului. De asemenea, s-a

preocupat de integrarea în procesul revoluționar a intelectualității, a diferitelor categorii de specialiști ai căror exponenți reprezentativi au acordat dintotdeauna o mare atenție problemelor îmbunătățirii stării materiale și condiției cultural-spirituale a poporului. Partidul Comunist Român, împreună cu Partidul Social-Democrat și cu celelalte forțe revoluționare și democratice, a reunit în lupta antifascistă, democratică, principalele forțe ale națiunii — clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii de la orașe și sate, oamenii muncii fără deosebire de naționalitate, și chiar unele cercuri ale burgheziei. Aceasta a creat posibilitatea realizării unor profunde mutații social-politice în interesul maselor populare: instaurarea la 6 martie 1945 a guvernului revoluționar-democratic, în care precumpăneau reprezentanții clasei muncitoare și ai țărănimii, înfăptuirea reformei agrare și a altor reforme structurale cu caracter democratic, revoluționar, refacerea economiei naționale, abolirea monarhiei, cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare și cu celelalte categorii de oameni ai muncii prin instaurarea regimului de democrație populară, la 30 decembrie 1947.

În această etapă, societatea românească se caracteriza prin existența mai multor clase: *clasa muncitoare, țărănimea, burghezia, mizerimea* (până la reforma agrară din martie 1945) și *clășuri sociale*, între care principală era intelectualitatea.

Clasa muncitoare s-a afirmat ca forță socială principală în lupta maselor largi ale poporului pentru transformări democratice revoluționare, pentru cucerirea puterii politice. „Condițiile concrete care opun și în România, muncitorimea clasei capitaliste — scria Lucrețiu Pătrășcanu — fac din muncitorime principală forță socială în procesul schimbărilor fundamentale ale actualului regim economic, social și politic... Obiectivul ultim al luptei și activității clasei muncitoare este înfăptuirea societății socialiste, transformarea actualului regim capitalist în regim socialist. etapă spre societatea comunistă”. Conștient de amploarea și însemnătatea istorică a acestui obiectiv, L. Pătrășcanu atrăgea atenția asupra complexității proceselor sociale menite să ducă la atingerea lui. „Înainte ca muncitorimea din România să pășească pe acest drum ea are în față sarcina să lichideze trecutul. Căci numai în măsura lichidării acestui trecut pot fi create premisele viitoare. Acest trecut înseamnă în primul rând desființarea marii proprietăți și a rămășițelor iobăgești”¹. Deși clasa muncitoare nu era încă deținătoarea mijloacelor de producție, ea cucerise, împreună cu țărănimea muncitoare, puterea politică de stat. Dintr-o clasă exploatată ea s-a transformat treptat în clasă conducătoare în stat.

Țărănimea — cea mai numeroasă clasă a societății românești — era formată din țărani fără pământ, țărani săraci, mijlocași și înstăriți. Datele statistice privitoare la întinderea exploatațiilor agricole relevă profunda inegalitate de clasă ce domnea în agricultura românească. Astfel 53,2% din numărul total al gospodăriilor agricole stăpîneau doar 12,7% din suprafața agricolă a țării, în timp ce 0,8% din numărul exploatațiilor dețineau 32,2% din suprafață². Țărănimea, prezentînd și în această etapă un proces de diferențiere, s-a manifestat ca o forță socială revoluționară în lupta pentru cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi. Atît sub raport numeric, cît și din punctul de vedere al potențialului de energie revoluționară și tradiție, țărănimea era aliatul principal al clasei muncitoare.

Toate păturile țărănimii erau interesate în desființarea marii proprietăți din agricultură. Apreciind reforma agrară ca o cerință esențială a etapei respective a revoluției, partidul comunist a sprijinit țărănimea să-și creeze organe obștești de luptă — comitetele țărănești, care au avut un rol principal în mobilizarea ei la lupta pentru desființarea proprietății moșierești. Clasa muncitoare a acordat un sprijin permanent țărănimii la înfăptuirea reformei agrare din 1945, care a lichidat marea proprietate moșierească, care vreme îndelungată frinase dezvoltarea forțelor de producție, precum și clasa socială ce o reprezenta — moșierimea. Concomitent au fost întemeiate peste 400 000 de noi gospodării țărănești, reducându-se astfel numărul țăranilor fără pământ, iar alte 500 000 de gospodării și-au majorat suprafața.

Comunitatea de interese dintre clasa muncitoare și țărănime în înfăptuirea reformei agrare, în refacerea economiei naționale a constituit temelia alianței muncitorești-țărănești.

Burghezia, clasă organic legată de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, de exploatarea forței de muncă, deținea în proprietate principalele mijloace de producție ale țării. În etapa de care ne ocupăm, burghezia a pierdut, treptat, pozițiile deținute în conducerea țării. În urma victoriei obținute de Blocul Partidelor Democratice în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, principalele partide burgheze au dispărut din viața politică a țării. Apoi, prin proclamarea Republicii, clasa muncitoare, împreună cu țărănimea, intelectualitatea și celelalte categorii de oameni ai muncii, a preluat întreaga putere politică.

Alături de clasele sociale menționate, tabloul structurii sociale cuprindea și alte pături sau categorii sociale: intelectualitatea, funcționarii publici sau particulari, meseriașii, micii comercianți ș.a. În cadrul acestora intelectualitatea constituia o pătură cu un rol social deosebit de important în transformarea revoluționară a societății românești. În politica sa față de intelectualitate, partidul comunist a avut în vedere pozițiile democratice ale covârșitoarei majorități a oamenilor de știință și cultură, exprimate prin acțiunile antifasciste, antihitleriste în perioada premergătoare și în timpul războiului. Pe măsura amplificării și adâncirii procesului revoluționar partidul a atras acțiunea, mișcarea cercurilor largi ale intelectualității de la obiectivele cu caracter general-democratic spre țelurile unor transformări sociale tot mai profunde. Concludentă pentru noua stare de spirit ce-și făcea loc în acel timp în rândurile intelectualității, care milita pentru progresul social și economic al țării, este poziția adoptată de G. Călinescu în parlamentul democrat, în decembrie 1946. „E adevărat — spunea G. Călineascu — pentru prima oară deputat —, că și înainte formațiunile politice primeau în sinul lor intelectuali. Acești intelectuali nu intrau ca atare, ci intrau ca oameni politici. Partidele nu se mândreau de a avea în sinul lor scriitori și sînt încredințat că de cele mai multe ori nici nu bănuiau că-i au. Acum, pentru prima oară, partidele politice fac apel la producătorii intelectuali și se mândresc cu ei ca atare. Lucrul merită toată lauda și socotesc că este profitabil și pentru arta guvernării și pentru cultura însăși ...”³.

Odată cu preluarea întregii puteri politice de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea și celelalte categorii de oameni ai muncii și instaurarea regimului de democrație populară, România a pășit într-o etapă superioară, legică, a procesului revoluționar — etapa înfăptuirii sarcinilor revoluției socialiste, făuririi economiei socialiste unitare și a bazei sale tehnice-materiale.

La începutul anului 1948 în contextul transformărilor politice survenite în urma cuceririi depline a puterii politice în stat, economia națională exprima interdependența unor sectoare mai mult sau mai puțin contradictorii. *Sectorul economic de stat*, care se transforma în sector socialist, cuprindea circa 20% din industria siderurgică, 30% din industria metalurgică prelucrătoare, transporturile pe calea ferată, un număr însemnat de ferme de stat în agricultură și Banca Națională a României. Statul era proprietarul tuturor întreprinderilor care erau monopoluri de stat. Sectorul economic de stat coexistă cu sectoare bazate pe proprietatea privată: *sectorul capitalist, sectorul capitalismului de stat, mica producție de mărfuri*.

Sectorul capitalist, bazat pe proprietatea privat-capitalistă asupra mijloacelor de producție, ocupa un loc predominant în economie și era reprezentat de clasa burgheză. Ansamblul de măsuri anticapitaliste (etațizarea Băncii Naționale, organizarea oficiilor industriale, reforma monetară), adoptate de guvern în anul 1947, deși afectase folosirea neîngrădită a proprietății privat-capitaliste asupra mijloacelor de producție de către burghezie în propriul interes de clasă, nu a determinat o răsturnare a pozițiilor sale fundamentale.

Sectorul capitalismului de stat, bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, era reprezentat, în principal, de oficiile industriale, înființate în 1947. Întreprinderile capitaliste, cuprinse în aceste oficii, continuau, simultan, să facă parte și din cadrul sectorului capitalist privat, deoarece proprietatea privat-capitalistă asupra mijloacelor de producție nu a fost știrbită prin organizarea în oficiile industriale.

Mica producție de mărfuri se baza pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție aflate în folosința individuală și cuprindea, în esență, pe micii producători de la orașe și sate, care își bazau existența pe munca proprie.

Pe plan social, continuau să existe clasele și păturile sociale din perioada anterioară — clasa muncitoare, țărănimia, intelectualitatea și burghezia. În raporturile dintre ele, în ponderea și importanța lor în viața politică, economică și socială s-au înregistrat însă, la începutul anului 1948, schimbări importante.

În 1948, muncitorii reprezentau în totalul populației active 15%, țărani cu gospodării individuale 76%, iar intelectualii funcționari 5,4%.

Clasa muncitoare, s-a transformat, pe măsura dezvoltării procesului revoluționar declanșat în august 1944, în forță socială conducătoare a societății. Prin intermediul reprezentanților ei în guvern și în organele puterii de stat și, cu deosebire, prin partidul său politic, clasa muncitoare, a intervenit cu tot mai multă eficiență în conducerile treburilor țării. *Țărănimia*, clasă neomogenă în ansamblul său, reprezenta o forță principală în stat, acționând în strânsă alianță cu clasa muncitoare și cu alte categorii de oameni ai muncii. *Intelectualitatea* se pronunța și se integra în cea mai mare parte, ca și în perioada revoluției popular-democratice, noului curs, socialist al procesului revoluționar. Burghezia continua să dețină puterea economică dar pierduse puterea politică.

În noile condiții, create după preluarea deplină a puterii politice de către oamenii muncii, înfăptuirea naționalizării principalelor mijloace de producție se impunea ca o cerință stringentă, fiind imperios reclamată de necesitatea menținerii și consolidării puterii politice, a înlăturării contradicției dintre noua suprastructură politică și caracterul economiei în care se

menținerea proprietatea capitalistă, precum și de faptul că burhezia, înlăturată de la conducerea vieții politice, folosea forța sa economică în scopul subminării statului democrat-popular.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție industrială, a comerțului mare și băncilor, înfăptuită în iunie 1948, a avut un rol decisiv în lupta pentru transformarea pe baze socialiste a societății românești. Înfăptuită de stat, în care puterea politică aparținea exclusiv clasei muncitoare și aliaților săi, naționalizarea a dus la lichidarea grupurilor de bază ale burheziei, care pierduse și puterea de stat, încetind să mai joace rolul de pină atunci în viața țării. Elementele capitaliste de la sate, puține la număr și firă o mare pondere economică, îndepărtate de la exercitarea puterii de stat și îngrădite pe diverse planuri, au fost eliminate treptat.

Desființarea claselor exploatoare a avut pentru societatea noastră o semnificație uriașă, reprezentând o cucerire istorică a oamenilor muncii. În frunte cu clasa muncitoare, sub conducerea Partidului Comunist Român. Ea a însemnat lichidarea forțelor sociale reprezentante și apărătoare ale vechii orinduiri, a pus capăt pentru totdeauna oricăror forme de exploatare și asuprire socială.

Prin instaurarea proprietății socialiste a fost lichidată principala cauză care determina menținerea clasei muncitoare în situația de proletariet. Natura socială a clasei muncitoare s-a schimbat radical. Deținerea puterii politice și economice a conferit noi valențe rolului clasei muncitoare — de producătoare de bunuri materiale, adăugându-i noi calități — de proprietară a mijloacelor de producție și de beneficiară, împreună cu toți oamenii muncii, a roadelor dezvoltării economice și culturale a țării.

După naționalizare, în economia națională, alături de sectorul socialist, care avea rolul conducător, a continuat să existe un sector privat-capitalist, reprezentat de întreprinderi particulare industriale și comerciale, care nu au fost supuse naționalizării și de gospodăriile burheziei rurale; un sector al micii producții de mărfuri, format din gospodăriile țărănimii muncitoare, precum și din atelierile meseriașilor și meșteșugarilor.

Desființarea completă a relațiilor de exploatare a omului de către om de la orașe și sate s-a realizat treptat în procesul edificării bazei economice a socialismului, a făuririi economiei socialiste unitare.

În etapa construirii bazelor societății socialiste, poporul român, în frunte cu Partidul Comunist Român, luptând pentru făurirea unei economii noi, pentru depășirea situației de țară slab dezvoltată, a depus eforturi uriașe pentru dezvoltarea în ritm susținut a forțelor de producție pe baza industrializării socialiste a țării, pentru generalizarea relațiilor de producție socialiste în economia națională, pentru crearea bazei tehnice-materiale a socialismului, înflorirea științei și culturii. Planurile cincinale din perioada anilor 1951—1965 au asigurat crearea bazei economice și tehnice-materiale a societății românești. În acești ani, economia națională a înregistrat realizări importante, rod al muncii pline de abnegație a clasei muncitoare, a întregului popor. O dată cu încheierea cooperativizării agriculturii, în cursul planului cincinal 1961—1965 s-a realizat generalizarea relațiilor de producție socialiste în societatea românească, ceea ce a dus la făurirea economiei socialiste unitare, bazată pe proprietatea socialistă. În înfăptuirea relațiilor de producție socialiste la sate, partidul comunist a trasat linia de cooperativizare a agriculturii, pe baza unirii de bună voie a gospodăriilor țărănești individuale mici și mijlocii, în mari unități agri-

cole socialiste, promovind „o politică de atragere pe făgașul socialismului, a tuturor păturilor țărănimii”⁴.

În 1965 ponderea unităților socialiste în producția globală industrială reprezenta 99,7%, în suprafața agricolă 91,4%, în comerț 99,8%, în fondurile fixe din sfera producției materiale 97%, în venitul național 95,5%, în populația ocupată 93,7%⁵. În cadrul sectorului socialist al economiei naționale lucra majoritatea covârșitoare a populației. În agricultură, din totalul populației active, 88,2% lucrau în sectorul socialist, iar 11,8% în sectorul individual”⁶.

Imprimarea unor ritmuri înalte de dezvoltare a ramurilor principale ale industriei a creat condițiile transformării industriei în ramură conducătoare a economiei naționale. Ponderea industriei în venitul național reprezenta 57,3% în 1965, față de 46,6% în 1950. Dezvoltarea economică și socială a țării s-a realizat, în primul rînd, prin eforturile proprii ale întregului popor, prin mobilizarea la maximum a tuturor resurselor materiale și umane. Clasa muncitoare, țărăimea, intelectualitatea, toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, ca urmare a eforturilor depuse, a învingerii greutăților, au obținut victorii istorice în înaintarea țării pe calea progresului social. Experiența țării noastre a demonstrat rolul hotărîtor al factorului intern în edificarea socialismului, ca o creație istorică a poporului din țara respectivă. În același timp, eforturile susținute ale poporului român au fost conjugate cu dezvoltarea colaborării internaționale cu toate statele socialiste, cu celelalte state ale lumii.

Ca urmare a succeselor obținute, România a depășit stadiul de țară slab dezvoltată, pe care l-a moștenit; n-a putut lichida însă, datorită condițiilor istorice de dezvoltare, importantul decalaj ce o despărțea încă de țările avansate din punct de vedere economic, îndeosebi în domeniul creșterii productivității muncii sociale, al progresului tehnico-stiințific, al obținerii unei înalte eficiențe economice.

Generalizarea relațiilor de producție socialiste, a proprietății socialiste a avut ca rezultat desființarea claselor exploatatoare, realizarea unității social-politice a tuturor claselor și categoriilor sociale. Făurirea economiei socialiste unitare pe întreg teritoriul național, marcînd victoria socialismului a deschis cîmp larg de acțiune legilor proprii socialismului în întreaga societate, a consolidat statul nostru național unitar. Relevînd semnificația istorică a făuririi economiei socialiste unitare — cea mai mare victorie politică a partidului nostru după cucerirea puterii — secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: „Trebuie să fim pe deplin conștienți că edificarea socialismului poate fi înlăptuită numai în condițiile realizării proprietății întregului popor, sau cooperatiste, a proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție”⁷.

Transformările radicale petrecute în relațiile de proprietate, în structura economică a României, avîntul forțelor de producție au constituit baza obiectivă a mutațiilor calitative survenite în *structura populației, a claselor și categoriilor sociale ale societății românești, în raporturile dintre ele.*

Mutații calitative în evoluția și în structura populației. Populația României, reprezentînd un factor esențial al forței productive a societății noastre, a înregistrat, în decursul istoriei creșteri importante. În prezent, țara noastră, după numărul populației, se situează pe locul al noulea din Europa.

În anii construirii socialismului, progresul în dezvoltarea economiei naționale, în condițiile de viață ale poporului a determinat o evoluție

pozitivă a populației țării. Potrivit datelor furnizate de recensămintele efectuate, populația României a crescut de la 15 872 624 în ianuarie 1948, la 17 489 450 în ianuarie 1956 și la 19 103 163 în martie 1966, adică cu circa 3 300 000, ceea ce înseamnă o creștere de peste 180 000 de persoane în fiecare an. Rata medie de creștere a populației în această perioadă a fost de circa 1%⁸.

În procesul industrializării țării, al cooperativizării agriculturii și al urbanizării, au avut loc modificări importante în structura populației ocupate pe ramuri ale economiei, modificându-se raportul dintre populația ocupată în agricultură și cea în industrie, în favoarea celei din urmă, după cum rezultă din următoarele date :

Repartizarea populației ocupate pe sectoare de activitate

	1950	1965
Populația ocupată — total la sfârșitul anului — mii.	8 377,2	9684,0
În industrie și celelalte ramuri neagricole — mii	2150,9	4188,7
pondere %	25,7	43,2
În agricultură și silvicultură — mii	6266,3	5495,3
pondere %	74,1	56,5

Datele arată o creștere puternică a populației ocupate în industrie și în celelalte ramuri neagricole, cu peste 2 milioane persoane, concomitent cu scăderea celei ocupate în agricultură. Ponderea populației ocupate în industrie și în celelalte ramuri neagricole în 1965 reprezenta 43,2% din totalul populației ocupate. Potrivit datelor statistice, populația ocupată în industrie a crescut de la 1000, 7 mii în 1950 la 1862, 9 mii în 1965, reprezentând în 1965 o pondere de 19,2% în totalul populației ocupate în economia națională. În aceeași perioadă, personalul muncitor din industrie a crescut de la 813,5 mii la 1675,6 mii. În 1965, ramurile industriei constructoare de mașini și chimia dețineau peste 25% din totalul personalului muncitor din industrie. Concomitent, ponderea populației agricole în totalul populației ocupate s-a redus de la 74,1% în 1950 la 56,5% în 1965⁹. În comerț, transport, servicii, învățămînt, cultură, administrație, ponderea populației ocupate a sporit de la 11,5% la 17,8%¹⁰.

Mutațiile calitative intervenite în structura populației ocupate, ca și creșterea numărului personalului muncitor pe ansamblul economiei naționale au asigurat creșterea veniului național pe locuitor de 3,5 ori, în aceeași perioadă¹¹.

Importante îmbunătățiri s-au înregistrat și sub aspectul urbanizării, ca urmare a dezvoltării industriei, a repartizării raționale a forțelor de producție pe teritoriul național, a trecerii unui mare număr de persoane din mediul rural în mediul urban. Procesul de urbanizare în perioada 1948—1966 a avut loc mult mai rapid decât în perioada 1930—1948. Acest fenomen este urmarea directă a politicii de industrializare a țării, de transformare a României într-o țară industrial-agrară. În perioada 1948—1966 populația urbană a crescut de la 3 723 139 la 7 305 714 persoane, adică cu 3 582 575 persoane. La recensămîntul din 15 martie 1966

populația urbană reprezenta o pondere de 38,2% în populația totală, față de 23,4% în 1948.

Odată cu creșterea cantitativă a populației ocupate s-au produs mutații în ceea ce privește pregătirea profesională a acesteia, fapt ilustrat și de creșterea numărului de elevi de la 1257 la 10 000 locuitori în 1948/1949 la 1902 în 1965/1966 și al studenților de la 31 la 60. Potrivit datelor statistice referitoare la anul 1966 rezultă că din totalul persoanelor active, cele care au absolvit școli de nivel mediu sau superior reprezentau o pondere de 16%; în industrie ponderea lor era de 28,3%, în transporturi și telecomunicații de 28%, în circulația mărfurilor de 30,3% în ocrotirea sănătății, asistență socială, cultură fizică de 53,7%. Totodată, a sporit sensibil numărul inginerilor din industrie — de la 11 398 în 1956, la 23 906 în 1966, în special în ramurile de bază ale industriei — construcțiile de mașini, metalurgia, chimia, energetica etc. Mai slab se prezentau ramuri ca agricultura și silvicultura unde numărul persoanelor active, care au absolvit școli la nivel mediu și superior reprezenta numai 2,5% în anul 1966¹².

Schimbările calitative în structura socială și de clasă. În cadrul mutațiilor în structura populației pe prim plan se situează transformările cantitative și calitative înregistrate de *clasa muncitoare*, care a căpătat trăsături determinate de esența societății socialiste, de locul și rolul ei în producția materială și în viața politică a țării. Clasa muncitoare, arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „lichidînd exploatarea și asuprirea, desființînd clasele exploatare, făurînd proprietatea socialistă, și-a pierdut caracteristicile de proletariat, a devenit o clasă cu totul nouă, producătoare a bunurilor materiale, stăpînă pe mijloacele de producție și pe rodul muncii sale. Ea este clasa conducătoare în societatea noastră, care are rolul hotărîtor în întreaga dezvoltare economico-socială, în asigurarea progresului continuu al țării, a independenței și suveranității sale”¹³.

Politica Partidului Comunist Român de industrializare socialistă, promovată într-o concepție unitară și de largă perspectivă, de transformare a României într-o țară dezvoltată din punct de vedere economic, a avut un rol decisiv în asigurarea creșterii rapide a rîndurilor clasei muncitoare, a schimbărilor calitative din structura ei. În perioada 1950 — 1965 numărul muncitorilor a crescut de la 1 222 900 la 3 109 900. Această creștere numerică a clasei muncitoare s-a realizat, în mare parte, prin absorbția forței de muncă devenită disponibilă în procesul cooperativizării agriculturii și dotării ei tehnice.

Sporirea rapidă a rîndurilor clasei muncitoare a schimbat simțitor ponderea ei în ansamblul populației ocupate și în totalul personalului muncitor. Ritmurile cele mai înalte de creștere a numărului de muncitori au fost înregistrate de ramurile de bază ale industriei — energia electrică chimia, construcțiile de mașini și metalurgia. Creșterea mai rapidă, numerică, a muncitorilor industriali a avut ca rezultat sporirea ponderii acestora în totalul muncitorilor din economie la circa 50% în 1965. Politica de dezvoltare armonioasă a tuturor zonelor țării a dus la îmbunătățirea continuă a repartizării forțelor clasei muncitoare, prin apariția unor importante contingente de muncitori în zone în trecut mai slab dezvoltate din punct de vedere industrial. În același timp, a sporit numărul muncitorilor din mediul rural, luînd naștere și dezvoltîndu-se noi detașamente ale clasei muncitoare, reprezentate de miile de tractoriști și mecanizatori din stațiunile de mașini și tractoare, de muncitorii din întreprinderile agricole de stat.

Creșterea rapidă a efectivelor clasei muncitoare este ilustrată și de datele privind sporul mediu anual sau cincinal al numărului de muncitori.

Sporul mediu în mii persoane

Anul	Nr. mediu scriptie al muncitorilor (mii)	Spor mediu (mii)
1950	1 222,9	
1951	1 508,5	
1955	1 967,9	
1951—1955		745,0
1956	2 002,7	
1960	2 284,1	
1955—1960		316,2
1961	2 468,2	
1965	3 109,9	
1960—1965		825,8
1966	3 300,0	

În perioada 1950—1960, sporul absolut al muncitorilor a fost de 1 887 000, reprezentînd o creștere anuală de peste 140 000 de muncitori¹⁴. Creșterea rindurilor clasei muncitoare s-a accentuat cu deosebire în perioada de după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, în condițiile consolidării și dezvoltării multilaterale a societății noastre socialiste.

Sporirea numărului de muncitori este un fenomen absolut firesc și cu totul explicabil, dacă ținem seama de faptul că în această perioadă România a făcut pași mari pe calea industrializării socialiste, au luat un puternic avînt construcțiile, s-au dezvoltat în ritm susținut toate ramurile economiei naționale, s-au extins sectoarele de deservire a populației.

Concentrarea muncitorilor în mari unități, ridicarea continuă a pregătirii lor profesionale, tehnice-culturale, experiența acumulată de clasa muncitoare în luptele sociale din trecut, disciplina, fermitatea, receptivitatea față de nou, atașamentul ei față de valorile socialismului au constituit și constituie elemente subiective de mare importanță pentru definirea și îndeplinirea rolului ei social. Asemenea schimbări cantitative și calitative au dus la aprecierea făcută de tovarășul Nicolae Ceaușescu în august 1965 cu prilejul prezentării Raportului cu privire la proiectul de Constituție a Republicii Socialiste România, potrivit căreia „experiența bogată acumulată în conducerea societății, capacitatea mobilizatoare, spiritul de disciplină și organizare care îi sînt proprii și pe care le imprimă întregului popor, consecvența și fermitatea politică, înalta sa conștiință revoluționară situează clasa muncitoare pe pozițiile cele mai înaintate ale luptei poporului pentru socialism”¹⁵.

În procesul construcției socialismului, țărănimca, care constituia partea cea mai numeroasă a populației, a trecut printr-un proces revoluționar, de la mica producție agricolă la marea producție socialistă, devenind o clasă socială nouă, de bază a națiunii noastre, un factor important al progresului material și spiritual al țării. „Victoria socialismului, făurirea economiei socialiste unitare și dezvoltarea puternică a forțelor de producție — sublinia secretarul general al partidului nostru — au determinat profunde mutații în structura societății românești, realizarea unor noi relații bazate pe comunitatea de interese între noile clase și grupuri

socială”¹⁶. În acest context sînt apreciate și schimbările importante în structura țărănimii, „clasa care secole de-a rîndul a fost principala forță numerică și de luptă pentru cauza formării și dezvoltării poporului nostru, a națiunii, pentru cucerirea independenței țării”¹⁷.

Caracteristicile principale ale țărănimii cooperatiste constau în faptul că ea își bazează existența pe proprietatea socialistă cooperatistă asupra mijloacelor de producție, își organizează producția și munca pe principiile socialismului, pe baza calității de proprietar, producător și beneficiar al rezultatelor muncii sale, obține acea parte din venitul național ce i se cuvine, pe baza sistemului socialist de repartitie după cantitatea și calitatea muncii, are o compoziție omogenă, fiind unită prin interese comune, prin relații de colaborare și intrajutorare reciprocă. S-au produs modificări însemnate în caracterul muncii prestate de țărănime, în fizionomia ei profesională și spirituală. În agricultură au apărut și profesii noi, o multitudine de îndeletniciri practice la un nivel tehnic și de pregătire tot mai ridicat. Țărănimea cooperatistă a îndeplinit și îndeplinește un rol tot mai important în viața societății românești, aducîndu-și o contribuție esențială la creșterea venitului național, la satisfacerea cerințelor populației și a industriei cu produse agro-alimentare; participă în mod nemijlocit, sub conducerea partidului, la elaborarea programelor de dezvoltare și modernizare a satului.

Prin poziția și situația sa față de mijloacele de producție, prin interesele sale fundamentale, țărănimea cooperatistă este organic legată de clasa muncitoare. Clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, întemeindu-și existența pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, sînt profund interesate în dezvoltarea unei industrii puternice, în modernizarea agriculturii, în repartizarea rațională a forțelor de producție în plan teritorial, în dezvoltarea armonioasă a economiei naționale. Unitatea intereselor fundamentale ale clasei muncitoare cu cele ale țărănimii cooperatiste a dus la ridicarea pe o treaptă tot mai înaltă a alianței muncitorești-țărănești, la apropierea lor progresivă pe plan economic, social și cultural. „Alianța dintre muncitorime și țărănime — se arată în Programul Partidului — a jucat un rol istoric în lupta politică pentru cucerirea puterii, în îmfăptuirea revoluției socialiste și în edificarea noii orîndiri, constituind temelia de granit a regimului nostru socialist. Alianța muncitorească-țărănească va reprezenta și în viitor factorul esențial al progresului economic și social în țara noastră, principala forță politică care va asigura dezvoltarea continuă a cuceririlor revoluționare ale poporului, mersul înainte al societății pe calea socialismului și comunismului”¹⁸.

Încheierea cooperativizării agriculturii, la începutul anului 1962, a consacrat eliminarea completă a burgheziei rurale — îmfăptuită practic în 1959, într-o modalitate specifică condițiilor concrete din țara noastră — și, odată cu aceasta, lichidarea oricăror forme ale exploatarei de clasă¹⁹. Pentru lichidarea bazei economice a burgheziei rurale a fost adoptat, în 1959, decretul prin care s-a interzis „darea în parte sau în arendă a terenurilor agricole, precum și orice fel de exploatare a muncii străine de către producătorii agricoli”²⁰. Această prevedere era aplicabilă familiilor ce dețineau terenuri agricole a căror întindere depășea puterea de muncă a lor și a membrilor familiei cu care duceau împreună gospodăria și de asemenea, persoanelor care, avînd îndeletniciri în alte sectoare, nu lucrau personal terenurile agricole pe care le posedau. Aceste terenuri au trecut în folosința cooperativelor agricole de producție sau a altor întreprinderi

prinderi agricole socialiste. În urma aplicării acestei măsuri, fostele elemente exploatare au căpătat o nouă situație social-economică, încetînd de a mai exploata munca altora. Lăsîndu-li-se numai mijloacele de producție corespunzătoare puterii lor de muncă, fostelor elemente capitaliste li s-au asigurat condiții de a desfășura o activitate productivă, de a-și câștiga existența prin muncă proprie.

Construcția socialismului a modificat radical și a conferit noi dimensiuni rolului *intelectualității* românești, muncii și creației științifice, tehnice, cultural-științifice. Majoritatea covârșitoare a intelectualilor formați în timpul vechiului regim au trecut de partea puterii populare, aducîndu-și contribuția alături de ceilalți oameni ai muncii, la lupta pentru făurirea și dezvoltarea noii societăți. A luat naștere un nou și puternic detașament al intelectualității, care, prin compoziția sa socială, reflectă noua structură de clasă a societății noastre, iar prin structura sa profesională — cerințele construirii societății socialiste, ale progresului economic, social și cultural al țării. Vechile și noile generații de intelectuali s-au apropiat continuu, alcătuiind un detașament unic al intelectualității, strîns legate de năzuințele poporului. În procesul făuririi economiei socialiste unitare a fost desfășurată o largă activitate de formare a noii intelectualități. În acest scop a fost dezvoltat învățămîntul de toate gradele, inclusiv învățămîntul superior. Numărul studenților a crescut de la 61 123 în 1951/1952 la 130 614 în 1965/1966 ²¹.

O trăsătură a dezvoltării sociale în anii socialismului a constituit-o creșterea puternică a rîndurilor intelectualității, care reprezintă o legitate obiectivă a noii orînduiri sociale, izvorită din faptul că aceasta nu se poate construi decît pe baza realizărilor celor mai înaintate ale științei și culturii, din cerințele dezvoltării sociale în condițiile revoluției tehnico-științifice contemporane, ale formării omului cu un înalt nivel de pregătire politico-ideologică și cu un larg orizont cultural-științific. Totodată, sporirea rîndurilor și ponderii intelectualității în totalul populației active a fost și este stimulată de procesele formării unei economii moderne în țara noastră, procese care necesită sporirea rapidă și diversificată a cadrelor de ingineri, economiști și de alți specialiști. Mii și mii de tineri din rîndurile clasei muncitoare, ale țărănimii, ale tuturor păturilor societății noastre s-au ridicat și se ridică an de an în rîndurile intelectualității. Cea mai rapidă creștere a cunoscut-o detașamentul tehnico-economic al intelectualității, care reprezintă circa jumătate din totalul lucrătorilor cu studii superioare.

La recensămîntul populației din 1956, numărul intelectualilor împreună cu cel al funcționarilor, era de circa 1 000 000, iar în 1966 el ajunsese la 1 100 000. Corespunzător a sporit ponderea intelectualității și funcționarilor în totalul populației active a țării — de la 10,4% cît era în 1956, la 11,9% în 1966. „În anii socialismului — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — numărul și ponderea în societate a oamenilor de știință și cultură a crescut nemăsurat, în rîndurile intelectualității, au pătruns și pătrund, ca o infuzie puternică din plasma poporului, mii și mii de tineri dotați din rîndurile clasei muncitoare, ale țărănimii, ale tuturor păturilor societății” ²².

Însușindu-și politica Partidului Comunist Român, participînd activ, alături de ceilalți oameni ai muncii, la opera de transformare revoluțio-

nară a societății românești, intelectualitatea își aduce contribuția ei valoroasă în construcția culturii socialiste, participă la toate marile succese dobândite de poporul român în edificarea noii orînduiri.

Prin generalizarea relațiilor de producție socialiste la orașe și sate și triumful socialismului în România societatea românească a căpătat o structură socială unitară, alcătuită din clase și categorii sociale prietene, strîns unite prin interese și aspirații comune — clasa muncitoare, țărănimea cooperatistă, intelectualitatea și celelalte pături sociale de oameni ai muncii.

Datele de care dispunem, obținute cu ocazia recensămintelor generale efectuate în 1956 și 1966 ²³ reflectă în mod grăitor aceste schimbări.

Categoriile sociale*	1956		1966		În 1966 față de 1956
	cifre absolute	%	cifre absolute	%	%
Total populație	17 489 450	100	19 103 164	100	109
Muncitori	4 142 932	23,7	7 624 981	39,9	184
Intelctuali-funcționari	2 332 046	13,3	2 356 082	12,3	101
Țărani cooperatori	1 260 476	7,2	7 365 179	38,6	605
Țărani cu gospodării individuale	8 945 889	51,2	996 600	5,2	11
Meseriași cooperatori	184 591	1,0	438 463	2,3	215
Meseriași individuali	447 254	2,6	176 196	0,9	39

Populația României a crescut într-un deceniu cu peste 1 600 000 persoane. Ca urmare a preocupării constante a partidului și statului pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și viață, pentru ocrotirea sănătății populației, a alocării în acest scop a unor fonduri importante din bugetul statului, nivelul mortalității generale a scăzut de la 18—20 la mia de locuitori în perioada 1935—1940 la circa 8,3 la mia de locuitori în perioada 1960—1965. Rezultate remarcabile au fost obținute și în ceea ce privește reducerea mortalității infantile. Astfel numărul decedaților sub un an la 1000 de născuți-vii a scăzut de la 175 în perioada 1935—1940 la circa 55,5 în perioada 1960—1965. Sporirea natalității și scăderea ratei mortalității, precum și ridicarea sistematică a standardului de viață al poporului au constituit factorii principali ai creșterii populației țării.

Caracteristica principală a mutațiilor calitative în domeniul structurii populației, pe categorii sociale constă în sporirea puternică a rîndurilor muncitorilor, în transformarea clasei muncitoare — clasă conducătoare în societatea românească — în clasă numericeste dominantă. O altă caracteristică o constituie transformarea țărănimii cu gospodării individuale în țărănime cooperatistă. Concomitent, în cadrul acestor mutații se înscrie, ca o caracteristică importantă, creșterea categoriilor principale ale intelectualității, care deținea în 1966 o pondere de 12,3 % în totalul populației.

Ponderea persoanelor din categoria socială „Muncitori” a crescut în totalul populației, așa cum rezultă din datele tabelului, la 39,9% în 1966. În procesul edificării bazelor socialismului, clasa muncitoare a contribuit hotărîtor la crearea venitului național, a dovedit capacitatea politică de a unifica energiile tuturor oamenilor muncii în direcția dezvoltării țării pe calea progresului social, a reușit să înfrîngă greutățile, edifi-

cind o societate nouă. Victoria socialismului a consacrat definitiv rolul clasei muncitoare ca forță socială conducătoare, în același timp, importanța hotărâtoare a întăririi continue, în forme specifice fiecărei etape, a unității ei de acțiune.

În ordinea ponderii în totalul populației, pe locul doi se situează țărănimea cooperatistă, care, din punct de vedere numeric, a crescut în procesul cooperativizării. În 1966 ponderea categoriei sociale „Țărani cooperatori” s-a ridicat la 38,6% în totalul populației țării, față de 7,2% în 1956. În aceeași perioadă, ponderea categoriei sociale „Țărani cu gospodărie individuală” a scăzut de la 51,2% la 5,2%.

Între clasa muncitoare, țărănime și intelectualitate s-a statuat o strinsă conlucrare în toate sferele vieții sociale. Introducerea crescândă a progresului tehnic în industrie și în celelalte ramuri productive s-a înfăptuit prin eforturile unite ale clasei muncitoare, intelectualității și ale celorlalte categorii sociale. Partidul și statul au acționat pe multiple planuri — economic, social, politic, cultural — în vederea armonizării intereselor specifice ale claselor și categoriilor sociale de oameni ai muncii cu interesele fundamentale ale societății socialiste românești, ale progresului social.

În afara celor trei categorii sociale principale—muncitori, țărani cooperatori, intelectuali —, în structura societății noastre mai există unele categorii sociale sau socio-profesionale, reduse numericeste: personalul din administrație și servicii, meșteșugarii cooperatori, țăranii cu gospodărie individuală din zonele de deal și de munte, meseriașii particulari și unii liber-profesioniști. Toți aceștia trăiesc din munca proprie și îndeplinesc un rol util în cadrul societății noastre, aducându-și contribuția la eforturile generale pentru dezvoltarea țării.

Generalizarea proprietății socialiste și a relațiilor de producție socialiste în economia națională a constituit baza transformărilor esențiale survenite în structura societății românești, alcătuită din clase și categorii sociale unite prin țeluri fundamentale comune.

Făurirea structurii sociale noi, formate din clase și categorii sociale prietene, asigurarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor țării fără deosebire de naționalitate, au avut un rol deosebit de important în întărirea unității poporului. Proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, relațiile de producție și sociale socialiste, repartiția produsului social și național pe baza principiilor socialiste au devenit temelia trainică a dezvoltării economico-sociale a României, a puterii de stat, a comunității intereselor economice ale clasei muncitoare, țărânimii și intelectualității, a unității moral-politice a poporului. Unitatea întregului nostru popor s-a plămădit în jurul clasei muncitoare, care, prin lupta sa eroică pentru construirea socialismului a dovedit capacitatea politică de a uni energiile tuturor oamenilor muncii, în direcția dezvoltării țării pe calea progresului social. Experiența poporului român din anii înfăptuirii revoluției și construirii bazelor socialismului relevă deosebit de pregnant că unitatea de acțiune a clasei muncitoare, a tuturor forțelor progresiste naționale, lupta unită a maselor populare a fost aceea care a asigurat înlăturarea orînduirii burgheze și instaurarea puterii clasei muncitoare în alianță cu țărănimea și cu celelalte categorii sociale de oameni ai muncii, a făcut posibil ca poporul să devină stăpîn pe destinele sale.

- ¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, ed. a III-a, Editură de stat, București, 1946, p. 283, 287—288.
- ² Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1956, p. 56.
- ³ *Monitorul oficial*, Partea a III-a, nr. 10 din 1946, p. 121.
- ⁴ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 58.
- ⁵ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1966, p. 100, 114—115, 293, 435.
- ⁶ *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. 1. Rezultate generale, Partea I — Populație, Direcția Centrală de Statistică, 1969, p. LXVIII.
- ⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, Edit. politică, București, 1981, p. 411.
- ⁸ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1985, p. 12.
- ⁹ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1985, p. 60.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 60 și 102.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 42.
- ¹² *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. 1, *Rezultatele generale, Partea I — Populația*, Direcția Centrală de Statistică, 1969, p. LXVIII.
- ¹³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, 1977, p. 583—584.
- ¹⁴ *Clasa muncitoare forța socială conducătoare în România socialistă*, (sub redacția dr. Gheorghe Surpat), Edit. politică, București, 1974, p. 50—60.
- ¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, 1968, p. 119.
- ¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, Editura politică, București, 1983, p. 48.
- ¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 45—46.
- ¹⁸ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 103.
- ¹⁹ Gh. Surpat, *Desființarea ultimelor rămășițe ale exploatării la sate*, în: *Alianța clasei muncitoare cu fărnimea muncitoare în România*, Editura politică, București, 1969, p. 507—514.
- ²⁰ *Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale pentru lichidarea rămășițelor oricăror forme de exploatare a omului de către om în agricultură, în scopul ridicării continue a nivelului de trai material și cultural, al fărnimii muncitoare și al dezvoltării construcției socialiste*, în „*Buletinul oficial*” nr. 10 din 30 martie 1959.
- ²¹ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1968, p. 521—522.
- ²² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 3, 1969, p. 619.
- ²³ *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. 1 *Rezultate generale, Partea întâi, Populație*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1969, p. LXXIX
- * În fiecare categorie socială sint incluse atât persoanele active cât și persoanele inactive care sint întreținute de persoane active.

LES MUTATIONS SURVENUES DANS LA STRUCTURE DE LA POPULATION, SOCIALE ET DE CLASSE PENDANT LE PROCESSUS D'ÉDIFICATION DU SOCIALISME EN ROUMANIE (I)

RÉSUMÉ

L'étude examine les profondes mutations qualitatives survenues dans la structure de la population, sociale et de classe de Roumanie pendant les années d'édification du socialisme sur la toile de fond du développement à un rythme soutenu des forces productives, de l'industrialisation du pays.

Dans la première partie de l'étude on relève les transformations intervenues dans la structure sociale et de classe au cours de la période historique 1944—1965, période de la révolution et de l'édification des bases du socialisme en Roumanie lorsque de profondes mutations révolu-

tionnaires ont lieu dans la vie politique, économique et sociale, à savoir : la conquête de tout le pouvoir politique par la classe ouvrière alliée à la paysannerie travailleuse, aux autres catégories sociales et l'instauration du pouvoir démocratiques-populaire ; l'accomplissement de la réforme agraire par laquelle on a liquidé la grande propriété foncière, ainsi que la classe sociale qui la représentait — les grands propriétaires terriens ; la nationalisation des principaux moyens de production de l'industrie, du grand commerce et des banques ainsi que la suppression de la base économique de la bourgeoisie ; la coopérativisation de l'agriculture ; le développement de l'enseignement, de la culture ; l'élévation du niveau de vie du peuple.

Sur la toile de fond de ces transformations d'ordre politique, économique et social, le taux de la population de Roumanie s'est accru pendant la période 1948—1965 de plus de 4,7 millions de personnes ; on a vu intervenir des mutations dans la structure de la population par certaines branches de l'économie nationale, par milieux-rural, urbain. L'étude analyse en même temps les changements d'ordre qualitatif qui ont eu lieu dans la structure sociale, étant relevé le puissant développement de la classe ouvrière, les modifications qualitatives intervenues dans la structure de celle-ci. En outre, l'on présente les mutations enregistrées par la structure de la paysannerie qui est devenue une classe sociale homogène. Une place importante occupe l'accroissement du taux des intellectuels, étant souligné leurs rôle dans la vie de la société roumaine.

CERCUL FEMEILOR MUNCITOARE DE PE LÎNGĂ SINDICATELE UNITARE

ELISABETA IONIȚĂ

În 1924, scoaterea în afara legilor a Partidului Comunist Român a determinat începerea unei noi etape de activitate în condițiile precare ale ilegalității. Îmbinând munca legală cu cea conspirativă, partidul a continuat să se aplece în fruntea luptei clasei muncitoare, a maselor largi populare pentru dreptate, libertate și o viață mai bună. Timp de 20 de ani, „Partidul Comunist Român — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului nostru — a avut un rol principal, organizînd și conducînd luptele maselor populare, îndeplinindu-și rolul istoric în conducerea clasei muncitoare, a forțelor progresiste din România, pentru lichidarea vechii orînduirii sociale, pentru trecerea la făurirea societății socialiste”¹.

Pe baza experienței dobîndite în perioada anterioară, cînd în numai 3 ani de activitate legală a reușit să însemneze succese ce-au contribuit la creșterea prestigiului său, în noile condiții, pentru întărirea rîndurilor în apriga luptă ce era dusă în ilegalitate, partidul comunist a acordat atenție sporită atragerii și organizării femeilor. La cel de-al III-lea Congres al P.C.R., din septembrie 1924, în „Rezoluția asupra activității organizatorice a partidului”, se sublinia cerința de a se desfășura o muncă susținută de propagandă în mijlocul femeilor pentru antrenarea lor în cadrul activității conduse de partid². Pe baza acestor indicații, Comitetul Central al „Cercului feminin comunist” — prima organizație feminină creată de P.C.R., în 1922 — și comisiile sale locale care funcționau pe lîngă organizațiile partidului, au continuat să activeze și în ilegalitate³.

În lunile următoare, în împrejurările grele ale reorganizării activității mișcării comuniste conform noii situații și ale măsurilor luate de autorități în scopul intimidării militanților revoluționari, munca de organizare a femeilor a mers destul de anevoios. Se avea în vedere nu numai integrarea activității femeilor comuniste în cadrul normelor cerute de purtarea luptei în ilegalitate, dar și lărgirea influenței asupra femeilor muncitoare din întreaga țară.

Singura cale legală, în acel moment, pentru atragerea și organizarea femeilor muncitoare — deținătoare a unei pondere însemnate în rîndurile proletariatului român — o constituiau sindicatele unitare, care în anii 1924—1928, deși au fost supuse unui neîntreput șir de măsuri coercitive din partea autorităților, au reprezentat cea mai largă organizație de masă, recunoscută persoană juridică și care se bucura de un considerabil prestigiu, prin intermediul căreia P.C.R. a apărat interesele proletariatului și a strîns legăturile cu acesta.

Presă editată, în diferite localități, de sindicatele unitare și, în primul rînd, organul central al Consiliului General al Sindicatelor Unitare (C.G.S.U.) — „Viața muncitoare”, înfățișa, în mod amănunțit, situația grea a lucră-

toarelor, funcționarelor, vânzătoarelor, dar și faptul că din această împovărare nu puteau să iasă decît prin luptă organizată, prin sindicalizarea lor. În acest scop, C.G.S.U. a hotărît ca în fiecare an, cu ocazia zilei de 8 Martie, întreaga lună să fie consacrată propagandei pentru organizarea femeilor muncitoare. Cu acest prilej erau lansate apeluri, ca, de exemplu, în 1927 „Către femeile muncitoare, funcționare și toate cele care trăiesc din munca lor sau a soților lor”⁴, pentru participarea lor la activitatea sindicală. Totodată se atrăgea atenția că sindicatele aveau sarcina de a acorda o atenție sporită organizării femeilor, ca „prin manifeste, întruniri, ședințe de breaslă etc., să fie îndrumate pe acest drum”⁵. Conturîndu-se tot mai clar necesitatea coordonării activității femeilor în cadrul sindicatelor, într-un alt material se preciza : „Trebuie să ne gîndim la cele mai bune mijloace care să ne ducă la acest scop”, fapt pentru care se și propunea constituirea unor comisii speciale pe lângă sindicatele unitare care să se ocupe de femeile muncitoare, de alegerea unor delegate care, pregătite în acest fel, să meargă în diferite localități și, mai ales, de scoaterea unei broșuri speciale, pe lângă publicarea de articole în presă *.

Totuși, trebuie remarcat că, în această perioadă, în afara propagandei în presă, și aceasta lipsită de continuitate, prezentă îndeosebi în campania pentru ziua de 8 Martie, sindicatele unitare au făcut destul de puțin, militanți din conducerea lor tratînd cu o anumită neîncredere și superficialitate problema antrenării și organizării femeilor muncitoare. Deși, la Plenara C.C. al P.C.R. din iulie 1925 se precizase : „Numărul femeilor muncitoare este mereu în creștere, marea masă a femeilor-țărance zace în întuneric, mizerie și robie. Fără trezirea lor, fără atragerea lor în lupta de dezrobire, victoria revoluției este imposibilă” și mai departe, „comuniștii luptă hotărît pentru cucerirea egalității în drepturi a femeilor și caută, prin trezirea și împingerea la luptă a femeilor muncitoare, să le prefacă în luptătoare hotărîte și entuziaste pentru dezrobirea muncii”⁶, insuficient se întreprindea pentru sindicalizarea lor și mai puțin pentru soluțiile muncitorilor. Evidența acestei situații a fost deseori semnalată. „Una din chestiunile față de care organizația noastră a greșit în mod sistematic este organizarea femeilor muncitoare” se arăta în ziarul „Viața muncitoare” în februarie 1927.

De o deosebită atenție nu beneficiau nici membrele de sindicat, neexistînd o preocupare constantă pentru educarea lor ca participante active la lupta revoluționară. În plus, chiar în statutele Uniunilor sindicale erau prevăzute anumite interdicții care privau femeile de unele drepturi, acceptate doar pentru bărbați. În fața acestei stări de lucruri, în presă sau în ședințele de sindicat, femeile au protestat. În acest cadru se înscrie articolul „Dreptul de vot al femeilor din sindicat”, în care se ia atitudine contra faptului că erau împotriviri în sindicate ca și femeile să aibă drept de vot, situație constatată în sindicatele din industria grafică, unde majoritatea mîinii de lucru era feminină⁷.

Cu toate acestea, trebuie apreciat că, înseși femeile începeau să înțeleagă necesitatea intrării lor în sindicatele unitare, a participării conștiente la lupta pentru cucerirea unor condiții mai bune de muncă și de viață. Reținem că la Congresul Uniunii muncitorilor îmbrăcămîntei, din august 1926, la Timișoara, în noua conducere aleasă a fost și o femeie, în al cărei cuvînt a arătat că „În Timișoara s-a constituit o comisie din 45 lucrătoare care și-a propus organizarea tuturor lucrătoarelor din loca-

litate”, cerînd delegaţilor să facă cunoscut acest fapt la reîntorcerea lor acasă, „deoarece are ferma speranţă că exemplul din Timişoara va fi imitat şi de lucrătoarele din alte oraşe”⁸.

În primele rînduri ale activităţii pentru organizarea sindicală a femeilor se aflau militantele comuniste, care au văzut în această cale modalitatea de a lărgi şi întări rîndurile luptătorilor, dar şi de a pleda mai cu putere pentru drepturile numeroaselor truditore. Activitatea lor, înşă, nu a rămas nesesizată de autorităţi, care au întreprins măsuri de supraveghere. Cu toate acestea continuau să îndeplinească însărcinările primite, prezenţa lor fiind semnalată şi în faţa porţilor întreprinderilor cu pondere feminină distribuind presă sindicală şi manifeste şi la diferite întruniri unde prin cuvîntul rostit descriau „tragica situaţie a femeii muncitoare, care este exploatată mai mult decît muncitorul bărbat,” arătînd că unica soluţie de a ieşi din această situaţie nu era decît organizarea alături de întreaga muncitorime⁹.

În iunie 1928, la Congresul al IV-lea al P.C.R., unii dintre delegaţi s-au referit la situaţia femeii muncitoare, la necesitatea organizării sale, fiind menţionate, totodată, rezultatele obţinute pînă în acel moment, spre exemplu : editarea unui ziar legal pentru femei *, cu o apariţie lunară la Timişoara, declarîndu-se că prin acest ziar s-a reuşit să se pătrundă mai mult în rîndurile femeilor ; constituirea unor grupuri de femei în diferite localităţi care desfăşurau o activitate cu frumoase rezultate organizînd întîlniri pentru ridicarea nivelului cultural al participantelor, la care erau invitate şi gospodinele. Totodată, membrele acestor grupuri se deplasau şi în întreprinderi, mai ales în fabricile textile, unde au stabilit legături cu muncitoarele. În final, în congres s-a adoptat o rezoluţie referitoare la situaţia femeii muncitoare, în care, totuşi, nu se dădeau indicaţii precise în legătură cu constituirea unei organizaţii de masă de femei, ci, se urmărea doar antrenarea lor în munca sindicală şi formarea de noi membre de sindicat şi ale altor organizaţii de masă ale clasei muncitoare, şi, de asemenea, pentru a le atrage mai energie în partid.

Sumara trecere în revistă a situaţiei existente în mişcarea de femei în primii ani după scoaterea partidului comunist în afara legilor evidenţiază faptul că în acei ani cînd P.C.R. îşi reorganiza activitatea, cînd prezenţa femeilor în lupta revoluţionară ar fi contribuit la creşterea forţei de luptă a maselor muncitoare, aportul lor a fost insuficient. Cauzele, rezultă din situaţia că, odată cu scoaterea sa în afara legilor, partidul a avut de soluţionat diferite probleme complexe ; el a trecut la organizarea activităţii în condiţiile ilegalităţii — condiţii de opresiune şi teroare — continuîndu-şi totodată preocuparea pentru cristalizarea liniei generale în concordanţă cu situaţia din România acelei perioade.

Activitatea partidului a fost mult îngreunată de lipsa unităţii, de neînţelegerea şi necunoaşterea aprofundată a realităţilor şi proceselor social-politice ce aveau loc în România. Aceasta s-a reflectat îndeosebi în adoptarea unor poziţii greşite în legătură cu problema naţională şi colaborarea cu alte forţe muncitoreşti şi democratice, ceea ce a avut o influenţă negativă asupra rolului organizator al partidului în lupta clasei muncitoare, a maselor largi populare. La toate acestea a contribuit şi faptul că uneori în conducerea partidului s-au aflat oameni ce nu cunoşteau realităţile ţării, inclusiv cetăţeni ai altor state¹⁰. „Ne dăm seama — aprecia secretarul general al partidului nostru, tovarăşul Nicolae Ceauşescu —, ce daune a provocat această politică luptelor revoluţionare

din țara noastră din acea perioadă”¹¹, precizînd că „cu toate acestea, forțele sănătoase ale partidului, alte forțe revoluționare, progresiste, îndeosebi din cadrul sindicatelor și tineretului, au acționat cu hotărîre pentru organizarea luptei maselor populare”¹², lupte ce vor fi marcate de puternica efervescentă revoluționară din anii crizei economice.

În perioada următoare, constatăm un nou curs în procesul activizării femeilor, tot în cadrul sindicatelor unitare, dar într-o organizație proprie, sub forma unor cercuri. Astfel, în decembrie 1928, întîlnim în presă prima mențiune despre existența lor, făcîndu-se cunoscut că „față de marea număr de femei muncitoare care au început să vină la organizație, un grup de tovarășe au luat inițiativa reînființării Cercului de educație al femeilor muncitoare, organizat de sindicatele unitare”¹³. Observăm în acest comunicat două mențiuni ce ne rețin atenția: în primul rînd eă, se consideră a fi o *reînființare*. Credem că această subliniere are o însemnătate deosebită, reprezentînd puntea de legătură între Cercul femeilor comuniste și Cercul femeilor muncitoare de pe lîngă sindicatele unitare, cercurile care se infiripau nefiînd considerate ca o noutate în procesul organizării femeilor, ci aveau menirea de a continua munca și lupta organizației interzisă în 1924. Aceasta este, de fapt, încă o dovadă a neîntrepruștii activități a mișcării de femei în lupta revoluționară din țara noastră. Constituie, în același timp, o mărturie concludentă că Partidul Comunist Român depășise momentul greu al scoaterii sale în afara legilor și cu tărie — din propria-i energie generată de rădăcinile adînci pe care le avea în mijlocul maselor largi muncitoare — găsisese calea de activizare a femeilor, prin crearea unor forme legale de acțiune, dar, aflate sub îndrumarea sa.

În al doilea rînd, trebuie să remarcăm că, prima formulare a denumirii a fost de „*cerc de educație*”, ceea ce însemna că „vrea să se ocupe de educarea femeii muncitoare din toate domeniile economice ... În acest cerc, femeile muncitoare trebuie să-și facă educație proletară sănătoasă, spre a deveni muncitoare conștiente de interesele și menirea lor”¹⁴.

Începînd cu data de 14 decembrie 1928, cînd a avut loc prima convocare, cercul și-a ținut ședințele — în diferite săli ale sindicatelor unitare și, mai ales, la sediul din strada Sfinții Apostoli nr. 34¹⁵ — „regulat, în fiecare vineri, la aceeași oră”. Iar „odată pe săptămînă — se comunica — cercul va avea o șezătoare literară cu program interesant și variat”¹⁶.

În ziarul „Viața muncitoare” din 30 decembrie 1928 întîlnim, pentru prima dată, menționarea titulaturii „Cercul femeilor muncitoare”, care va rămîne definitivă în întreaga sa perioadă de existență, întregită ulterior „de pe lîngă sindicatele unitare”. Acest articol poate fi considerat, în faza inițială, ca un prim program al cercului deoarece enunță în mod amănunțit, scopul urmărit. „Cercul trebuie să se ocupe, în primul rînd, de starea materială a roabelor din fabrici, ateliere, magazine și birouri ... să le facă conștiente de sistemul de exploatare ale cărei victime sînt, să le lumineze asupra egalității în muncă, să le arate drumul organizării în sindicat”¹⁷. Scopul urmărit, scop principal, era pregătirea politică revoluționară a femeii pentru a deveni o tovarășă de nădejde în lupta clasei muncitoare pentru libertate, dreptate și o viață mai bună, precizare ce se face și în următoarele rînduri: „Dar nu numai atît, trebuie să facem din fata sau femeia muncitoare venită în cercul nostru o membră conștientă a sindicatului, care, la rîndul ei, să devină în atelierul sau fabrica unde lucrează, în birou, în magazin, pe stradă, oriunde vine în contact cu femei ce muncesc, o activă și pricepută propagandistă a ideilor noastre”¹⁸.

În acest timp, existența cercurilor începe să se contureze din ce în ce mai clar. În afara cercului din București, cel mai important, treptat organizații revoluționare sindicale de femei se constituie și în alte localități, îndeosebi în centrele muncitorești mai mari : Ploiești, Brăila, Galați, Buhuși, Piatra Neamț, Craiova, Oradea, Brașov, Timișoara, Iași, Cluj, Tg. Mureș, Medias, Lugoj, Chișinău, Constanța, Focșani, Tr. Severin, Arad etc.,¹⁹ în formarea cărora — și, ulterior, în activitate — și-au adus contribuția cunoscute militante ale partidului comunist, ale sindicatelor unitare.

Una din formele principale de activitate a Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare erau conferințele, prin intermediul cărora se urmărea atât lărgirea orizontului cultural al membrilor, cât și formarea unei conștiințe revoluționare. Sub această formă organizatorică era, de fapt, în noile condiții, o continuare a programului pe care îl avusese Cercul feminin comunist în anii 1922 — 1924 de dezvoltare a mișcării revoluționare de femei din țara noastră.

Cercul din București, cum este și firesc, a avut cea mai bogată activitate. Încă din ianuarie 1929 a stabilit o tematică de 10 conferințe săptămânale, cu subiecte care interesau îndeaproape colectivele de femei, dar, constituind, totodată, una din căile de desfășurare a muncii de propagandă și educație în mijlocul lor. Pentru ca rezultatul să fie cel scontat, C.C. al P.C.R. indica ca aceste conferințe să fie „scurte, ușor accesibile . . . un prilej de chemare la luptă pentru impunerea unor revendicări”. De aceea, conducerea partidului desemna, de multe ori, militanți de bază ai mișcării muncitorești ca să prezinte aceste conferințe²⁰.

Ziua de 8 Martie 1929, prima aniversare a Zilei femeii de către Cercul femeilor de pe lângă sindicatele unitare, a fost sărbătorită de toate cercurile, în timpul întrunirilor prezentându-se un program cu revendicări specifice problemei feminine : ziua de muncă de 8 ore, salarii egale cu cele ale bărbaților, la muncă egală salariu egal, concedii plătite în timpul nașterii și leuziei etc. Programul conținea și o serie de revendicări cu caracter politic, printre care cererea de legalizare a Partidului Comunist Român, a Uniunii Tineretului Comunist și a Ajutorului Roșu, precum și „înfierarea fascismului ucigător”²¹. La Arad, în perioada campaniei electorale cu ocazia alegerilor din 1928, femeile muncitoare au demonstrat pentru amnistie și au popularizat deputații Blocului muncitoresc-țărănesc. La Timișoara, cercurile de femei au organizat, de 1 martie 1929, la fabrica Industria lînii, o grevă demonstrativă pentru obținerea amnistiei generale. În alte locuri femeile au organizat acțiuni pentru ajutorarea materială a celor rămași fără de lucru și a familiilor lor²².

Prea multe exemple nu s-ar mai putea da privind activitatea desfășurată de Cerc în această perioadă, cu toată strădania, plină de efort și de inițiativă, pe care femeile o manifestau zi de zi. În ședințele Cercului revenea destul de des în discuții această problemă, căutându-se soluții care să ducă la obținerea unor rezultate mai bune finalizate cu creșterea numărului membrilor cercului. Se cerea militanțelor să stabilească cât mai strînse legături cu lucrătoarele din întreprinderile unde lucrau și să le determine să se înscrie în cerc. Cu privire la munca de propagandă se cerea ca să se efectueze — și apoi să se publice — anchete despre condițiile de muncă din fabrici și din ateliere, anchete realizate de muncitoare; se cerea membrilor cercului ca să contribuie mai mult la răspindirea presei sindicale atât la locurile lor de muncă, cât și în cartierele unde locuiau²³.

În noiembrie 1928, la plenara Consiliului General al Sindicatelor unitare de la Timișoara s-a hotărît convocarea primului Congres general

al sindicatelor unitare. În presă, în primele zile ale anului 1929, a fost publicată ordinea de zi a congresului pe ea aflându-se și punctul Mișcarea feminină²⁴. În februarie 1929, la Ploiești a avut loc o ședință a Consiliului general de pregătire a apropiatului congres. Printre participanți s-a aflat și o reprezentantă a Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare. De pe o poziție critică, ea a înfățișat lipsa de atenție din partea C.G.S.U. care „nu s-a ocupat” pe măsura importanței și a necesității, de organizarea și educarea femeilor muncitoare, fapt pentru care prezintă un proiect de raport în care, ca punct central, se află cererea ca să aibă loc și o conferință a femeilor „unde să se stabilească un program de activitate de viitor”. Totodată, prin cuvintul delegației sale, Cercul femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare a revendicat și alegerea unui Comitet Central al cercului cu sediul în București, căruia să-i revină misiunea de a elabora statutul în care să se prevadă și sarcina de a se forma cercuri în toate întreprinderile cu o însemnată forță de muncă feminină²⁵.

În luna martie au început să fie publicate în ziarul „Viața muncitoare” documentele de bază care urmau să fie supuse aprobării apropiatului congres, în conținutul cărora erau prevăzute capitole referitoare la mișcarea de femei. În „Raportul moral al Consiliului General al Sindicatelor Unitare” se arată că organizațiile de femei, ca și cele ale tineretului, — de pe lângă sindicatele unitare —, „trăiesc răzlețe, fără să fie centralizate, nici ca program, nici ca conducere. Este nevoie ca la congres să se rezolve aceste două probleme atât de importante pentru clasa muncitoare”²⁶.

Pregătirile congresului avansând, C.G.S.U. a trimis și Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare și acestora, în toată țara, un chestionar, în al cărui preambul se explica că: „Avînd în vedere că organizarea femeilor devine din ce în ce o chestiune mai importantă în mișcarea muncitorească din România, Consiliul General al Sindicatelor Unitare a pus chestiunea la ordinea de zi a Congresului general”. Pentru aceasta se cerea a se răspunde la o serie de întrebări: „Cîte femei lucrează în uzina respectivă? Ce salariu au și ce condiții de muncă? Cîte sînt organizate în diferite sindicate? La ce mișcări au luat parte în ultimii 2—3 ani? Ce fel de muncă culturală face?”. În continuare se solicita completarea chestionarului cu o serie de date despre viața și lupta femeilor²⁷. Importante și interesante mărturii documentare, cercetarea acestor chestionare dă posibilitatea de a întregi cunoașterea unor probleme din mișcarea de femei din țara noastră în acea perioadă. Din analiza punctelor chestionarului se pot deduce — credem — o serie de concluzii care pot să completeze imaginea despre aportul femeilor muncitoare în general și de membrele cercului în special, în lupta revoluționară.

Prin faptul că data inițială a începerii lucrărilor congresului fusese comunicată în țară pentru 30 martie, delegații au început să sosească în acea zi. Aminarea deschiderii lucrărilor pentru 2 aprilie a determinat ținerea unor conferințe preliminare. Astfel a avut loc și Conferința pe țară a Cercurilor femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare. La conferință * au luat parte delegate din partea organizațiilor din întreaga țară. Cu regret trebuie să arătăm că materialele de bază ale conferinței nu s-au păstrat, deoarece atât rezoluțiile adoptate cît și procesul-verbal au fost confiscate de autorități în ziua de 7 aprilie, cînd a avut loc brutala intervenție a acestora la Căminul muncitoresc din Timișoara. Datorită represiunilor, nici presa muncitorească nu a putut să facă cunoscut opiniei publice proletare lucrările primei mari întîlniri a sindicatelor unitare.

Ulterior, odată cu reapariția sa, ziarul „Viața muncitoare” a relatat despre congres și conferințele care au avut loc.

În unanimitate, delegatele au subliniat în rapoartele lor rolul important pe care îl ocupă femeia muncitoare în industrie, mai ales în cea grafică și textilă unde reprezenta o puternică forță de muncă. Înfățișând condițiile grele de trai și de lucru, accentuate de criza economică, vorbitoarele au scos în evidență că patronii intensificau exploatarea în acele întreprinderi unde muncitoarele nu erau organizate, unde „patronii nu întâmpină nici o rezistență din partea lor”. Totodată, din rapoartele prezentate a reieșit cu claritate că din rindurile proletariatului feminin spiritul cel mai revoluționar, atitudinea cea mai combativă o aveau femeile care lucrau în fabrici. De aceea, la conferință s-a și hotărât ca să se acorde o mai mare atenție atragerii lor în cercuri și, chiar mai mult, alegerea acestora în conducere ²⁸.

Un document important adoptat la Conferința femeilor muncitoare a fost manifestul „Către femeile muncitoare din România care lucrează în fabrici, de pe ogoare, din industria mică și din birouri, fără deosebire de naționalitate” care cuprinde, în sinteză, cele mai însemnate concluzii ce s-au afirmat. „Cele mai conștiente femei muncitoare din România, s-au întrunit ca, la conferința convocată de sindicatele unitare să discute situația tuturor femeilor muncitoare din țară” — se arăta în manifest — pentru ca „să caute calea care duce la eliberarea lor juridică, socială și economică” conferința constatând „că femeia muncitoare din România este elementul cel mai lipsit de drepturi al proletariatului” ²⁹.

În zilele de 2 — 5 aprilie 1929 s-a ținut, tot la Timișoara, Congresul general al sindicatelor unitare din România, printre lozincile sub care s-a desfășurat, aflându-se și „Lupta pentru apărarea intereselor femeilor și ale tineretului” ³⁰. La congres a fost supus discuțiilor și proiectul de Rezoluție cu privire la statutul femeilor muncitoare în sindicatele unitare și raportul dintre sindicat și Cercul femeilor muncitoare. Printre problemele de un interes deosebit, ridicate și revendicate de delegate, amintim : în sindicate femeile să fie reprezentate proporțional cu bărbații ; pe lângă Consiliul General să se constituie o comisie specială a femeilor ; conducătoarele cercurilor să fie alese membre ale comisiei ; precizarea sferei de activitate a Cercului femeilor muncitoare ; cunoașterea situației femeilor atît a celor ce lucrau cît și a soțiilor de muncitori care erau casnice ; organizarea de acțiuni proprii ; editarea revistei „Femeia muncitoare” și alte chestiuni ³¹.

În ultima zi a fost adoptată o rezoluție în care accentul s-a pus pe necesitatea organizării femeilor muncitoare, argumentîndu-se rolul „grupelor muncitoare” (cercurile femeilor muncitoare — n.n) care erau recunoscute ca „organizații independente” urmînd să fie ales și un Comitet Central al Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare, cu un reprezentant în Consiliul General ³².

Măsurile preconizate de Congresul general al sindicatelor unitare și de Conferința Cercurilor femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare pentru îmbunătățirea muncii în rîndul femeilor au evidențiat importante concluzii : proletariatul feminin se dovedise atît prin marele procent pe care-l reprezenta ca forță de muncă, cît și prin participarea la mișcarea muncitorească, un valoros tovarăș, care își putea face din plin activă prezența și în continuare ; de remarcat că, rezultat al orientărilor primite din partea partidului comunist, Consiliul General al Sindi-

catelor Unitare și-a revizuit atitudinea de subapreciere a muncii organizatorice printre femei, a existenței unei activități independente, înțelegând că această formă de acțiune a femeilor muncitoare putea contribui la dezvoltarea conștiinței de clasă, la formarea lor ca luptătoare hotărâte. În fine, o altă concluzie — și nu fără semnificație — fixează Cercul femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare ca „organizație independentă”, cu un comitet central și cu un reprezentant în Consiliul general, ceea ce denotă că, într-un interval relativ scurt de la înființare, organizația reușise să obțină asemenea rezultate în atragerea, organizarea și educarea femeilor, încât s-a impus și a cucerit acest drept.

În urma lucrărilor conferinței și ale congresului a fost difuzată Circulara „Către grupele (cercurile — n.n.) femeilor muncitoare din România”, semnată de Executiva (Comitetul Central — n.n.) Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare, în care se sublinia că s-a hotărât „începerea unei intense activități pentru înfăptuirea tuturor hotărârilor Conferinței femeilor muncitoare, cit și ale celor ale Congresului general al sindicatelor unitare”. Se cerea ca să aibă loc imediat întrunirea comitetelor acolo unde nu avusese loc încă, să se convoace regulat ședințe în care să se discute probleme concrete de organizare și acțiune și să se prezinte un raport asupra activității depuse de membre în fabrici, ateliere, cartiere, sate, accentul punându-se pe fabrică. „Legătura cu fabrica, iată țelul nostru” — se preciza, femeile să facă parte din comitetele de fabrică contribuind, astfel, „la realizarea frontului unic al muncitorilor, muncitoarelor și tineretului” din aceste locuri de muncă. Indicații se dădeau și pentru îndreptarea, în mai mare măsură, a atenției spre sate, către femeile care trudeau din greu pe ogoare. Pentru lărgirea ariei de cuprindere se recomanda Cercului ca să stabilească legături mai strânse cu provincia, menținând „continuitatea în acțiune și organizare”³³.

O prevedere importantă se referea la apariția unei publicații proprii, Se precizează că Comitetul Central al Cercului Femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare a hotărât tipărirea ziarului „Femeia muncitoare”, prin contribuția bănească a membrilor și a femeilor în general. După cum vedem, această Circulară a avut caracterul unui adevărat program de acțiune al cercului. Străbătut de un viguros spirit revoluționar, programul a reprezentat materializarea concepției tactice a Partidului Comunist Român cu privire la contribuția femeilor în mișcarea muncitorească, în lupta pentru transformarea societății românești.

Rezultat al strădaniilor și eforturilor, la 8 decembrie 1929 a apărut ziarul „Femeia muncitoare”, cu o apariție lunară. Redacția a fost în București, în mai multe locuri, cel mai important fiind la sediul sindicatelor unitare din strada Sfinții Apostoli nr. 34. În scurta și sporadica sa apariție *, ziarul „Femeia muncitoare” s-a dovedit a fi o tribună de la care s-a pledat pentru cauza femeii — subiect al exploatării capitaliste, o tribună a mișcării muncitorești din țara noastră.

Analizând activitatea Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare în această perioadă, cu toate inițiativele și hotărârile adoptate, constatăm că rezultatele nu au fost pe măsura intențiilor manifestate. De aceea, la începutul anului 1930, C.C. al Cercului femeilor muncitoare a lansat o nouă „Circulară” în care critica organizațiile din țară pentru că „până în prezent” conducerea nu cunoștea „ce muncă ați depus”, rapoartele nefiind comunicate³⁴. În circulară se insistă din nou asupra

stringerii legăturilor cu fabrica (editarea, chiar, a unui „ziar de fabrică”), cu satul („a se înființa grupe sătești din țărance, pentru a înfăptui frontul unic între oraș și sat”). Se cere o participare mai puternică a femeilor la acțiunile pentru obținerea unor revendicări imediate și generale, economice și politice, „să ia parte activă la toate luptele și demonstrațiile muncitorești alături de muncitorii vîrstnici și tineret”³⁵, împotriva măsurilor luate de clasele dominante pentru ieșirea din criză.

Dar numai prin indicații și prin adoptarea unui ton de comandă, ultimativ, cum a procedat Comitetul Internațional Sindicale a muncitoarelor³⁶, Cercul femeilor muncitoare nu putea fi ajutat.

Cercetînd, astăzi, activitatea lui, trebuie să ținem cont, de condițiile grele în care a încercat să se ridice și să se afirme: măsurile represive împotriva mișcării muncitorești, a Partidului Comunist Român și interzicerea primului congres general al sindicatelor unitare; rolul nefast pe care l-a avut spargerea unității partidului în anii 1928—1929 care, după cum se știe, a avut urmări nefericite și asupra organizațiilor de masă, cu precădere asupra sindicatelor unitare. Astfel, Cercul femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare a fost lipsit de îndrumarea permanentă, îndeaproape a cadrelor de conducere ale partidului comunist și ale sindicatelor unitare tocmai în acea perioadă, de criză, cînd femeile muncitoare au constituit o forță socială importantă în luptele ce-au avut loc și cînd cercul ar fi trebuit să-și aducă o contribuție pleneră în organizarea și mobilizarea maselor muncitoare feminine.

O lacună a activității sale, s-a manifestat și în lipsa unor legături organizate cu femeile din cadrul Partidului Social Democrat și cu Uniunea Femeilor Muncitoare din România. Dacă la nivel de conducere între aceste organizații nu s-au stabilit asemenea legături — rezultat al unor concepții greșite existente în activitatea partidului nostru comunist, teze provenite de la Internaționala a III-a —, în efervescenta revoluționară a acestor ani: manifestații, demonstrații, greve sau cu prilejul sărbătoririi zilelor de 1 Mai și 8 Martie, precum și în acțiunile de protest împotriva terorii, femeile muncitoare comuniste, social-democrate și socialiste au luat parte în rînduri strînse de front unic.

Măsurile represive au fost îndreptate și împotriva Cercului femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare care, treptat încetează activitatea legală și în 1930³⁷ se retrage în semilegalitate³⁸.

Cercul femeilor muncitoare de pe lângă sindicatele unitare, după cum s-a putut vedea, a avut o scurtă perioadă de existență și o destul de firavă activitate. Însă prezența sa în istoria mișcării de femei din țara noastră ilustrează în primul rînd faptul că Partidul Comunist Român, din primul moment, a considerat contribuția femeilor ca un valoros detașament situat în rînduri de frunte ale luptei pentru transformarea revoluționară a societății românești. Cu rezultate însemnate sau mai puțin însemnate, în funcție de anumiți factori, în toți cei 20 de ani cît a activat în grelele condiții, partidul comunist a păstrat neînteruptă legătura cu mișcarea de femei prin activitatea atîtor militante comuniste, revoluționare, prin organizațiile legale sau ilegale create, îndrumate sau influențate, prin antrenarea în numeroase acțiuni desfășurate în acești ani, femeile din țara noastră luînd parte activă la lupta pentru eliberare socială și națională, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru o viață mai bună, pentru construirea României noi, socialiste.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului* din 1—2 iunie 1982, Edit. politică, București, 1982, p. 48.

² Arhiva I.S.I.S.P., cota AVIII—3, inv. 126.

³ O. Matichescu, L. Benjamin, *Cercurile femeilor muncitoare, în Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R., 1921—1924*, vol. I, Edit. politică, București, 1970, p. 66.

⁴ „Viața muncitoare” din 6 martie 1927.

⁵ Idem.

* În „Viața muncitoare”, „Tribuna funcționarului”, „Munca grafică”, „Muncitorul îmbrăcăminte”, „Viața sindicală”, „Munca zilnică” și în alte ziare, întâlnim articole, chemări și manifeste despre femei și către femeile muncitoare, editate de sindicatele unitare.

⁶ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab IX—14, anul 1925.

⁷ „Munca grafică” din 5 august 1926.

⁸ „Muncitorul îmbrăcăminte” din 20 septembrie 1926.

⁹ „Viața muncitoare” din 3 mai 1926.

* Cu toate cercetările făcute, nu s-a reușit, încă, să fie depistat.

¹⁰ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, pp. 40—41.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. politică, București, 1968, p. 358.

¹² Nicolae Ceaușescu, *60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională, pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace*, Expunere la adunarea festivă din Capitală consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea P.C.R., 8 Mai 1921, Edit. politică, București, 1981, p. 13.

¹³ „Viața muncitoare” din 23 decembrie 1928.

¹⁴ Idem.

¹⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 440/1928.

¹⁶ „Viața muncitoare” din 23 decembrie 1928.

¹⁷ Ibidem din 30 decembrie 1928.

¹⁸ Idem.

¹⁹ Ibidem din 17 și 31 martie 1929.

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 30/1930, fig. 82.

²¹ „Munca zilnică” din 9 martie 1929

²² M.C. Stănescu *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924—1928*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 264.

²³ „Viața muncitoare” din 6 ianuarie 1929.

²⁴ Idem.

²⁵ Idem.

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 338/1929, f. 19.

²⁷ Idem.

* În fondurile Muzeului de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, se găsesc în original, mărturiile despre Conferința femeilor muncitoare de lângă sindicatele unitare, din anul 1929.

²⁸ „Viața muncitoare” din 18 august 1929.

²⁹ Arhiva I.S.I.S.P., cota D—XIII 31, anul 1929.

³⁰ „Viața muncitoare” din 23 iunie 1929.

³¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 340/1929, f. 10.

³² Ibidem, mapa 354/1929.

³³ „Viața muncitoare” din 18 august 1929.

* Ultimul număr a cărui existență se cunoaște e datat la 2 martie 1930.

³⁴ „Viața muncitoare” din 26 ianuarie 1930.

³⁵ Idem.

³⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, mapa 506/1930.

³⁷ M.C. Stănescu, *op. cit.*, p. 264.

³⁸ O. Matichescu, L. Benjamin, *op. cit.*, p. 74.

LE CERCLE DES FEMMES TRAVAILLEUSES PRÈS LES SYNDICATS UNITAIRES

RÉSUMÉ

L'histoire du peuple roumain présente près de nombreux moments — de sa longue, permanente et continue existence sur la terre ancestrale — le rôle joué par la femme dans le progrès de la société. Pendant les grandes luttes révolutionnaires de la classe ouvrière, dirigées par le parti communiste, dans la lutte des masses pour le renversement de l'ancien régime et l'instauration du pouvoir populaire pour l'édification du socialisme, les femmes se sont distinguées par de nombreux faits de dévouement, d'héroïsme et d'esprit d'abnégation.

La présente étude, s'appuyant sur une riche documentation, relève l'attention particulière accordée dès le début au problème féminin. Représentant un taux importants au sein de la classe ouvrière, les femmes ont été considérées par le Parti Communiste Roumain comme une importante force sociale, capable d'apporter une précieuse contribution à la lutte révolutionnaire pour la transformation de la société. La préoccupation du parti pour leur attraction à la lutte et leur groupement en propres organisations s'est matérialisée également dans la constitution du „Cercle des femmes travailleuses près les syndicats unitaires”. Les bases de celui-ci ont été jetées la mise hors la loi du P.C.R., en 1924, le Cercle déployant son activité en clandestinité près les syndicats unitaires, mais en fait, étant dirigé par le parti communiste.

Bien que son existence ait été brève, jusqu'en 1929 où les syndicats ont été eux aussi mis hors la loi, l'activité du Cercle s'inscrit comme une page importante dans l'histoire du mouvement de femmes de Roumaine, étant continué dans les rangs d'autres organisations créées et dirigées par le parti pendant les années suivantes.

STRUCTURA SOCIAL-JURIDICĂ A ȚĂRĂNIMII DIN TRANSILVANJA MEDIEVALĂ

ȘTEFAN PASCU

În feudalismul dezvoltat european situația celeilalte categorii sociale fundamentale a societății, a țărănimii, era tot atât de complexă și complicată ca și a clasei feudale. Mai întâi deosebirea mai era între cele două zone principale europene : de la Apus de Elba și de la Răsărit de Elba, unde evoluția țărănimii a urmat căi diferite.

În Anglia problema șerbiei și mai ales evoluția acesteia e destul de complexă și sinuoasă. Cele dintii semne de declin a șerbiei apar în sec. XIII, din acest timp unele obligații iobăgești puteau fi răscumpărate în bani. Seniorii găseau mai avantajos să primească de la țărani lor anumite sume de bani în schimbul cărora aceștia din urmă erau scutiți de anumite lucrări săptămânale sau de unele corvezi. Seniorul avea nevoie de bani pentru a-și răscumpăra obligațiile militare față de rege, pentru a-și satisface exigențele tot mai mari ale unui lux pe care comerțul european l-a introdus în Europa : haine, echipament, armament.

În Anglia emanciparea șerbilor a făcut progrese în sec. XIV, dar au fost și perioade de revenire la șergie, de stagnare a emancipării. După ce în 1348—49 ciuma neagră a secerat o treime a populației și mina de lucru agricolă a scăzut în mod catastrofal, seniorii feudali au încercat să impună din nou munca obligatorie țăranilor supraviețuitori. Această încercare de a restabili munca obligatorie a șerbilor a constituit una din cauzele răscoalei țărănești din Anglia condusă de Watt Tylor, din 1381. După răscoală seniorii dădeau în arendă pământurile necultivate cu condiția ca țărani să plătească în bani renta feudală. Astfel că pe la sfârșitul secolului XIV aproape că nu mai exista șergie propriu-zisă în Anglia. Șerbii s-au transformat fie în *copy-holder*, plătind o rentă, fie în *lease holder*, plătind arendă.

În Franța, istoria emancipării șerbilor și transformarea obligațiilor lor iobăgești, prin răscumpărare, în bani s-a desfășurat în mod analog ca și în Anglia. Dar în Franța emanciparea șerbilor n-a fost completă, căci țărani francezi și la 1789 mai plăteau o mulțime de taxe și mai îndeplineau o serie de prestații.

În Spania, unde evoluția social-politică a avut alt curs, țărani scăpați de jugul maurilor, au avut legături cu seniorii de altă natură decât cele iobăgești. Țăranul spaniol, fără îndoială era foarte sărac, dar cel puțin era considerat om liber.

În Italia situația țărănimii a cunoscut o evoluție specifică. În evul mediu nu se întâlnește nici o formă de șergie. Dezvoltarea orașelor italiene și precumpănirea asupra acestora a proprietății feudale au împiedicat statornicirea diferitelor obligații iobăgești. Chiar dacă proprietarii feudali și orașenii italieni tratau pe *contadini* foarte aspru, le impuneau mai ales un regim de exploatare financiară și nu corvezi iobăgești¹.

Tărănimea dependentă în feudalismul apusean era de două categorii : țărani șerbi, lipsiți de libertate personală și țărani „liberi independenți”, liberi ca persoană, dependenți de feudali pentru lotul sau sesia ce le era dăruită cu drept de posesiune ².

În țările europene, de la Apus de Elba, unde viața urbană și economia bănească erau mai dezvoltate și rezerva feudală mai restrinsă, convertirea rentei de muncă și a rentei în produse în rentă în bani s-a generalizat, iar urmarea a fost eliberarea din șerbie a țăranilor prin răscumpărare în sec. XIII—XV. În țările europene de la Răsărit de Alba, cultura cerealelor a luat o mare dezvoltare în sec. XIV, stimulată de exportul de cereale în Peninsula Scandinavă, mai ales din țările germane răsăritene. Stăpînii de pămînt au extins rezerva feudală, iar, ca urmare, a crescut nevoia de forță de muncă tot mai numeroasă și de asemenea au sporit obligațiile țăranilor în muncă gratuită tot mai apăsătoare, ajungînd la o zi, sau, prin abuz, mai multe zile pe săptămînă. Pentru a-și asigura mina de lucru gratuită, în sec. XV se legitimează legarea țăranilor de pămînt și mai accentuată dependență față de stăpînul feudal.

Slăbirea puterii centrale însemna sporierea puterii nobilimii feudale. După moartea lui Carol al IV-lea regele Boemiei, în 1378, urmașul său, Vaclav, un copil, nu a fost în stare să domolească ambițiile seniorilor, care se răscoală și îl întemnițează (1394—1401), putîndu-și astfel, urmări și realiza interesele fără nici o îngrădire „prin accentuarea asupririi țărănimii”. Aceași soartă o au și țăranii din Ungaria după moartea regelui Ludovic de Anjou (1382), cînd izbucnesc și aici, adevărate „războaie civile”, urmașul lui Ludovic, Sigismund de Luxemburg avînd soarta „colegului” său din Boemia, după cum și țărănimea este silită să urmeze același drum asemenea celei din Cehia. Moartea lui Ludovic de Anjou, rege și al Poloniei, a deschis și în Polonia aceleași probleme. Anii de interegn, pînă la ocuparea tronului de Vladislav Jagello, au fost folosiți de șleahța poloneză spre oprimarea țărănimii.

De la această situație, pasul spre legarea de glie a țăranilor s-a făcut cu ușurință. În Polonia, seimul hotărește, la 1493 legarea de glie, cu excepția unui membru din familiile cu mulți copii, pentru ca la 1496 aceeași dietă să generalizeze șerbia. Procesul legării de glie a țăranilor urmează același drum și în Boemia, unde această măsură a fost luată în 1497, cînd dieta votează legarea de glie a țăranilor, iar peste trei ani (1500) aceeași dietă votează faimoasa „ordonanță” cu privire la proprietatea funciară, prin care robota față de stăpînul feudal sporește sensibil. Și în Ungaria, procesul evoluează în același sens în ultimul deceniu al sec. al XV-lea, se accentuează în primul deceniu al celui următor, pentru a se încheia la 1514, cu hotărîrea dietei de legare de glie a țărănimii.

În asemenea context european, complex, complicat și foarte diversificat evoluează și situația țărănimii din Transilvania în evul mediu dezvoltat.

„Tărănimea — relevă tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost clasa care, vreme îndelungată, a dus pe umerii ei greul bătăliilor pentru păstrarea și afirmarea ființei poporului român, pentru dezvoltarea națiunii noastre, pentru libertate, neatîrnare și o viață mai bună, pentru transformarea revoluționară a societății” ³.

Prefacerile în sinul clasei dominante, lupta unor pături inferioare ale nobilimii de a urca alte trepte în ierarhia feudală, rivalitatea dintre diferitele pături, „ordine” (staturi), dintre „liga” baronilor și „ordinele”

nobilizare pentru puterea politică și sporirea moșiilor, dorința nobilimii, în general, de îmbogățire, prin toate mijloacele și în cel mai scurt timp — toate acestea se răsfrâng și ele în mod negativ în situația și viața celeilalte categorii sociale fundamentale a societății feudale — țărănimea. În măsura în care nobilimea se îmbogățește și-si consolidează situația social-politică și social-economică, țărănimea sărăcește. În măsura în care se constituie „ligi” și „ordine”, în aceeași măsură stratificarea țărănimii se conturează tot mai limpede. Mai întâi, în cele două pături principale, țărănimea liberă și țărănimea aservită, fiecare dintre aceste categorii stratificându-se, la rândul său în pături cu statut social-juridic propriu și, în raport de aceasta, cu relații diferențiate față de mijloacele de producție în general și cu deosebire față de pământ, principala bogăție a vremii aceleia. Iar când producția de bunuri materiale, agricole și meșteșugărești se vinde pe piața liberă a orașelor, sub formă de marfă, producătorii acestora au posibilitatea să cîștige bani. Banii sporesc pofta celor trei puteri feudale, monarhia, nobilimea și biserica de a avea bani pentru satisfacerea dorințelor de lux și comoditate. Sporesc, ca urmare, obligațiile în bani ale categoriilor contribuabile, țărănimea și orășenimea.

În contextul acestor prefaceri, pe cît de complicate pe atît de complexe, raportul țărănimii față de „moșie”, mijlocul principal de producție al vremii, care are statut juridic de sesie, este într-o tot mai accentuată criză.

Politica social-economică a statului feudal, sub presiunea nobilimii mari și de rînd, a avut consecințe importante cu privire la situația țărănimii : pe de o parte, se tinde la uniformizarea țărănimii din punct de vedere social-juridic, iar pe de alta, se creează posibilități de diferențiere a ei din punct de vedere economic. Numeroasele legiuiri din veacul al XIV-lea și din prima jumătate a sec. al XV-lea mai ales urmăreau uniformizarea țărănimii din punct de vedere juridic cu tendința de a o supune la aceleași obligații în timp ce, în sinul țărănimii se petrece o diferențiere de stare economică : o pătură subțire reușește să-și creeze o situație materială mai bună, în timp de marea majoritate a țărănimii sărăcește din ce în ce mai mult. Fenomenul își găsește explicația în realitățile societății transilvănene din acea vreme.

Obștile țărănești din ținuturile marginase (Caraș, Hațeg, Făgăraș, Maramureș), din zonele cu relief mai înalt din comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Alba, Turda, etc. și din scaunele secuiești sînt supuse în sec. al XIV-lea și al XV-lea unor transformări esențiale, atît datorită prefacerilor din lăuntrul lor, cît și a cotropirii din afară. Aceste obști au reușit să-și mai salveze libertatea în majoritatea lor pînă prin sec. al XIV-lea. Cnezii sătești obișnuiți nu deveniseră încă stăpînii lor, și, de aceea, continuau să reprezinte interesele și modul de viață al obștii. Pe măsura sporirii daniilor sau a confirmării acestora și a stăpînirii lor de către cnezii înobilati, stratificarea socială urnează calea cunoscută a feudalizării societății medievale : cnezi nobili-nobili și nenobili-iobagi (*ignobiles, iobagiones*). Evoluția procesului de feudalizare înseamnă constituirea, pe la începutul sec. al XV-lea, de adevărate domenii feudale și în zonele cu obști mai puține stăpînite de nobili proveniți dintre cnezii și voievozii înobilati, locuite de țărani aserviți.

Țăranii din Transilvania sînt desemnați cu numele generic de *villani* sau *rustici* ori *populi*. Cei aserviți apar în izvoare sub numele de *iobagiones* și *coloni*, jeleri (*inquilini*), liberiți sau libertini (*liberti, libertini*)⁴. Pe dome-

niul Șiriei la 1552 apar sub numele de *Iobagiones*, tot astfel și pe domeniul Gyula la 1521. În urbariile ulterioare ale aceluiași domenii, se numesc *coloni*. Pe domeniul Gherlei la 1553, se numeau atât *iobagiones* cât și *coloni*. Pe domeniile cetăților Ciceu, Chioar, Cehul Silvaniei din 1553 — 1556 nu se numesc decât *coloni*, cu sens de iobag legat de glie. Dar termenul de iobag nu dispare. Revine mai frecvent pe măsura pătrunderii limbii maghiare în cancelarii, care folosea numele de iobăgie, preluat apoi și de latină. În Țara Făgărașului se numesc *vecini*, ca în Țara Românească la început și apoi în Moldova, uneori și *coloni*.

Termenul de jeler (*inquilinus*) câteodată e înlocuit cu cel de *pauper* (sărac). Libertinii (*libertini*), numiți în sec. XVI și *liberi* și *liberti* sînt iobagi scutiți de unele obligații iobăgești, în schimbul unor servicii la curte, la cetăți și în armată.

Imprecizia și, ca urmare, folosirea arbitrară din partea diecilor a terminologiei social-juridice se datorește pe de o parte neglijenței diecilor respectivi, pe de altă parte schimbărilor frecvente a statutului social-juridic a păturilor sociale într-o perioadă de dese mutații și în al treilea rînd lipsei unor norme juridice (legături oficiale) care să stabilească statutul social-juridic al fiecărei pături, clase, categorii în structura societății complexe și complicate din acea vreme și din aceste locuri, caracterizate printr-o luptă continuă a păturilor, claselor, categoriilor de a-și asigura un loc cât mai bun în ierarhia socială de cei cu poziții rivnite sau în locul acestora ⁵.

Legiuirea caracteristic feudală din această perioadă, *Tripartitul* lui Werböczy face o oarecare ordine și în terminologia țărănească. În Tripartit nobilii sînt numiți *villani* și *rustici*, deci în sensul de țărani în general, fie *iobagiones*, *coloni* și *plebei*, țărani aserviți. Starea lor juridică, a întregii categorii țărănești, e caracterizată *rusticitas* și *ignabilitas, plaebae conditionis homines*.

Pînă în secolul al XV-lea, în marea majoritate, nu aveau decât nume de botez : uneori, pentru identificare, se adăuga și numele tatălui ; din sec. al XV-lea tot mai frecvent au și prenume și nume (de familie) sau vreo poreclă transformată în nume ori meseria devenită patronim ⁶.

Adevărata țărănie era aceea cu pămînt. În înțeles mai restrîns, iobag era numai țăranul cu mijloace proprii de producție, spre deosebire de jeler, lipsit de asemenea mijloace. În raport cu acestea se stratifică țărănimea : îmbogățirea unei pături subțiri, cu prețul ruinării masei iobăgești, mereu în creștere. Ca urmare a acestui proces, ajung în față țărani mai înstăriți și jelerii, pătura decăzută a țărănimii. O parte tot mai însemnată a țărănimii scăzînd în puterea sa economică, și ca urmare, nemaiputînd face față obligațiilor de rentă față de cei trei exploatați : stăpînul feudal, puterea centrală și biserica, a fost nevoită să renunțe la lotul său de pămînt și să sporească rîndurile jelerilor. Este și explicația faptului că terenurile nelucrate se înmulțeau mereu. Părășirea loturilor și sporirea numărului jelerilor sînt două fețe ale aceluiași proces : terenurile de cultură au fost părăsite deoarece posesorii lor deveneau jeleri iar numărul jelerilor a crescut deoarece tot mai mulți au fost nevoiți să renunțe la sesia lor. Astfel, țărănimea aservită cuprindea cele două mari categorii : a iobagilor și a jelerilor.

Oamenii cetății mai pomeniți la 1368, sînt pe cale de dispariție, fie că au decăzut, cei mai mulți în starea de iobăgie, fie că au reușit, puțini, să pătrundă în rîndurile micii nobilimi. Este pomenită o categorie de

locuitori pe domeniul cetății Siria, la 1525, caracterizați de urbariu „oameni în slujba cetății” (*familiares castri et castelli*), în total 15 familii din totalul de 2038 familii câte trăiau pe domeniu ⁷. Pe cale de dispariție erau și robii, cei pomeniți de câteva ori în a doua jumătate a sec. al XIV-lea sînt cazuri rare.

Structura social-juridică a țărănimii din Transilvania se poate reconstitui cu mai multă veridicitate din a doua jumătate a sec. al XIV-lea conturîndu-se tot mai bine în secolul următor.

Este vremea aservirii în proporții mai mari a țărănimii libere din obști, mai ales în comitate și cu deosebire în părțile de șes și de coline ale acestora. Obștile sătești românești reușiseră să-și mai păstreze, în mai mare măsură, libertatea social-juridică în părțile marginase ale Transilvaniei: Maramureș, în părțile muntoase ale Bihorului și Sălajului, în Zarand, Caraș, Hațeg, în părțile cu relief mai înalt din comitatele Cluj, Turda, Alba, în Făgăraș, dar și în alte părți, în număr mai mic. Și în cazul dinții ca și în al doilea caz, țărănimea română a continuat să trăiască după propriile obiceiuri și datini, respectate, deoarece erau adînc înrădăcinate, chiar și de stăpîinii de pămînt și de oficialitatea feudală. Realitate constatată și subliniată de buni cunoscători și obiectivi observatori ai fenomenelor istorice. Între care prestigiosul specialist al geografiei istorice medievale Csànkı Dezső afirmă că pînă la sfîrșitul sec. XV se poate vorbi doar de o stăpînire nominală, de un contact superficial al nobilimii laice sau eclesiastice cu populația românească de pe propriile domenii ⁸.

Anarhia provocată de ordinele și „stările” nobiliare, lupta acestora pentru puterea politică și de asemenea economică, constituie cauza principală a înrăutățirii tot mai mult a situației țărănimii. La care se adaugă obligațiile sporite sub forma celor trei categorii de rentă și de asemenea abuzurile nobilimii nestăvilite de vreo autoritate în fond și aceasta urmare a cauzei dinții, primordiale.

Degradarea social-juridică a situației țărănimii însemna și o degradare social-economică. Numărul țaranilor săraci și foarte săraci crește mereu. Mulți dintre aceștia nu-și mai puteau asigura nici viața, de multe ori, de toate zilele; erau siliți să-și vindă chiar și animalele de muncă. La începutul sec. XVI pătura jelerilor atinge proporții din ce în ce mai mari, iar o parte a jelerilor devin zilieri (angajați cu ziua, sezonier, la prășit, cosit, secerat, cărat).

Mai complexe erau structurile social-juridice în zonele cu obști țărănești încă viabile, cu deosebire în Maramureș. În această țară voievoдалă, populația, în imensa sa majoritate formată din români, se împotrivește multă vreme, și nu fără succes, ofensivei feudale. Care chiar atuncînd se credea biruitoare n-a putut desființa puternicele realități obștești adînc înrădăcinate în sol și în conștiința oamenilor. A fost nevoită feudalitatea să accepte și să recunoască, tacit, particularitățile Țării Maramureșului ca și a Țării Hațegului și a Țării Carașului, Țării Făgărașului și a Țării Beiușului, a Țării Moșilor și a Țării Năsăudului, a Țării Chioarului și a Țării Zarandului cu obști puternice, conduse de voievozi și cnezi. Dintre care unii, puțini față de numărul lor, au reușit să urce scara ierarhiei sociale. Cei mai mulți, însă, au coborît mereu treptele piramidei, îngroșînd rîndurile țărănimii, a țărănimii libere din punct de vedere social-juridic, care rămîne majoritară în tot evul mediu, continuînd, acești descendenți de voievozi și de cnezi, să se mîndrească cu titlul de „nemeși”, mici nobili. „Nemeși” asimilați țărănimii, locuind împreună, oprimați

împreună, luptînd împreună împotriva nedreptăților, multe și mari, cum s-a întîmplat la 1514 și de multe alte ori.

Societatea maramureșană e mai complexă decît societățile ce se integraseră în tipare feudale „clasice”. Potrivit unei conscripții din 1530, pentru o parte a Maramureșului, existau două categorii de locuitori: scutiți de dări și contribuabili. În prima categorie sînt amintiți juzii (voievozii și cnezii) — firește cei ce nu fuseseră înobilati — și care formau 30,25% din categoria scutiților de dări: urmau, în ordine descrescîndă, preoții cu 21,42%, apoi scutiți de dări, deoarece erau lipsiți de pămînt, care ajungeau la 22,42%, după care urmau, la o oarecare distanță libertinii cu 9%, apoi morarii cu 3,78% și alții (fierari, pescari, etc.) cu 7,14%.

Mai numeroși erau locuitorii contribuabili în Maramureș față de cei scutiți de dări și de asemenea mai simplă era și stratificarea acestei categorii: iobagi, iobagi nemeși și semiobagi. Statutul primei pături e de oameni aserviți, lipsiți de dreptul de strămutare, dependenți atît din punct de vedere economic, cît și juridic de un stăpin feudal. Erau cei mai numeroși locuitori ai Maramureșului, ajungînd la 81,51% dintre locuitorii contribuabili și la 67,23% din totalitatea locuitorilor maramureșeni. Iobagii nemeși și semiobagii, foști „nemeși” mici, mici nobili, decăzuți din lipsă de mijloace de producție, în stare de dependență, dar păstrîndu-și libertatea din punct de vedere social-juridic, formau 18,49% din populația contribuabilă și 15,24% din totalul populației maramureșene¹⁰.

O situație asemănătoare se constată în această vreme și în această problemă în Țara Făgărașului, unde oamenii aserviți se numeau *vecini*, așa cum se numeau șerbii din Moldova și mai la început și din Țara Românească. Ceea ce înseamnă că termenul și categoria socială desemnată prin el vor fi existat din vremea cînd Țara Făgărașului făcea parte din Țara Românească. Se mai numesc țărani făgărașeni la sfîrșitul sec. al XV-lea, săteni (*villani*), șerbi (rumâni), săteni (rustici), rumâni (valachi), iobag (coloni), locuitori și oameni (*habitatores* și *populi*), oameni și iobagi (*populi et iobagiones*), în accepțiunea de țărani în general, dar și de țărani aserviți.

La sfîrșitul secolului al XV-lea, procesul de aservire a țărănimii făgărașene era în plină desfășurare. Sînt menționați iobagii cu termenul consacrat, specific, iobagi. Astfel, regele Matia Corvinul se adresa, la 1483, credincioșilor săi, locuitorilor și *iobagilor* și celorlalți locuitori din orice stare și condiție locuind în districtul Făgărașului (*fiatilibus nostris universis et singulis populis et iobagionibus ac alterius universis status et conditionis hominibus in districtu Fogaras commorantibus*)¹¹.

Statutele Țării Făgărașului din 1508 generalizează și oficializează această stare de lucruri, cînd precizează stratificarea țărănimii prin termenii lipsiți: săteni, țărani, iobagi (*villani, rustici, coloni*). La 1509, un iobag (*iobagus*) Stroia de Cimpulung (*Campulungo*) punea procese cu niște datornici cu sume mari, ceea ce înseamnă că era un țaran înstărit¹².

La sfîrșitul sec. al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea o oarecare stratificare începe să apară și la secui: *primores* (fruntașii) *primipili* (călăreții) și *pidarii, pedites* (*pușcașii, pedestri*). Organizația pe neamuri s-a destrămat, egalitatea în cadrul ei nu mai era o realitate. Funcțiile împărțite pe neamuri erau ocupate de reprezentanți din primele două pături.

De la sfîrșitul sec. al XIV-lea și începutul celui următor, apare pătură țărănilor cu pămînt, iobagii și a țărănilor lipsiți de pămînt, jelerii (*inquilini*)¹³, ce trăiau pe sesiile secuilor mai înstăriți.

Procesul de diferențiere social-economică și social-juridică a populației secuiești este înfățișat de un document din 1466 : din pătura secuilor lipsiți de pământ s-a format iobăgimea, deoarece mulți secui liberi, de multe ori sate întregi au ajuns în stare de dependență, la început „provizorie”. Pătura secuilor de rînd, comunitatea (*communitas*) nu este supusă frunțașilor asemenea slugilor. Secuii, cu excepția celor așezați pe pămînturile frunțașilor, pot sluji, după placul lor, cui doresc. Frunțașii nu-i pot considera, însă, nici pe cei fără pămînt ce trăiesc pe sesiile lor, ca pe niște șerbi, deoarece, dacă doresc, pot beneficia de dreptul de liberă strămutare. Secuii de rînd nu sînt datori să are, să semene, să seceze sau să facă alte slujbe frunțașilor, doar dacă vor să facă, la cererea frunțașilor, de bunăvoie. Dacă un sat vrea să-și aleagă un alt protector, să o poată face, fără să fie împiedicat sau globit. Frunțașii care ar încerca din nou să-i împingă pe secui în servitutea de mai înainte sau să-i mențină în această stare, să plătească pentru aceasta cu capul și cu bunurile lor. Iar dacă „*cinstita comunitate secuiască*” s-ar răzvrăti din nou, va suferi pedeapsa capitală și pierderea bunurilor și a vechilor libertății¹⁴.

Secuii liberi pauperizați, nemaiputînd presta serviciu militar, s-au ocupat cu agricultura, devenind iobagi ai celor înstăriți sau se bejeneau în Moldova și Țara Românească. Statul însuși, în aceste condiții, la sfîrșitul sec. al XV-lea, și-a aservit o parte a țărănilor secui, transformîndu-i în iobagi regești ai cetății Odorhei. Această măsură prejudicia atît interesele frunțașilor, doinicii să iobăgească țărănimea, deoarece aveau nevoie de forța de muncă a acesteia, cît și pe ale țărănilor, amenințați cu aservirea. Din această emulație de a avea cît mai mulți iobagi, în timpul urmașilor lui Matia, regi slabi, victorioasă a ieșit nobilimea (frunțașii) care și-a aservit în masă țărănimea. Hotărîrea adunării provinciale din 1535, pe secuii de rînd ce nu decăzuseră încă în stare de iobăgie, îi consideră „secui și mai săraci” (*pauperiores siculi*), care în fapt erau asimilați cu țărănii iobagi, care, ca și iobagii din comitate, trebuiau să lupte cu sulita, sabia și securea. Din cauza sărăciei, mulți secui de rînd se leagă singuri iobagi ai unor frunțași. Evoluția societății secuiești, asemenea celei generale, merge cu pași grăbiți spre iobăgirea secuilor de rînd¹⁵.

Își păstrează statutul de oameni liberi din punct de vedere social-juridic țărănimea din scaunele săsești de pe Pămîntul crăiesc (*Fundus regius*), dar își pierd libertatea țărănii sași ce locuiau în comitate, care urmează soarta țărănilor români și unguri din comitatele respective. Prin abuz și nerespectarea legilor își pierd libertatea și mulți țărani români, locuitori în scaunele săsești. Se ajunge, astfel, la o stratificare a populației săsești în sec. al XIV-lea în țărănimea liberă, cea mai numeroasă, țărănimea dependentă, meșteșugarii, în proces de separare de agricultură și mica nobilime.

Situația socială a sașilor este mai bine cunoscută începînd din sec. XIV, cînd colonizarea în linii mari fusese încheiată. Dintre satele locuite de sași, în sec. XIV vreo 78 erau locuite de iobagi¹⁶. Ultimele cercetări în această problemă formulează concluzia că nu toți coloniștii sași așezați în Transilvania erau privilegiați ; pe lingă obștile libere, un număr de obști săsești au fost aservite ; numărul satelor dependente de un stăpîn feudal este în proporție de un sat la trei sate libere¹⁷.

Structura populației din cele 7 + 2 scaune săsești din districtele Bistrița și Brașov și din câteva așezări din comitatul Alba, de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea e reflectată veridic și detaliat în conscripția din anii 1500—1510 conscripția înregistrează circa 25 500 gospodării.

Deosebiri în general nu sînt foarte mari, în ce privește raportul dintre cele două categorii principale, oaspeți și săraci. Totuși uneori ajuns la peste 10% (districtul Brașov : 86,00% și scaunul Nochrich 99,38% oaspeți, respectiv 24% și 0,60% alții (săraci, jeleri), Orăștie 90,82% oaspeți și 9,18% săraci, Vinț 91,83% oaspeți și 8,13% săraci, Miercurea 94,7% oaspeți și 5,32% săraci, Bistrița-Năsăud 89% oaspeți și 11% alte categorii (săraci), Bistrița singură 99% oaspeți și 1% săraci, Sebeș 95,82% oaspeți și 2,37% săraci, Sibiu 97,20% oaspeți și 2,42% săraci ; districtul Brașov (fără oraș) 86% oaspeți și 24% alte categorii (săraci, jeleri), Cinc 97,60% oaspeți și 2,40% săraci, Rupea 97,90% oaspeți 2,80% săraci, Sighișoara 98,70% oaspeți și 1,30% săraci, Nochrich 99,38% oaspeți și 0,60% săraci și Mediaș + Șeica 93% oaspeți și 7% alte categorii (săraci, păstori, jeleri)-Existau, pe la 1500—1510, în cele 7 + 2 scaune și două districte cuprinse în conscripția circa 93,66% oaspeți și circa 6,38% săraci. Mai sînt înregistrați aparte în conscripție 552 jeleri (ceea ce înseamnă cea 1%) 389 păstori (adică mult sub 1%), 80 de învățători și 33 preoți, în total 113 (ceea ce înseamnă mai puțin de 0,50%), 76 morari, 13 clopotari și 13 pristavi (în total cele trei categorii 102 ceea ce înseamnă mult sub 0,50% toți aceștia împreună) ¹⁸.

Situația din scaunele săsești și districtele Bistrița și Brașov din punct de vedere al structurii social-juridice a populației nu se poate generaliza pentru întreaga Transilvanie. Locuitorii acestor teritorii s-au bucurat de privilegiile care le-au oferit alte posibilități de evoluție, mult mai favorabile în raport de a semenilor din comitate, districte și scaune secuiești. Numărul relativ mare de săraci și păstori se explică prin proporția ridicată a plebei urbane și a servitorilor din gospodăriile patriciatului săsesc. Iar jelerii, în proporție mică și ei, erau țărani lipsiți de proprietate sau sesie, lucrînd cu invoială la patriciatul rural și urban din aceste teritorii.

Decăderea țăranilor la situația de jeleri a fost consecința fărâmițării sesiilor. Stăpînii de pămînt urmăreau și încurajau fărâmițarea sesiilor pentru ca pe sesiile sau părțile de sesie devenite libere să colonizeze alți țărani iobagi. Pentru a-și spori și mai mult veniturile, stăpînii de pămînt se gîndesc la separarea familiilor dintr-o gospodărie, astfel că unei familii îi revenea numai o parte de sesie. În documentele veacului al XIV-lea sînt frecvent pomenite jumătățile și pătrimile de sesie. Iar ca urmare, aceleași documente vorbesc de pătura bogată, mijlocie și săracă a țăranimii, — aceasta din urmă sporind mereu — și de asemenea de pătura cea mai săracă, a jelerilor, țărani care n-au decît casă și loc de casă, eventual o parte mică de sesie. De prin anii 1360—1370 procesul de pauperizare și deci, de decădere la starea de jeler se accentuează, ca urmare a contribuției mărite din produse, a nonei, în curs de generalizare, precum și a dărilor de război. De prin anii 1360 în diferite zone sînt pomenite „sesiile jelerilor” mai mici decît o pătrime de sesie. Jelerirea se transformă într-un fenomen de masă ; mulți jeleri rămîn fără adăpost, nevoiți să-și caute un popas, să vagabondeze (*vagi*). Se conturează tot mai bine cele două categorii de jeleri : cu casă (*inquinini propios domos habentes*) și fără casă proprie, locuind în casele altora (*inquinini alienos domos habentes*). Deo-

sebiria dintre cele două categorii de jeleri e consfințită chiar și de legea din 1411, care face distincție între jelerii care posedă o fracțiune de sesie și între cei ce muncesc cu brațele, ca zilieri (*operarii*).

Existența jelerilor este adeverită și de a doua înțelegere dintre țărani răsculați și nobilime, încheiată la Apatiu în 6 octombrie 1437. Care cuprinde hotărîrea ca țărani care nu au animale și care lucrează la săpă, la treierat (îmblătit), adică cei ce-și câștigă existența cu munca brațelor la alții, să fie datori cu 12 dinari anual. Mențiunea specială a acestei pături țărănești și includerea ei în sistemul relațiilor sociale într-un document de valoare celui menționat dovedește numărul mare al jelerilor și, ca urmare, veniturile însumate din obligația de dare de 12 dinari.

Jelerii trăiau atît pe pămînturile nobiliare, cît și în gospodăriile mai înstărite.

În comitatele voievodatului Transilvaniei, în Banat și în comitatele vestice (Partium) situația era cu mult mai defavorabilă țărănimii, iar țărani jeleri sporesc mereu. Urbariile și conscripțiile cunoscute dintre anii 1512 și 1553, oferă date pe cit de numeroase pe atît de concludente.

În 31 de așezări în comitatul Satu Mare la 1512 locuiau 179 familii de iobagi și 83 familii de jeleri, ceea ce înseamnă 68,4% iobagi și 31,6% jeleri. Un comitat cu relief jos, de cîmpie, unde feudalizarea a fost mai devreme și mai accentuată situația țărănimii, era, acum, la începutul sec. XVI, mai precară. Lipsește cu totul țărănimea liberă, proporția țărănimii iobage e mai mică decît media pe toată Transilvania, iar, ca urmare, e mai mare proporția jelerilor, peste media pe întreaga Transilvania.

Situația e asemănătoare în comitatul Bihor, adică în zona de șes a acestuia, așa cum rezultă din datele parțiale cunoscute, anume din situația de la 1536 a celor 13 sate ale domeniului nobiliar Zolyomi, așezate toate în zona de cîmpie a comitatului. În satele respective trăiau 220 de familii, dintre care 167 stăpîneau sesii, întregi sau jumătăți, sesii prediale și predii, ceea ce înseamnă aproape 76%, iar 53 erau familii de jeleri, adică 24%¹⁹.

Mai bună era situația în comitatul Zărandului, un comitat în mare parte cu relief înalt, muntos, în care feudalismul s-a generalizat cu oarecare întirziere și în măsură mai mică față de comitatele de șes. De aceea proporția celor două categorii principale ale țărănimii aservite, iobagi și jeleri, e mai ridicată la țărani iobagi și mai scăzută la jeleri: în cele 120 de așezări cuprinse în conscripție trăiau 1863 familii de iobagi, deci 92,3% și numai 156 familii de jeleri, adică 7,7%. Și trăiau, fără îndoială, numeroase familii de țărani liberi, în obști sătești conduse de cnezi și voievozi, dar această categorie importantă a țărănimii, cea liberă lipsește din conscripția de la 1525, care a urmărit doar țărănimea dependentă.

În comitatul Zărand exista, pe lângă domeniile nobiliare, un întins domeniu al cetății Șiria. Urbariul acesteia, din 1525, oferă date mai numeroase și mai concludente cu privire la structura țărănimii de pe acest domeniu. Raportul statistic între cele două categorii principale ale țărănimii aservite, iobagi și jeleri, se apropie de situația din cele 120 de așezări ale comitatului Zărand: 90,2% iobagi, 4,7% jeleri și 5,1% libertini sau liberi (*liberi, libertini*), iobagi scutiți de unele obligații iobăgești în schimbul unor servicii la cetăți, și oameni ai cetății (*familiares castri*), ce pot fi tot libertini²⁰.

Nici una din situațiile cunoscute și înfățișate nu poate fi socotită cu valoare generalizatoare pentru întreaga Transilvanie. În societatea

feudală a acestei țări și a oricărei alteia, situația diferă uneori foarte mult, de la regiune la regiune, de la domeniu la domeniu chiar, în multe probleme, inclusiv în problema structurii social-juridice a țărănimii. Cunoașterea realității complete și integrale nu e posibilă în stadiul cunoștințelor fragmentare de acum. Urbarii noi sau alte categorii de izvoare ce pot fi descoperite în viitor vor întregi cunoștințele și în aceeași măsură și posibilitățile concluziilor generalizatoare la scara întregii societăți.

Dar chiar și din datele cunoscute pînă la transformarea voievodatului în principat (1541—1542) rezultă că iobăgia se generalizase în așa măsură încît iobagii formau peste tot majoritatea absolută a populației, între 67%—92%, cu excepția scaunelor săsești și districtele Brașov și Bistrița, unde țărănimea liberă, săsească, forma majoritatea populației, iar în scaunele secuiești procesul de aservire a țărănimii înregistrează mari progrese²¹. În afară de țărani liberi, iobagi și jeleri, mai exista și servitorimea cetăților, a curților feudale și a gospodăriilor nobiliare. Servitorimea face parte din „familia” stăpînului, a nobilului, întreținută de acesta. De aceea, această pătură țărănească va fi scutită de dări, deoarece, era în general lipsită de avere, de proprietate. Totuși decretul din 1454 amintește unele excepții, servitori ce posedau unele bunuri. Pe domeniul cetății Șiria, conscripția din 1525 înregistrează 53 de servitori, un grădinar și 10 servitori ai cetății, cu gospodării iobăgești și totuși au fost primiți ca servitori și deci au fost scutiți de dări. Servitorii de pe domeniile nobiliare îndeplineau servicii personale nobilimii. Această pătură socială, servitorimii, nu era scutită de însemnată numericeste. Pe domeniul cetății Șiria la 1525, din 1333 iobagi și jeleri, 112 persoane erau libere, scutite de dări; pe domeniul Mădăș, din 118 iobagi și 80 jeleri, unul era liber, scutit de dări. Pe domeniul orașului Oradea, din 519 iobagi și jeleri, 38 erau liberi. Este adevărat că nu toți țărani caracterizați liberi, scutiți de dări, erau servitori, dar dintre ei mulți aveau acest statut.

NOTE

¹ R. Betts, *La société dans l'Europe centrale et dans l'Europe occidentale*, în „Revue d'histoire comparée”, VII, nr. 2, 1943, p. 172—174.

² R. Minolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 89—94.

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edit. Politică, București, 1977, p. 281.

⁴ *Libertas populorum sau iobagiorum nostrorum (episcopi) 2* din Sard, la 1364.

⁵ Un exemplu concludent cu privire la confuzia terminologiei țărănești oferă satele din Țara Birsei în sec. al XV-lea și prima jumătate a sec. XVI-lea. Țărani liberi din satele de pe domeniul Brașov se numeau simplu locuitori (incolae, habitatores, inhabitatores) popor (*populi*), oameni (*homines*). După aservirea, în prima jumătate a sec. al XV-lea, locuitorii satelor Rotbav și Hălchiu se numeau popor (*populi*) și iobagi (sau *iobagiones*). Tot *iobagiones* se numeau la 1420 și locuitorii satului Budila, aservit unor nobili. Locuitorii Satului Nou, dependent de orașul Brașov, la 1438, se numeau *populi et iobagiones* și tot astfel locuitorii satului Tarlungeni la 1464, care, însă, peste 14 ani se numeau *populi et inhabitatores*. Confuzia și lipsa de preocupare a dicilor vremii, nu numai ai celor din Brașov, ci deopotrivă și din alte cancelarii, sînt demonstrate concludent de cazul locuitorilor satelor Zărnești și Tohan: la 1453 și 1462 erau numiți *populi et iobagiones* la 1496 și 1533 *inhabitatores*, dar la 1500 și la 1533 se numeau *iobagiones et incolae*. Tot atât de concludent este și exemplul locuitorilor satelor Baciu, Turcheș, Cornatu, Satulung, Tarlungeni, Purcăreni, Zizin, Crizbav, Apața, Satu Nou, Șercaia și Părău, care la 1498, cînd aparțineau cetății Bran, erau numiți *civis et inhabitantes*, pentru ca peste doi ani, acum aparținătoare domeniului orașului Brașov și la 1533 să se numească *iobagiones et incolae*, la 1513 *populi et villani*, la 1514 *inhabitantes* la 1515 *populares et coloni, rustici și inhabi tatores*, la 1519 *plebei homines* etc. Dintre cei 12 termeni în 14 variante cu care sînt numiți locuitorii din Țara Birsei, trei au accepțiunea de oameni aserviți: *iobagiones*, *populi et inhabitatores*, *villani*, cinci de locuitori

În general : *populi, incolae, inhabitatores, inhabitantes, labitatores*, doi de țărani : *populares-rustici* ; odată sint numiți cetățeni, *cives*, cei din oraș. Cf. *Urkundenbuch*, II, p. 120, 290, III, p. 538, V, p. 404, VI, pp. 134—135.

⁶ Pe mcșiiile nobililor de Trascău (Torczkai), iobagii se numeau, la 1473 Urban zis (Dragoș (*Dragus dicti*), Valentin Vlad (*Wlad*), Martin Magyar, Ladislau Dragoș, Serban Lucaciu (*Lukath Mihail Ciorba* (*Michael Csorba*), Dan Korosy, Ioan Juga (*Jwga*), Toma Fekete, Rosa (*Russa*) (Dobruș, Ioan Sorban (*Iwanus Sorban*) etc., sau Balthazar *Molendinator*, Mathias *Faber*, Gheorghe Zabo, Athonius *Biro*, Blasiu *Biro*, Szigismundus *Zabe*, cf. Zsako Zs. și Valentin A., *A Toroczkozzen-tygyörggyi thoreczkay család levéltar*, Cluj, 1944, p. 19. Fenomenul este identic altor țări europene. Cei dintii care-și adaugă un al doilea nume, sint nobilii, proprietarii de pământ, apoi crășenii și după aceea și țărani. Generalizarea numelui dublu a fost lentă și palinizarea sistemului mult după ce e folosit. În Franța s-a legalizat situația la mijlocul sec. al XVI-lea, cind apare o hotărîre ca fiecare persoană să aibă nume de familie. Cf. Al. Graur, *Numele de persoane*, București, 1975, p. 73, 85 unde greșit se afirmă că la noi numele dublu începe să apară numai în sec. al XVI-lea. Afirmatie inșușită și de B. Kelemen, *Cu privire la vechimea numelui dublu*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXI, 1980, nr. 4, p. 428, unde se dau patru cazuri de nume duble de români din sec. XVI : Valentinus Kozta (1568), Zagoryan Kozta (1570) Draga Simon (1573) și Gh. corghe Drăgulca (1592—1609).

⁷ Kiss I., *16 századi dérmajegyűzők*, Budapest, 1960, p. 1015 : D. Prodan, *Urbariul cetății Siria din 1525*, în „Anuarul Institutului de istorie” din Cluj, III, 1960, p. 38—42.

⁸ Cf. Csánki D., *Magyarország földorja a Huniadiak Korában*, I, p. 592.

⁹ Belay V., *Máramoros megye farsodalma és nemzetiségei*, Budapest, 1943, p. 98—99.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 122.

¹² *Ibidem*, p. 196.

¹³ La secui această pătură era numită *földönlakó*, țăran aservit, așezat pe scesia altuia (*nguilni wuğu földönlakok*). Lorand L., *A székely jobbagység kialakulása, 1540—1571*, Budapest, 1906 ; Gyorffi Gy., *A székely társadalom, în Tanulvednyok a parasztság történetéhez Magyarországon 14-ik században*, Budapest, 1953, p. 114—116 : Al. Pál Antal, *op. cit.*, p. 68—70.

¹⁴ S. Jako, *Evoluția societății la secui în sec. XIV—XIV*, în *Răscoala secuilor din 1595—1596*, București, 1978, p. 30—31.

¹⁵ S. Jako, *op. cit.*, p. 36—37.

¹⁶ G.E. Müller, *Die deutschen Landkapital in Siebenbürgen und ihre Dekanaten*, în *Archiv*, XLVIII, 1934, p. 3—102. cf. *Th. Năglr. op. cit.*, p. 105—106 ; 4 în capitulul Sibiu, 5 în capitulul Calvaser, 10 în capitulul Saschiz, 2 în capitulul Nochrich, 6 în capitulul Sebeș, 2 în capitulul Rupea, 3 în capitulul Seica, 2 în capitulul Cincu, 13 în capitulul Spring, 6 în capitulul Lasla, 3 în capitulul Sighișoara, 2 în capitulul Băgaciu 4 în capituluri neorominalizate și 16 în districtul Bistrița.

¹⁷ Th. Năglr, *op. cit.*, p. 107.

¹⁸ A. Berger, *Volkszählung in den 7 und 2 Stuhlen, im Bistritz und Kronstädter Distrikte von Ende des XV und Anfang des XVI Jahrhunderts*, în „Korrespondenzblatt”, XVII, 1894, nr. 5, p. 49—59 și nr. 6, p. 65—76. Conscripția nu e totdeauna foarte clară și nici totdeauna foarte exactă și de aceea pot exista unele erori de calcul, foarte mici, însă, care nu modifică aproape cu nimic tabloul situației structurii social-juridice a populației în cele 7 + 2 scaune și două districte.

¹⁹ Structura țăranimii pe cele 13 sate ale domeniului Zolyomi se prezintă astfel : *Albiș* = 11 familii cu sesii ; 8 familii cu sesii prediale : 2 predii : 5 familii de jeleri. *Petrău* : 8 familii cu sesii. *Cetariu* : 6 familii cu sesii. *Otoman* = 11 familii cu sesii, 33 familii de jeleri. *Săcuieni* = 36 familii cu sesii întregi ; 3 familii cu o jumătate sesie ; 1 familie cu sesie predială ; 8 familii de jeleri. *Tileagd* = 12 familii cu sesii ; 3 familii de jeleri ; o familie cu prediu. *Ciociaia* = 12 familii cu sesii ; 6 familii de jeleri, 2 familii cu sesii prediale. *Calu* = 2 familii cu sesii ; 2 familii cu sesii prediale, 2 familii de jeleri. *Diosig* = 13 familii cu sesii ; 4 familii de jeleri. *Ianca* = 9 familii cu sesii ; 8 familii cu sesii prediale ; 4 familii de jeleri, una stăpînind o sesie relicuită. *Sinian* = 6 familii cu sesii, 8 familii de jeleri ; 6 sesii prediale. *Wanșperere* = 4 familii cu sesii, 6 familii de jeleri. *Sarffen* : 4 familii cu sesii ; 4 familii de jeleri. Arh. Statului Cluj-Napoca, fond fam Vecșy ; Șt. Pascu, VI, Hanga, *Crestomație*, II, p. 161—163.

²⁰ D. Prodan, *op. cit.*, p. 73.

²¹ La 10 ani de la formarea principatului autonom al Transilvaniei situația țăranimii se înrăutățește și mai mult. Proporția între țăranii ce posedă sesii și cei lipsiți de sesii, caracterizați în izvoarele vremii săraci (*pauperes*), crește în favoarea celor din urmă, a săracilor, care pe domeniul cetății Ciceu, pe Someș, la 1553, formau 53 %, iar iobagii cu sesii se creau la 47 %. Dintre săraci, 42 % locuiau în cele 11 sate urgurești de pe domeniul Ciceu, iar 67 % în cele 29 sate românești. (D. Prodan, *Jobăgia în Transilvania în sec. XVI*, II, p. 145). Situația e asemănătoare și pe domeniul cetății Gherla, în același an : 35 % iobagi înstăriți (*iobagiones scu colopi jotiores*) 25 % iobagi mijlocii (*iobagiones scu coloni mediocris sortas*) și 40 % săraci (*pauperes*). Asemănăte. re

e structura țăranimii și pe cele 14 sate de pe Mureș în aceiași ani 1553/1554; 47% țărani cu sesie, 43,53 % săraci și 4,23% libertini, adică 47,76 % libertinii împreună cu țăranii săraci, deci cu ceva mai mult de jumătate, D. Prodan, *op. cit.*, p. 137, 160.

LA STRUCTURE SOCIO-JURIDIQUE DE LA PAYSANNERIE DE TRANSYLVANIE AU MOYEN-ÂGE

RÉSUMÉ

L'auteur examine le contexte européen — l'Angleterre, la France, l'Italie, la Bohême, la Pologne, la Hongrie — compliqué et fort diversifié dans lequel a évolué également la situation de la paysannerie de Transylvanie pendant le moyen-âge développé. La stratification socio-économique et les mutations intervenues au sein de la classe dominante sont allées de pair avec la processus de différenciation de la paysannerie obligée de satisfaire aux nécessités d'ordre matériel croissants des trois grandes puissances féodales : la monarchie, la noblesse et l'Eglise.

Le processus de paupérisation de la paysannerie transylvaine, notamment de celle possédant de la terre n'a pas été uniforme dans le temps et l'espace géographique, certaines communautés paysannes réussissant surtout dans les zones frontalière à recouvrer leur liberté vers le XIV-e siècle. La sinuosité des mutations sociales est reflétée également par l'imprécision de l'utilisation dans les actes officiels de la terminologie socio-juridique jusqu'à l'élaboration du Tripartitum de Werbóczi qui a introduit un certain ordre aussi dans la terminologie paysanne.

Au cours du XV-e siècle, dans les conditions de l'offensive féodale, l'asservissement de la paysannerie libre gagne en ampleur, la couche des „jeleri” (de diverses catégories) devenant particulièrement nombreuse. Au Maramureș, au Pays du Hațeg, au Pays du Făgăraș, au Pays du Beiuș, au Pays des Moți etc. où il existait des communautés puissantes, les structures socio-juridiques étaient plus complexes que dans les autres zones intégrées au modèle féodal classique. De même, la situation des sièges saxons ne saurait être généralisée pour l'ensemble de la Transylvanie, car les habitants de ces territoires ont joui de privilèges qui leur ont offert d'autres possibilités d'évolution sociale.

On constate le fait qu'en Transylvanie, ainsi que dans d'autres pays, la situation diffère beaucoup d'une région à l'autre, d'un domaine à l'autre quant à la structure socio-juridique de la paysannerie. L'étude de la réalité complète et intégrale est impossible dans la stade des connaissances fragmentaires dont on dispose jusqu'à présent. Mais des données mêmes connues jusqu'à la transformation du voievodat en principauté (1540—1541), il résulte que le servage s'était généralisé à tel point que les serfs représentaient partout la majorité absolue de la population.

„REAȚIA” ȚĂRĂNIMII FAȚĂ DE LEGĂTURA LUI MIHAI VITEAZUL: O IPOTEZĂ

FLORIN CONSTANTINIU

În anul 1915, Nicolae Iorga a publicat, sub titlul *Un act de la Radu-vodă Șerban, despre vremea „cînd s-au fost ridicat toate satele din țară să se judecească”*, un document păstrat în colecția lui Gheorghe Sion, făgăduind să revină asupra „însemnătății acestei mărturii într-o dare de seacă”¹. Emis de succesorul lui Mihai Viteazul la 19 aprilie 1603, documentul este o confirmare pentru stăpînirea asupra satului Loloești, acordată lui Stoica logofătul, ale cărui acte de proprietate fuseseră distruse, cînd beneficiarul actului „a fugit de frica lui Simion vodă, iar leșii au robit casa lui și i-au luat și cărțile de moșie”. Documentul face — potrivit obiceiului — un istoric al regimului de stăpînire asupra satului, din care aflăm că Loloești a fost un sat de moșneni, care s-au vîndut lui Stoica logofătul „drept 30.000 de aspri gata și să plătească la 8 cătane dăjdiile lor, ce a fost căzut în satul Loloești, și a plătit sluga domniei mele, care am zis mai sus, Stoica logofătul, a plătit de trei ani dăjdiile, 48 000 aspri gata, împreună cu toți banii s-au făcut 78.000 aspri”. Cînd Stoica logofătul se credea îndreptățit a fi stăpînul Loloeștilor, sătenii contestă legalitatea tranzacției, acțiunea lor — spune documentul — integrîndu-se într-un amplu curent de emancipare socială : „Iară după aceea, cînd a fost Mihai vodă domn în Ardeal și cînd s-a fost ridicat toate satele din țară, să se giudecească, iar satul Loloești ei încă s-a sculat și s-a dus la Beligrad (Alba Iulia — n.n.), la Mihai vodă, și s-au plîns la picioarele lui cum că le-a făcut sluga domniei mele, Stoica logofătul, silă”. Potrivit procedurii, domnul i-a trimis la Craiova, în fața marelui ban Calotă să jure cu 12 jurători „cum li-a făcut silă și nu s-a vîndut ei de a lor bunăvoie”. Sătenii neputînd să jure, satul a rămas în stăpînirea lui Stoica logofătul, căruia domnul i-a făcut o carte de întărire, pierdută în împrejurările evocate mai sus. Indicația documentului — „cînd s-au fost ridicat toate satele din țară să se judecească” — a fost interpretată în medievistica noastră marxistă ca o „mișcare generală”² a țărănimii, ca o „răscoală de mari proporții”³, ca o „frămîntare de mari proporții a țărănimii”, reacție la „legătura” lui Mihai Viteazul⁴.

Nu este rostul rîndurilor de față de a relua discuția asupra conținutului și sensului politicii țărănești a marelui voievod, care a făcut obiectul unei vii și îndelungate discuții, mai ales în ceea ce privește așa-numita „legătură”⁵. Ajunge să spunem că în ce ne privește credem că discuția de pînă acum a urmat o cale greșită, punînd alternativa : simplă măsură de caracter fiscal sau legare de glie ? Pentru noi, măsura domnească din 1595⁶ a constituit punctul de convergență între două seturi de factori : structurali și conjuncturali⁷. Cel dintîi set de factori se confundă cu procesul de constituire, în cursul secolului al XVI-lea, a marelui domeniu boieresc și mînăstiresc în formele sale clasice. Este acel complex de trans-

formări agrare și sociale, caracterizate de Nicolae Iorga drept „o mare revoluție” — firește, în înțelesul de mutație de amploare și adâncime — „fără decrete și proclamații, care avu loc spre sfârșitul secolului al XVI-lea (și care) schimbă complet situația unei mari părți a țărănimii și pregăti aceeași soartă celorlalți, rămași încă stăpîni pe pămînturile și persoana lor. Ea se datora unei transformări complete a relațiilor economice”⁸, consecință a noilor condiții generate de instaurarea dominației otomane. În condițiile unei densități demografice reduse, asigurarea „inventarului uman” — mai exact stabilitatea lui — necesar cultivării domeniului feudal prin fixarea de pămînt a producătorului direct crea una din preocupările principale ale stăpînitorilor de pămînt feudali. Cauzele profunde, de structură, ale „legăturii” sînt de căutat, așadar, în sfera procesului de constituire a marelui domeniu⁹.

Cel de al doilea set de factori aparține conjuncturalului și el a fost determinat de situația specifică, generată de invazia otomană din anul 1595, care a dislocat masa contribuabililor rurali, punînd astfel sub semnul întrebării încasările fiscului. Stabilitatea contribuabilului, într-o vreme cînd statul — angajat în războiul antiotoman — era confruntat cu mari cheltuieli devenea o stringentă necesitate. Se adaugă apoi preocuparea domniei de a curma litigiile născute din revendicarea țăranilor fugiți din calea invaziei otomane sau a rumânilor luați în captivitate de turci și deveniți liberi prin însuși faptul scăpării lor din robie¹⁰.

În sfîrșit, un alt factor de luat în considerație este politica lui Mihai Viteazul de consolidare a autorității domnești, politică întemeiată — ca pretutindeni în societatea feudală — pe extinderea domeniului privat al suveranului¹¹. Puterea economică a domnului — angajat într-o încercare de forțe cu marea boierime care — dovadă tratatul încheiat la 20 mai 1595 cu Transilvania de delegația ce a încălcat instrucțiunile domnului¹² — voia să și-l subordoneze, se întemeia nu numai pe un întins domeniu, ci în primul rînd pe autoritatea personală asupra celor chemați să-l valorifice prin munca lor — țăranii.

Un ansamblu de factori agrar-domaniali, fiscali și politici s-au aflat la originea unei măsuri a cărei lungă posteritate¹³ arată că ea a marcat un moment important în istoria țărănimii, avînd, cum s-a văzut, cauze îndepărtate și imediate.

Și totuși o examinare riguroasă a documentelor nu ni se pare că îndreptățește afirmația potrivit căreia țărănimea ar fi reacționat printr-o mare răscoală la așezămîntul domnesc. Să spunem de la început că nu avem nici o altă mărturie, în afara documentului citat de la Radu Șerban, care să confirme această ridicare a satelor aservite pentru a-și redobîndi libertatea. Dispunem însă de documente care atestă plecarea unor săteni la Alba Iulia, unde se afla Mihai Viteazul, după biruința de la Șelimbăr (14 octombrie 1599) ca principe al Transilvaniei. Analiza datelor oferite de aceste documente poate aduce lumină asupra împrejurărilor în care s-au produs plecările.

Primul document de acest fel cuprinde chiar o însemnare autografa a lui Mihai Viteazul care indică drept loc al discuției cu țăranii și al redactării Alba Iulia. E un document din 1 februarie 1596 prin care domnul își confirmă stăpînirea asupra satului Sularul, cumpărat cu 40.000 de aspri¹⁴. Pe cînd marele voievod se afla la Alba Iulia, deci între noiembrie 1599 și septembrie 1600, sătenii vin la Alba Iulia și se răscumpără eu 80.000 de aspri. Cu acest prilej, domnul le restituie cărțile moșiei și face următoarea însem-

nare pe documentul din 1 februarie 1596 : „Io Mihail voevoda dat-amu eu cărțile ale loră dă moșia și ale mele dă s-au dăscuparată dă la mine satul Sulariu și mai dată aspri 80.000 de aspri înă Belgradu. Blăstămatu și procleră să fie dă 318 otți (părînții de la Niceea — n.n.) și de mine cine va sparci pomana, amăn”¹⁵. Așadar, Mihai Viteazul a acceptat oferta de răscumpărare a sătenilor veniți în Transilvania și, față de necesitățile pecuniare create de întreținerea armatei sale, a dublat prețul. Aceasta răscumpărare nu avea însă să fie luată în seamă de urmașul său la domnie, Radu Șerban, care a dăruit satul lui Pană vistric¹⁶.

Un alt document ce ne interesează aici este cel emis de cancelaria domnească la 1 iunie 1600 și este o întărire acordată mănăstirii Coșura pentru satul Radovanul. Locuitorii se vinduseră rumâni acestei mănăstiri, dar apoi au venit la Alba Iulia pentru a se plinge domnului împotriva lui Tudorache banul care le dăduse numai 6 000 de aspri „în silnicia lui”¹⁷. Călugării se duc după domnul aflat, de astă dată, la Iași și cîștigă pricina. La 8 august 1600 mănăstirea își vedea din nou confirmată stăpînică, litigiul judecîndu-se acum la Făgăraș¹⁸.

Următorul document — în ordine cronologică — în cuprinsul căruia se amintește de plecarea în Transilvania a unor țărani rumâni, aflați în litigiu cu stăpînul lor este din 27 mai 1603 ; la acea dată Radu Șerban întărește satul Crăpenii (Căprenii) lui Gherghe comis, care îl cumpăraseră cu 8 300 aspri și cu două biruri pînă la creșterea pe răboj. Cînd Mihai Viteazul a trecut în Transilvania, sătenii i se înfățișează, contestînd că ar fi primit ceva din prețul convenit. Domnul le dă cei 12 jurători ; între timp, Mihai Viteazul este constrîns să se refugieze, astfel că jurămîntul are loc în fața lui Simion Movilă. Cei 12 megieși jură, astfel că țărani redevin liberi, pentru a pierde însă din nou satul, cînd, sub Radu Șerban, Gherghe comis se înfățișează cu 24 de jurători¹⁹.

Mai amănunțită este relatarea drumului în Transilvania a țăranilor din satele Făurești, Novaci și Susani confirmate, la 19 mai 1608, de către Radu Șerban lui Preda Buzescu. Cele trei sate fuseseră libere și se vinduseră amintitului boier fiecare cu 20.000 de aspri în timpul domniei lui Mihai Viteazul. „Iar apoi, tot atunci, în zilele răposatului Mihail vodă, s-au ridicat toți sătenii de au venit la piră înaintea răposatului Mihail vodă la Belgrad (Alba Iulia — n.n.), cînd erai crai. Și s-au pîrît ei cu dregătorul domniei mele (. . .) de i-au lepădat asprii înapoi și iar s-au cnezit”²⁰. La 19 mai 1608 cele trei sate se vindeau din nou, fiecare cu cîte 20.000 de aspri, fostului stăpîn, marele ban Preda Buzescu²¹. Este probabil că prima vânzare fusese rezultatul presiunilor exercitate de marele boier asupra sătenilor, constrînși să renunțe la moșie și la libertatea personală. Hotărîți să și le redobîndească, ei s-au dus după Mihai Viteazul în Transilvania și au obținut satisfacție datorită, probabil, și conflictului dintre domn și gruparea boierească de opoziție condusă de frații Buzești²².

Documentul lui Radu Șerban din 19 august 1610 evocă o situație întru totul asemănătoare satului Crăpenii (Căprenii) al comisului Gherghe ; de astă dată domnul îi întărește acestui boier satul Tălpașul, cumpărat de el cu 9 000 de aspri. „Și le-a plătit lor un bir la creștătura pe răboj, pînă cînd a scos acel bir și tot satul Tălpașul au fost vecini lui Gherghe comis, pînă cînd s-a întîmplat răposatului Mihai voievod de s-a dus erai în țara Ardealului. Și în urma lui Mihail voievod, acest mai sus zis sat, Tălpașul, ei au ridicat piră cu Gherghe comis, de s-au dus la Bălgrad înaintea lui Mihail voievod”. Acolo, ei se plîng că nu s-au vindut de bună voie, dar

privind cei 12 jurători nu pot jura. Sătenii reiau procesul în timpul lui Simion Movilă și, de astă dată, aduc cei 12 jurători care jură și devin liberi. În domnia lui Radu Șerban, Gherghe comis se înfățișează cu 24 de jurători și câștigă, redevenind stăpînul satului²³.

În sfîrșit, un document de la Radu Mihnea din 18 mai 1622 prin care întărește lui Barbul și lui Stanciul postelnic satul Giurgîța relatează lungul conflict dintre sătenii care se vînduseră vecini (rumâni) și stăpînii lor. Litigiul și-a aflat începutul tot în timpul cîrmuirii lui Mihai Viteazul în Transilvania : „Iar apoi, cînd a fost în zilele răposatului Mihail voievod, cînd a fost domnia lui la Belgrad (Alba Iulia — n.n.) în țara Ardealului, acești vecini mai sus ziși din Giurgîța, ei au ridicat piră de au spus că nu s-au vîndut vecini lui Barbul și lui Stanciul postelnicu”. Pierd însă procesul și rămîn vecini (rumâni). Țăranii au încercat să redevină liberi în timpul domniilor lui Simion Movilă, Radu Șerban, Gavril Movilă și Radu Mihnea, dar au pierdut de fiecare dată ; ultima oară, în 1622, cînd — cum am arătat — este emis și actul care le istorisește lupta, ei au fost și aspru pedepsiți : „ . . . și i-am scos din divanul domniei mele cu mare rușine și i-am bătut domnia mea foarte mult înaintea domniei mele în mijlocul curții domniei mele, ca pe niște oameni mincinoși, căci au umblat la toți domnii cu înșelăciune, ca să scape de vecinie”²⁴.

Pentru a nu greși prin omisiune, ni se pare legitim să adăugăm la documentele care menționează explicit plecarea unor țărani șerbi la Alba Iulia în încercarea de a-și recăpăta statutul de moșneni, și pe acele care au fost emise la Alba Iulia și cuprinzînd decizii în litigiile generate de contestațiile țăranilor din Țara Românească că și-ar fi vîndut pămîntul și libertatea.

Primul document din această categorie a fost emis la 21 martie 1600 și este o întărire dată lui Pîrvul logofăt pentru satul Morăștii, care i se vînduse pentru 8 000 de aspri. „Iar cînd au fost acum”, deci cînd Mihail Viteazul era în Transilvania, la Alba Iulia, țăranii contestă legalitatea tranzacției afirmînd că „le-a lepădat Pîrvul logofătul asprii cu sila și fără voia lor”. Primind cei 12 jurători, țăranii „n-au putut să se apuce de lege” și rămîn sub stăpînirea boierului²⁵.

Un caz similar se întîlnește în documentul din 25 martie 1600 emis la Alba Iulia prin care Mihai Viteazul întărește Mariei, soția lui Chirca comis, satul Dobricenii, care se vînduse bărbatului ei și ei înseși. „Iar întru aceea, cînd au fost acum”, deci cînd Mihai cîrmuia în Transilvania, țăranii arată că „s-au tocmit să-i scoată de la magla domnească de la ocnă, să nu fie la maglă și le-a dat lor asprii cu sila și fără voia lor”. Li se dă țăranilor 12 jurători, dar ei nu pot să jure și pierd procesul²⁶.

Reamintim, în sfîrșit, documentul din 8 august 1600, emis la Alba Iulia, în pricina evocată mai sus între satul Radovanul și mănăstirea Coșuna, prin care Mihail Viteazul confirmă călugărilor stăpînirea asupra amintitului sat ; se precizează că „au avut călugării piră cu sătenii megiiși din Radovan și au venit înaintea domniei mele în cetatea Făgărașului”²⁷.

Documentele prezentate mai sus revelă toate cazurile de țărani aserviți care pleacă din satele lor pentru a-și căuta dreptatea în fața domnului aflat în Transilvania, adică dincolo de hotarele Munteniei. Ele se integrează toate în realitatea dezvăluită de documentul din 19 aprilie 1603 — tipărit întîia oară de Nicolae Iorga — în cuprinsul căruia se găsește știrea că, pe cînd Mihai Viteazul se afla în Transilvania, toate satele Țării Românești s-au ridicat pentru a se emancipa social („s-a fost ridicat toate

satele din țară să se giudecească”). Care a fost sensul exact al acestei ridicări?

Ceea ce credem că se poate afirma dintru început este că în 1599 – 1600 nu a avut loc în Țara Românească „o răscoală de mari proporții”, „o stare de tulburare, de anarhie internă”. Ar fi cu totul nefiresc ca într-un moment când, prin politica antiotomană, însoțită de atâtea biruințe, a lui Mihai Viteazul Țara Românească se afla în atenția atîtor observatori, niciunul dintre ei să nu fi înregistrat o răscoală țărănească de proporții. Dacă un conflict social de mică proporție ca cel care a avut loc în județul Dolj în anul 1596 a fost totuși înregistrat²⁸, ar fi de mirare că un seism social însemnat să fi scăpat celor care scrutau atent situația din țara Viteazului. Aceeași tăcere și în documentele interne, atît din timpul lui Mihai cît și a succesorilor. O răscoală presupune acte de violență, atacarea și distrugerea conacelor, pierderea actelor de proprietate. Am avut prilejul chiar în rindurile de mai sus să înregistrăm un caz de pierdere a cărților de moșie cu ocazia intrării în Țara Românească a oastei polone care îl sprijinea pe Simion Movilă. Reinnoirile de acte de proprietate evocă de regulă astfel de vicisitudini (de pildă, după răscoala seimenilor din 1655) or, deplina lor tăcere nu poate fi explicată altfel decît că o ridicare violentă a țărănimii nu a existat.

În ceea ce privește raportul dintre legătura lui Mihai și această ipotetică răscoală țărănească înțeles ca un raport de determinare cauzală „Politica țărănească a lui Mihai Viteazul a dus, cum era de așteptat, la răscoale țărănești”²⁹) el nu se poate susține : așezămîntul a fost promulgat în 1595, iar „răscoala de mari proporții” s-ar fi produs în 1599 – 1600, adică circa patru ani după abolirea dreptului de strămutare a țăranilor șerbi. Ar fi fost firesc ca reacția țărănimii să se fi produs deîndată sau la scurt timp de la luarea deciziei domnești. De ce ar fi așteptat țărani atîta timp pentru a se răscula?

Sursele de care dispunem — și o interpretare corectă nu se poate întemeia decît pe datele furnizate de izvoare — ne oferă, credem noi, o cu totul altă imagine. Departe de a se răscula împotriva domnului, sătenii aserviți se duc după Mihai Viteazul pentru a *dobîndi dreptatea de la domn*.

Pentru a înțelege această plecare masivă în Transilvania a țăranilor care voiau să-și recapete libertatea și moșia trebuie făcut apel la reprezentările mentale ale țărănimii medievale. Nimic mai departe de realitate decît a vedea în aceste cete pornite spre Alba Iulia niște țărani „îndîrjiți” urmărindu-și domnul „care nu le face dreptate”³⁰.

În realitate unul din stereotipele mentale tipice țărănimii în evul mediu este acela al „bunului monarh”, credința că abuzurile sînt săvîrșite de seniorii locali, care ar încălca astfel voința suveranului ca supușii săi să fie apărați de abuzurile marilor stăpîni de domenii, laici și ecleziastici. (Este ceea ce francezii au exprimat în formula „si le roi savait”, adică „dacă regele ar ști”) ³¹.

La toate nivelele societății, domnul era perceput ca un personaj, întreținînd o dată cu ungerea lui un raport special cu divinitatea : domnul este „unsul lui Dumnezeu”, de aici decurge sacralitatea puterii. Miron Costin a exprimat această idee în termeni limpezi : „Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile ferit trebuie, că oricum este, de la Dumnezeu este. Precum dzice Svînta Scriptură / . . . / « Nu-i nice o putere, fără de la Dumnezeu dată »”³². Originea divină a puterii și-a găsit în secolul al XVI-lea și o reprezentare iconografică adecvată : încoronarea domnului

de către un înger (bolnița Coziei, Snagov, Bucovăț, Căluu) ³³. Este lesne de înțeles că dacă la nivelul clasei politice domnul apare ca investit de divinitate cu autoritatea supremă, pentru țăran el apare ca un personaj charismatic. Cum putea să interpreteze un țăran picturile unde coroana domnului este susținută de un înger? În psihicul colectiv sătesc, unde nu era loc pentru elaboratul conceptual, ci numai pentru reprezentări difuze și confuze, autoritatea domnească era însoțită de atributul echității. Cine era în contact cu divinitatea nu putea săvârși nedreptatea. Față de toate abuzurile stăpînitorilor de pămînt și ale dregătorilor recursul suprem este la domn. Chiar atunci cînd nemulțumirea țărănească atinge paroxismul, persoana domnului rămîne, de regulă, deasupra valului de violență. Uneori — ca în cazul răscoalei lui Horea, de pildă — ridicarea în arme a țărănilor se produce la început, cu convingerea că se săvîrșește voința suveranului ³⁴.

O dată înțeles acest cadru mental sătesc, plecarea țărănilor la Alba Iulia pentru a se înfățișa cu plîngerile lor în fața lui Mihai Viteazul capătă alt înțeles: departe de a fi „o răscoală de mari proporții”, un act de răzvrătire, drumul la Alba Iulia a însemnat manifestarea unui fenomen de conștiință sătească: domnul — Mihai Viteazul — rămînea simbolul echității.

Pentru a înțelege mai bine fenomenul să amintim cazul relatat de un document din 24 martie 1704, o judecată a lui Constantin Brîncoveanu în litigiul dintre niște țărani din satul Tîmburești și Rada, soția lui Constantin căpitanul Filipescu și fiul ei, Șerban spătar, care îi cereau ca rumâni. În cursul desfășurării acestei pricini, lungă de 33 de ani, are loc plecarea lui Constantin Brîncoveanu la Poartă, unde fusese chemat: „După aceea, trecînd cităva vreme, venit-au poruncă de la împăriație ca să mergu domniia mea la Odriiu (Adrianopole — n.n.) și acest Stănislav, văzînd că tot are val (...) de mare nevoie făcut-au cum au putut și au venit acolo, la Odriiu, de care și acolo făcînd jalbă la domniia mea ...” ³⁵. Marea ridicare a satelor Țării Românești plecate la Alba Iulia este reproducerea la o scară de masă a ceea ce avea să fie drumul lui Stănislav din Tîmburești la Adrianopol.

În ambele situații obiectivul călătoriei a fost același: apărarea sau redobîndirea libertății personale pierdute o dată cu moșia. Documentul citat din 19 aprilie 1602 precizează clar scopul ridicării satelor: „să se giudecească”, deci să devină libere. De reținut că din cazurile înregistrate de documentele enumerate mai sus, doar unul singur — cel privitor la satul Sularul — privește un sat domnesc, celelalte referindu-se la pricini între țărani pe de o parte, boieri și mănăstiri de cealaltă. Nu se poate stabili, în stadiul actual al documentației, care a fost raportul dintre satele domnești și cele boierești și mănăstirești venite să se judece la Alba Iulia. Știm că din cele 149 sate cumpărate de Mihai Viteazul ca domn, 38 au pretins că vinzarea s-a făcut silnic ³⁶. Un document din 20 martie 1628 privind satul Nenciulești, care se număra printre cele 38 de sate menționate, utilizează chiar formula, evident hiperbolică „cum s-a vîndut toată țara, fără voie” ³⁷.

În documentele ce ni s-au păstrat privind litigiile judecate de Mihai Viteazul precumpănesc covîrșitor pricinile dintre țărani aserviți de boieri și mănăstiri și stăpînii lor. Credem că, în ciuda mijloacelor dure, în spiritul epocii, pe care Mihai Viteazul le va fi utilizat pentru constituirea domeniului său imaginea lui — ca depozitar al dreptății — în psihicul colectiv sătesc

a rămas nealterată. Trecerea în Transilvania însemna pentru aceștia drumul în căutarea libertății. Proporțiile de masă ale acestor plecări se explică — după opinia noastră — de teama că domnul i-a părăsit și că trecerea lui peste Carpați va fi definitivă. Rămași la discreția boierilor și mănăstirilor, a căror stăpânire funciara și autoritate personală o contestau, țărani deveniți șerbi au fost cuprinși de „marea frică” (*La Grande Peur* a lui Georges Lefebvre) că vor rămâne lipsiți de sprijinul celui de la care așteptau dreptatea.

Speranțele lor vor fi fost încurajate de soluționarea favorabilă ale plingerilor unor sate — ca cele trei ale lui Preda Buzescu, Făurești, Novaci și Susanii — care în ochii țăranilor puteau să apară drept o confirmare a speranțelor și a imaginii lor despre domn. „Judecirea” așteptată de țărani nu era contestarea autorității domnești, ci apelul la sprijinul ei pentru ca dorința să devină realitate.

Plecarea în Transilvania sau, cum s-a văzut, și în Moldova a fost favorizată de faptul că drumul se făcea tot în pământ românesc, într-un mediu apropiat și cunoscut, care nu putea să apară străin și ostil cum i se va fi părut peste mai bine de un veac drumul, țăranului din Timburești la Adrianopole, în căutarea lui Constantin Brincoveanu.

Credem, prin urmare, că trebuie abandonată opinia despre o mare ridicare țărănească, provocată de legătura lui Mihai și, în general, de politica țărănească a domnului, ridicare înțeleasă ca un act de răzvrătire față de domn. Chiar dacă procesul de aservire a țăranimii a cunoscut la sfârșitul secolului al XVI-lea o perioadă de intensificare, țăranimea, potrivit stereotipelor mentale caracteristice evului mediu, a văzut în Mihai Viteazul garantul legalității, al echității. Cel care, trecând în Transilvania, a trezit speranțele de libertate ale țăranilor români, care au văzut în victoria lui Mihai Viteazul de la Șelimbăr semnalul pentru a-i ataca pe nobili³⁸, cel care pentru prima dată în istoria Transilvaniei a impus adoptarea unor hotărâri în favoarea țăranilor români, cel care a săvârșit „o adevărată revoluție” introducând în Transilvania „pedepse aspre pentru nobilii care vor mai maltrata sau vor omori pe iobagi”³⁹, a fost și în reprezentarea colectivă a țăranilor de acasă, din Țara Românească, întruparea justiției. Pentru a o primi de la el, au plecat satele „să se giudecească” la Alba Iulia.

Așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, „În ciuda atîtor furtuni ale istoriei, țăranimea a asigurat permanența neclintită a poporului nostru pe aceste meleaguri, păstrînd, totodată, comoara limbii și culturii naționale și înaltele virtuți ale spiritului popular”⁴⁰.

N O T E

¹ „Revista istorică”, I (1915), nr. 11—12, p. 222—223; vezi și *Documente privind istoria României* (citată mai departe *D.I.R.*), B, XVII, vol. I, p. 78—79 (cu rectificarea datei).

² P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 102.

³ V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 206—207.

⁴ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 993—994 consideră că această frământare a creat „o stare de tulburare, de anarhie internă”.

⁵ Vezi C.C. Giurescu, „Așezămîntul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul, în *Probleme controversale în istoriografia română*, București, 1977, p. 32—75.

⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 53—55 a demonstrat convingător că ipoteza lui P.P. Panaitescu, după care așezămintul lui Mihai Viteazul ar fi fost promulgat în 1594, înainte de a începe războiul antiotoman, este lipsită de teame; în realitate — arată C.C. Giurescu — „numitul așezămint a avut loc îndată după expediția lui Sinan pașa”.

⁷ Discuția, pe larg, în capitolul respectiv din *Istoria fărânimii române*, sub red. acad. Ștefan Pascu, în curs de definitivare.

⁸ N. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie. Une contribution*, Iași, 1917, p. 18.

⁹ Cf. și opiniile lui Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society*, New York—London, 1976, p. 49—54; „Șerbia este potrivită condițiilor caracterizate prin densitatea redusă a populației (a asigura forța de muncă pentru o elită agrară)”, p. 134.

¹⁰ Pe larg C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. a 2-a, București, 1943, p. 65—68; G.I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 245—251.

¹¹ I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV (1960), p. 476; Daniel Chirot, *op. cit.*, p. 49.

¹² Mihai Viteazul și-a exprimat nemulțumirea față de solul polon Lubieneski, cu care a avut o convorbire la 27 iulie 1595; domnul a arătat că delegații săi, înalți clerici și mari boieri „au săvârșit nu ceea ce aveau în instrucțiunile lor, ci ceea ce era interesul lor, obținând anumite privilegii pentru ei . . .”. *Literatura română veche*, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. II, București, 1969, p. 28—29.

¹³ Cf. documentele în regist date C. Giurescu în anexa studiului său, p. 71—124.

¹⁴ Mihai nu cumpărase tot satul, a patra parte a lui fusese în stăpînirea lui Stepan clucer care o dăruise mănăstirii Bucovăț, I. Donat, *op. cit.*, p. 501.

¹⁵ *Documenta Romaniae Historica* (citată mai departe *D.R.H.*), B, XI, p. 196. Interpretarea însemnării a dat naștere unei vii discuții între Grigore Tocilescu, care o citise greșit și A.D. Xenopol. Vezi lucrarea celui din urmă *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a III-a, vol. V, București, p. 323—327.

¹⁶ I. Donat, *op. cit.*, p. 501 (și importante rectificări de datare a unor documente).

¹⁷ *D.R.H.*, B, vol. XI, p. 531. De semnalat că, pentru a respinge plîngerea țăranilor, călugării s-au dus la Iași pentru a se înfățișa domnului.

¹⁸ *Ibidem*, p. 564.

¹⁹ *D.I.R.*, XVII, vol. I, p. 9—91.

²⁰ *Ibidem*, p. 309. Formularea este identică pentru fiecare sat în relatarea celor petrecute la Alba Iulia.

²¹ *Ibidem*.

²² *Istoria României*, vol. II, p. 996. Pentru practicile fraților Buzești, vezi documentul din 5 mai 1629 prin care Alexandru Iliș întărește mănăstirii Sf. Troiță satul Izlazul, luat, sub dominația lui Radu Șerban, în stăpînire în chip abuziv de clucerul Radu Buzescu „ca un boier care a avut voie și putere, ci a cotoplit și a ținut satul Izlazul cu sila și fără dreptate”, *D.R.H.*, B, vol. XXII, p. 498.

²³ *D.I.R.*, B, XVII, vol. I, p. 484—485.

²⁴ *Ibidem*, B, XVII, vol. IV, p. 133—134.

²⁵ *D.R.H.*, B, vol. XI, p. 514.

²⁶ *Ibidem*, p. 515—516. Pentru obligațiile măglașilor și pricina satului Dobriceni cu Chirca comisul, încheiată abia în 1633 prin succesul sătenilor care redevin liberi, iar Chirca este pedepsit cu bătaia și închisoarea, vezi Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 186—188.

²⁷ *D.R.H.*, B, vol. XI, p. 564.

²⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Țării Românești I, Moldovei și Transilvaniei*, vol. V, p. 17; P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare . . .*, p. 102; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 206.

²⁹ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162.

³⁰ V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 207.

³¹ Vezi Fl. Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII (1974), p. 96—98.

³² Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 72.

³³ Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978, p. 52.

³⁴ Vezi discuția la Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 96—98.

³⁵ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, București, 1961, p. 205.

³⁶ I. Donat, *op. cit.*, p. 476, nota 3.

³⁷ D. R. H., B. vol. XXII, p. 89. Pentru satul Nenciulești, vezi I. Donat, *op. cit.*, p. 498.

³⁸ Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 123 și urm.

³⁹ Victor Papacostea, *Mihai Viteazul, în Civilizație românească și civilizație balcanică*, ed. Cornelia Papacostea-Danielopolu, București, 1984, p. 238.

⁴⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 14, București, Ed. Politică, 1977, p. 232.

„LA RÉACTION” DE LA PAYSANNERIE AU „SERVAGE DE LA GLÈBE” ÉDICTÉ PAR MICHEL LE BRAVE : UNE HYPOTHÈSE

RÉSUMÉ

L'auteur examine l'opinion exprimée dans la historiographie roumaine selon laquelle „le servage de la glèbe” édicté par Michel le Brave (1595) aurait provoqué un soulèvement général des villages asservis de Valachie. Après avoir présenté de manière succincte les circonstances et le caractère des mesures promulguées par le prince roumain en 1595, l'auteur analyse tous les documents sur lesquels s'appuie l'opinion citée ci-dessus quant à la vague de mécontentement des paysans face à cette décision princière. Au bout de l'investigation, l'auteur conclut que loin de s'agir d'une „révolte” ou d'un „mouvement d'envergure”, le départ des paysans asservis pour Alba Iulia — où, après la victoire de Șelimbăr (1599) se trouvait Michel le Brave — afin de se présenter au prince pour qu'il juge les litiges qui les opposaient à leurs maîtres, constitue une manifestation typique du stéréotype médiéval du „bon souverain”, image du prince roumain inaltérée encore dans la conscience collective de la paysannerie.

PARTICIPAREA ȚĂRĂNIMII LA RĂZBOAIELE CU CARACTER NAȚIONAL ALE ROMÂNIEI ÎN EPOCĂ MODERNĂ (1877 — 1878; 1916 — 1918) (II)

DAMIAN HUREZEANU

Războiul din 1916—1918 se aseamănă în multe privințe cu războiul din 1877—1878, dar prezintă, în același timp, și aspecte cu totul diferite. Obiectivele sale sînt, ca și la 1877—1878, de ordin național, sînt prescrise de o istorie care a menținut poporul român scindat din punct de vedere politic și care a înscris unitatea sa ca pe una din sarcinile de bază în veacul al XIX-lea și la începutul veacului nostru. L-au însuflețit aceleași aspirații, a fost hrănit de aceleași idealuri.

Apoi, așa cum o să vedem, și în acest război elementul fundamental de luptă a fost tot țăranul român care a acceptat cu curaj și bărbăție încercarea aspră a istoriei.

În ce privește însă circumstanțele concrete și condițiile general-istorice, ca și desfășurarea luptei, războiul ca angrenaj de fenomene politico-militare se deosebește mult de cel din 1877—1878. Un fenomen de alte dimensiuni, de altă amploare, cu alte solicitări, cu alte răsfringeri asupra vieții poporului român, cu alte exigențe tehnice-militare, cu alte faze evolutive.

Războiul României în 1916—1918 are „silueta lui” în istoria țării noastre și în cadrul evenimentelor primului război mondial. A trecut ca un tăvălug peste trei sferturi din țară, și-a făcut simțite efectele distrugătoare asupra satelor și orașelor, asupra întregii populații, a solicitat un enorm tribut de jertfe din partea armatei și a lăsat urme grele asupra condițiilor de viață economică. Războiul a pus la încercare temelia însăși a societății românești, armătura organismului social-politic din România.

Cei doi ani de neutralitate clarificaseră îndeajuns ceea ce poporul român năzuise și simțise cu mult înainte: într-o eventuală conflagrație mondială România putea participa doar în acord cu năzuințele și interesele sale fundamentale. Participarea la Tripla Alianță devenise caducă, depășită de istorie. De aceea partea covârșitoare a lumii politice și a opiniei publice a susținut intrarea în acțiune de partea Antantei. Cine citește astăzi presa, Dezbaterile Adunării Deputaților, zecile de broșuri dedicate acestei probleme, cine urmărește nenumăratele întruniri publice organizate de asociațiile pentru unitatea românilor se poate convinge cu ușurință de aceasta.

Au existat, este drept, și puține voci care invocau „fidelitatea” față de alianțe, considerată nu atît dintr-un scrupul aparte pentru ideea de tratate (în fond aliații nu s-au preocupat de loc de părerea părții românești atunci cînd s-au antrenat în război) ci mai mult din perspectiva „superiorității” civilizației germane și a capacității sale militare. Caracte-

ristică este în această privință poziția lui P.P. Carp. Au fost și atitudini care n-au reușit să discearnă ceea ce era esențial și se afla în prim-planul obiectivelor naționale românești, alunecând, pînă la urmă, pe panta colaboării cu adversarii în război, așa cum a fost Constantin Stere. Direcțiile lor de gândire și de acțiune au fost însă firave, ne semnificative.

Cu totul de altă natură a fost curentul socialist, susținut de o mișcare muncitorească în plină dezvoltare și cu capacitate de acțiune și de manifestare. Socialiștii au disociat problema reîntregirii naționale de cea privind participarea la război¹.

Reîntregirea politică-statală a românilor — arătau ei — era justă, firească și legitimă. Ca orice cauză dreaptă ea era îmbrățișată și susținută de socialiști.

În același timp, ideea războiului, și ca fenomen de ansamblu, și participarea noastră la el, era respinsă categoric. Ca fenomen de ansamblu războiul era socotit urmarea politicii imperialiste a marilor puteri de cuceriri, dominații și rivalități asupra zonelor de influență; în ce privește participarea României la marea conflagrație — explicau socialiștii — ea putea să pericliteze însăși existența statului nostru prin angrenarea într-un joc de interese atât de acerb, într-o atât de serioasă acțiune militară. Mișcarea socialistă a dezvoltat, cum știm, nu numai poziția sa de principiu în anii neutralității; ea a inițiat și acțiuni, manifestații și demonstrații în favoarea abținerii, a neantrenării în război.

Prin aceasta — susțineau socialiștii — întregirea națională nu se ștergea cu nimic de pe agenda istoriei; ea se înscria în ordinea cauzelor juste, firești, pe care socialismul avea să le rezolve integral odată cu victoria sa. Deci viziunea care prezida atitudinea și gândirea socialistă avea ca sîmbure ideea etică a legitimității, a dreptății istorice aflate în convergență cu procesualitatea obiectivă, cu necesitatea dezvoltării sociale.

În fond și partizanii intrării României în război, alături de Antantă, se sprijineau tot pe considerente de ordin etic-moral. Cauza pentru care România urma să lupte — spuneau ei — era dreaptă, hrănită de flacăra idealului național, justetea ei nu putea fi pusă de nimeni la îndoială. Această idee străbate opera de propagandă din anii neutralității și din perioada războiului ca atare. Ea i-a dat vigoare și a creat un vast curent de solidarizare și un suport moral de nezdruccinat acțiunii militare a României. Cu o forță excepțională a ilustrat această viziune etică asupra cauzei românești Nicolae Iorga, savantul care a acordat în general o mare importanță resorturilor etice în devenirea istorică². Dar și personalități aflate mai departe de tumultul vieții politice au venit să facă zid în apărarea dreptății noastre firești. Iată ce scria Eugen Lovinescu în anii războiului: „Dedesubtul munților de munițiuni revărsate pe toate cîmpiile Europei, dedesubtul atîtor jertfe omenеști aduse pe altarul patriei, e și un suflet care se oțelește și stăpînește totul printr-o încredere făcătoare de minuni.

Războiul nostru e o acțiune morală. Nimic nu poate fi mai legitim și mai sfînt decît dorința unui popor de a viețui laolaltă în marginile lui etnice. Mai tîrziu, cînd concepțiile vieții de stat vor evolua, va părea ca monstruozitatea unor veacuri de barbarie sîla ce se face astăzi unor popoare de a trăi în formațiuni nefirești... Principiul naționalităților, dacă nu este încă o realitate primitivă de toți, e unul din proiectele luminoase ale idealului moral al societăților viitoare. Intrînd în război ne luptăm deci și pentru progresul moralei sociale”³.

Și este semnificativ că aspectul exclusiv național al acțiunii României era fixat în documentele cheie oficiale ca *Declarația de război* a României sau *Ordinul de zi* al Comandantului Suprem către armată la începutul războiului. Nu erau formule convenționale de efect; ele degajă o notă de sinceritate și de convingere care le sporește valoarea simbolică. Această notă pătrunde și într-un document ultrasecret și de o factură cu totul depărtată de intențiile propagandistice. E vorba de planul de operații al armatelor române alcătuit la Marele Cartier general în primăvara anului 1916. În așa zisa variantă Z a acestui plan se scria: „Scopul general al războiului ce vom întreprinde este realizarea idealului național, adică întregirea neamului. Cucerirea teritoriilor locuite de români, ce se găsesc azi înglobate în monarhia Austro-Ungariei, trebuie să fie fructul războiului”⁴.

Convingerea în dreptatea cauzei a fost, desigur, generatoare de imense energii și a constituit un resort moral inepuizabil. A existat, cum știm, un puternic curent politic și de opinie care se pronunța, în virtutea acestui considerent de ordin ideal, pentru intrarea imediată în război a României alături de Antantă. Amânarea guvernului I.I.C. Brătianu era criticată pînă la defăimare în virtutea aceluși considerent. Guvernul avea însă două serii de răspunderi: una care viza idealul național și care era identică cu cea a partizanilor intrării României în război, iar o altă răspundere, subsumată, dar esențială, vizînd exigențele și solicitările războiului ca atare, acțiunea militară a României.

Or, problema era ea însăși de o extraordinară complexitate. Primul război mondial desparte de fapt seria războaielor epocii premechanizate de cele bazate precumpănitor pe folosirea mașinilor. Istoria demonstrează că războaiele au anticipat aproape cu regularitate folosirea mecanismelor; omenirea a canalizat, poate, partea cea mai dinamică a spiritului său inventiv pentru mijloace necesare războiului. Odată cu trecerea pescară largă la producția mașinistă războaiele și-au schimbat fizionomia, iar primul război mondial constituie din acest punct de vedere un prag esențial. Aparatura mecanizată ocupă un loc determinant în dotarea, instruirea și desfășurarea operațiilor militare: războiul a devenit un război al gurilor de foc și al mijloacelor mecanizate. Superioritatea în astfel de mijloace intervine coplesitor în mersul operațiilor militare. Aceasta s-a putut constata în primul, și mai ales în cel de al doilea război mondial.

Cum vom vedea, superioritatea armelor mecanizate de partea adversarului a fost în prima fază a războiului dus de România un factor esențial al eșecurilor armatei noastre.

România a căutat, desigur, să se echipeze cît mai bine posibil; de la războiul din 1877 și pînă la războaiele balcanice 1912—1913 s-au făcut progrese vizibile în dotarea, instruirea, organizarea și dezvoltarea forțelor armate. Eforturi mari au fost depuse mai ales după izbucnirea celui de-al doilea război balcanic. Ce se putea însă realiza în decurs de numai doi ani și în condițiile în care era aproape imposibil să se achiziționeze însemnate cantități de armament dată fiind neutralitatea țării și inevitabile suspiciuni legate de comenzile militare la una din părțile beligerante⁵! Și în timpul războiului, și după terminarea lui, s-au dezlănțuit aprinse polemici de partid și de interese politice cu privire la vinovăția și răspunderile pentru greutățile întâmpinate de armată în prima fază a războiului. Liberalii învinuiau pe conservatori care au sesizat destule slăbiciuni în timpul celui de-al doilea război balcanic, dar nu au tras concluziile cuvenite; conservatorii arătau că Partidul Liberal n-a fost la înălțimea răspunde-

rilor în timpul celor doi ani și jumătate de guvernare, pînă la declarația de război.

Generalul Culcer (comandantul Armatei I-a) reproșa lui Constantin Kirîțescu lipsa de obiectivitate în descrierea războiului pentru că estompa erorile liberalilor ⁶; Kirîțescu sublinia aportul liberalilor la dotarea armatei, în comparație cu lipsa de interes conservatoare vădită în timpul războaielor balcanice ⁷; generalul Averescu făcea în notele sale zilnice reflecții amare cu privire la capacitatea unor comandanți de unități ⁸, alții învinuiau pe Averescu pentru faptul că și el a fost cînd ministru de război, cînd șef de Stat Major în etapele anterioare, iar ofițeri ca Ion Anastasiu aveau o predispoziție hipercritică, acesta fiind nemulțumit de prea multe fenomene viciate, după el, de interese politice, mari și mici, sau de rivalități fără sens ⁹.

Desigur, starea de spirit a „elitelor” sociale era criticabilă sub multe aspecte. Traiul ușor și lipsa de preocupări serioase au dus la frivolitate, la desconsiderarea valorii efortului și a afirmării prin merite și muncă; aparențele înnecau substanța reală a multor fenomene; improvizația se lăfăia în voie, acolo unde trebuia eradicată cu cea mai mare energie; spiritul combinatoriu, relațiile și succesul de moment înăbușeau criteriile clare și judecățile de fond. Prea multe concesii, prea multe combinații, prea multe menajamente, prea multe tentații pecuniare . . .

O notă de ușurătate, de pornire spre „viață lejeră” învăluia straturile superioare ale societății; mai jos, la nivelul micii burghezii orașenești „Miticii” flecăreau în voie la cafenele, contaminați de predispozițiile retorice ale virfurilor, așa cum arată semnificativ Dobrogeanu-Gherea ¹⁰. În adunările de circumstanță și în „bătăile cu flori” ale doamnelor din malta societate se instala nu odată un exces de emotivitate, de falsă sensibilitate, nesuștinut de voința fermă și de spiritul de jertfă autentic. Se conta prea mult pe calitățile efective, dar insuficiente în situații extreme ca războiul, cum erau mobilitatea spirituală, puțința de a găsi soluții imediate și „a face față împrejurărilor”, agerimea reacțiilor etc.

! Analistii epocii, istorici, publiciști, sau ziariști au remarcat nu odată fenomenele de mai sus. Ne mărginim la unele considerații ale lui Constantin Kirîțescu: „În păturile de sus ale societății o stare de spirit influențată de un arivism feroce, de un scepticism precoce, de cultul aparențelor . . . Calitatea cea mai pretuită era abilitatea cu care puteai să-ți asiguri reușita, ocolind munca sistematică și conștiințioasă” ¹¹.

Ambianța specifică a stării de spirit din ajunul războiului la eșaloanele înalte ale societății e surprinsă remarcabil în puternicul roman al lui Cezar Petrescu *Întunecare*. Neamul Vardarilor, preocupările și legăturile lor, felul lor de a gândi și a vedea sint rupte parcă din țesutul viu al realității românești.

În vremea neutralității ziarele au dat la iveală comenzi făcute la limita dintre legalitate și fraudă, presiuni pe lingă persoanele influente pentru aprobări speciale sau exceptări de la rigorile exportului, comisii de recepții în care figurau ca membri cei ce-și vindeau produsele; fii de potență care burdușeau serviciile puse la adăpost de asprimea frontului, intervenții, protecții, insistențe, exceptări, forțarea criteriilor îndeobște stabilite. În ziare ca „Adevărul” sau „Universul” transpar destul de limpede asemenea fenomene ¹².

Liberalii au căutat să stăpînească situația, să pună stavilă corupției. Ce puteau face însă elementele cinstite și integre, cînd sursele abuzurilor

erau mai adânci, depășind sfera unei probleme de administrație propriu-zisă !

La fel și problema înarmării și a dotării armatei. Evident că ea nu poate fi redusă la politica și la eforturile celor doi ani de neutralitate. De fapt nivelul de înarmare ținea de condiția însăși a organismului nostru social-economic, de limitele obiective ale acestuia și numai în al doilea rînd de preocupările, realizările și insuficiențele celor doi ani de neutralitate. Au intervenit, apoi, și circumstanțele specifice ale războiului cînd trebuia multă precauțiune în lansarea comenzilor de armament, pe de o parte, iar pe de alta, onorarea acestora s-a putut materializa satisfăcător abia spre sfîrșitul anului 1916, deci cînd prima campanie pe frontul românesc era practic încheiată. (Există doar o experiență „în mare” cu livrarea comenzilor de război — aceea a Rusiei de la aliații occidentali ; asemenea experiențe ajută însă prea puțin !)

Dar ceasul intrării țării în război se apropia și către jumătatea anului 1916 el s-a apropiat în mod imperativ. România a mobilizat o armată enormă întrecînd de zece ori efectivele din 1877 —1878 în timp ce populația țării crescuse cu numai 50 %. Altele erau însă vremurile, solicitările războiului și concepția despre armatele moderne. 12 % din populația țării a fost chemată sub arme. Unitățile militare aveau un efectiv de 833 758 inși cu circa 18 000 de ofițeri, dintre care 562 000 erau trupe active și circa 270 000 la servicii și etape. Rămînea, în plus, o rezervă formată din contingentele 1917 —1918 în vederea constituirii de noi unități ¹³.

Față de cele 15 divizii de infanterie existente în perioada premergătoare neutralității s-au creat alte 8 divizii noi. De fapt diviziile 16 —23 erau alcătuite din rezerve, sub nivelul de instrucție și dotare a diviziilor active mai vechi. La rîndul său corpul ofițeresc aproape s-a dublat, crescînd de la circa 10 000 la 18 000 de inși, în special pe seama extinderii școlilor militare și a integrării învățătorilor în rîndurile acestui corp. În acest fel au apărut inevitabile diferențe în nivelul de organizare, dotare și instruire a armatei ¹⁴.

Ca și la 1877 —1878 partea covîrșitoare a trupei era formată din țărani. În epocă nu s-au făcut statistici privind situația socială a celor mobilizați. Există însă un studiu statistic medical și social al invalizilor de război întocmit de doctorul I. Ghiulamila, directorul medical al societății „Invalizii de război”. Constatările acestei statistici sînt elocvente. La 1 ianuarie 1920 erau înregistrați oficial 26075 invalizi de război, grade inferioare și 574 ofițeri ¹⁵. Statistica nu era completă intrucît o bună parte dintre cei elasați, care trebuiau să fie reformați pentru infirmități ușoare, au fost trecuți în 1917 la diferite servicii auxiliare, iar alții, fie nu s-au prezentat, fie se aflau în spitale sau în captivitate.

Pentru chestiunea pe care o urmărim, situația nu se schimbă. Or, din invalizii de război grade inferioare 88 % erau plugari și muncitori, așa cum consemnează statistica, 8 % meseriași și 4 % erau trecuți la „profesii libere” ¹⁶.

Componenta armatei reflecta situația socială a societății și nu se putea altfel din moment ce au fost mobilizați toți bărbații valizi între 18 și 45 de ani. Sînt interesante și datele privind situația materială a invalizilor țărani : 53 % dintre ei nu aveau pămînt propriu ! Din cei 47 % care aveau pămînt, 27 % aveau numai pînă la 1 ha, 13 %, între 1 —2 ha, și numai 5 % aveau între 2 —5 ha ¹⁷ !

Așadar și de această dată țărănimea constituia, cum se spunea în epocă, „grosul armatei”. Ea a răspuns la chemarea țării cu un admirabil spirit de disciplină, cu un adânc sentiment patriotic și cu un nedesmintit simț al datoriei. „În orașul Focșani în care mă prinsese mobilizarea, scria Eugen Lovinescu, trecea de o săptămână, pe sub geamurile casei, un lung șir de care. Treceau zi și noapte boii cuminți rumegând filozofic; treceau căruțele cu sprintenii cai de munte . . . treceau boi dejugați și cai în libertate. Se desfundau satele, cîmpiile și munții pentru a aduce spre fugara linie ferată toate bogățiile acestei țări rodnice . . .”

Și mai presus de orice, treceau țăranii cu pasul cuminte și apăsător. Mergînd la război — continua același Lovinescu — ai fi crezut că țăranul merge la arat. „Ar fi crezut că săvîrșesc unul din acele gesturi simple și solemne prin care se deschid vinele pămîntului darnic. Nici o emoție nu i se citea pe față. Călca rar și îndesat. De unde venea atîta liniște simplă? De la strămoși.

Gestul lui era un gest ancestral. Țăranul român n-a făcut numai gestul august al sămănătorului cîntat de poeți. El a făcut și gestul soldatului ce merge la război”¹⁸.

Țăranii au preluat și în 1916 — 1918 greul războiului.

În campania din toamna anului 1916 s-au adunat asupra armatei române prea mulți factori defavorabili, în ciuda aparențelor inițiale. Pe plan mai general, pe frontul din Apus și în Galiția se instaurase o acalmie după încheștarea teribilă de la Verdun și ofensiva condusă de generalul rus Brussilov, în Galiția, împotriva armatei Austro-Ungare. În Convenția militară privind intrarea României în război aliații își asumau sarcina de a continua ofensiva începută impetuos de Brussilov. De asemenea, se promitea un ajutor substanțial de trupe rusești pentru operațiunile din Dobrogea, în eventualitatea dezlănțuirii unui atac germano-bulgar în sud; în sfîrșit, se promitea activizarea frontului de la Salonic condus de generalul francez Sarrail tocmai pentru a sustrage efectivele susceptibile să acționeze în Dobrogea și pe linia Dunării. O ultimă obligație asumată de aliați era aprovizionarea ritmică și îndestulătoare cu armamentul necesar¹⁹.

Legăminte despre a căror însemnătate aliații erau conștienți. Dar nimic mai mult ca războiul nu face să observi diferența dintre condițiile ideale și realitatea de fapt a lucrurilor. Războiul crează atîtea situații neprevăzute, imposibil de stăpînit, are o logică a lui în care colcăie vîlmășagul întîmplărilor, încît nici spiritele supraomenești n-ar putea să prevadă totul. Apoi, aliații, chiar cei mai siguri și loiali, au și ei perspectiva lor de înțelegere și de judecată a lucrurilor. Intervin de asemenea și interese proprii, considerați care au eternizat zicala că „e mai aproape cămașa de corp decît haina”. Și în 1916 aliaților le-a fost cămașa mai aproape decît haina românească. Astfel, frontul de la Salonic a rămas inactiv, ofensiva lui Brussilov a fost stopată, diviziile rusești venite în Dobrogea, nu erau nici calitativ, nici numeric la înălțimea exigențelor, după cum, de altfel, nici trupele române nu aveau un comandament și un plasament optim, erau alcătuite cu elemente de rezervă, slab instruite și insuficient echipate cu tehnică militară.

În schimb, pentru armatele germane și austro-ungare s-a creat o conjunctură favorabilă tocmai datorită acalmiei pe celelalte teatre de operații. Deși slăbite sub raport strategic, ele au putut totuși disloca puternice forțe militare, creîndu-se două armate — a IX-a germană și

I-a Austro-Ungară — care au acționat pe frontul românesc de pe arcul Carpaților. Triplei Alianțe îi trebuia cu orice preț o victorie care să-i redea încrederea în propriile forțe și să întretină ideea capacității ofensive a armatei sale. Comandamentul militar german își dădea seama că intrarea României în război este un nod care poate să ducă la deznodământul întregului război, dat fiind procesul de epuizare a potențialului său (al Triplei Alianțe) militar-economic, proces acționînd deocamdată în adîncuri, dar cu atît mai sigur și mai implacabil.

În ce privește pe aliați și comandamentul militar român ideea era a scoaterii Austro-Ungariei din război și realizarea, prin aceasta, a însăși dezideratului național al românilor.

Intrarea în Transilvania a celor 12 coloane române de cîte o divizie s-a făcut cu vigoare pe tot arcul Carpat, iar înaintarea a fost inițial susținută. Pentru prima dată Carpații nu mai constituiau linia de graniță între români, ci coloana vertebrală a pămîntului românesc, așa cum era firesc să fie dintotdeauna. Populația românească din Transilvania primea ostașii români de dincolo de Carpați nu numai ca pe eliberatori, dar și ca pe frați. A intervenit însă în curînd defecțiunea din Dobrogea cu repercusiuni imediate și asupra operațiilor din Transilvania. Marele Cartier a retras trupe de pe arcul Carpat (cinci divizii) spre a redresa situația în Dobrogea. N-au apucat însă să intre bine în acțiune, că s-a reluat ideea ofensivei spre Mureș.

De acum se îndreptau unități din sud pe zona arcului Carpat. Între timp comandamentul militar german și cel austro-ungar organiza febril cele două armate pentru o contralovitură. Șovăirea și nesiguranța Marelui Cartier Român au constituit un factor de slăbire a potențialului de luptă a armatei române în campania din toamna anului 1916. Majoritatea analiștilor converg în această concluzie¹⁹, deși generalul Dumitru Iliescu, care asigura conducerea Marelui Stat Major, era socotit capabil și înzestrat, e drept în cercurile proliberale.

Armata română a fost handicapată însă mai ales de superioritatea în armament a inamicului. Nu atît experiența celor doi ani de luptă și călirea organismului militar german în focul acestora, cît o categorică superioritate, în special în artilerie grea, mitraliere și puști mitraliere adică în mijloace masive de distrugere și guri de foc rapide.

În fața acestei situații, ce putea opune armata română? O anumită capacitate de reacție rapidă, atunci cînd nu survenea pierderea cumpătului, un simț moral superior, fiind vorba de justețea cauzei pentru care lupta, și rezistența extraordinară a soldatului țăran.

Ținînd seama de raportul de forțe și de conjunctura generală a frontului, Comandamentul militar german a hotărît ceea ce era de așteptat: atacul și ofensiva. Or „vrednicia în atac” era și una din aptitudinile fundamentale ale ostașului român, cum remarcă generalul Averescu²¹, fără ca această calitate să fie cum se cuvine solicitată.

Timp de două luni, de la 25 august pînă spre sfîrșitul lui octombrie armatele române au ținut totuși în șah — mai ales pe Carpați — puternicele unități inamice — Armata a IX-a germană și I a Austro-Ungară. Rezistența pe Carpați a fost în general energetică și susținută, deși nu peste tot egală. Memoriile generalului Erich Falkenhayn, comandantul armatei germane, reflectă intensitatea luptelor purtate de „glorioșii săi ostași”²². La Jiu a fost stăvilită și respinsă puternica operație a armatei germane din 14—17 octombrie prin care se urmărea străpungerea defileului, ocu-

parea orașului Tîrgu-Jiu și deschiderea căilor de acces spre Craiova. S-a remarcat, cu acest prilej, curajul și bărbăția apărătorilor podului de lângă Tîrgu-Jiu — milițieni, tineri liceeni, locuitori ai orașului, ceva țărani din împrejurimi — care au ținut pe loc o unitate inamică ce forța intrarea în oraș, pînă la sosirea trupelor române. „Printre acești orașeni și țărani voluntari — notează în memoriile sale un ofițer participant la luptele din 14—17 octombrie — păstrez un loc de onoare pentru Cătălina (Ecaterina n.n.) Teodoroiu, care, prin comportarea ei deosebit de curajoasă, îmbărbăta mereu pe luptători. Ea dădea ajutor și femeilor care ridicau pe răniți, spre a-i transporta ca să fie pansați în localul școlii și al oficiului poștal din oraș”²³.

La Arsuri învățătorul sublocotenent Nicolae Pătrășcoiu, fiu al acestei comune, a capturat două baterii de obuziere²⁴. La Ciineni locotenent-colonelul Toma Popescu a organizat apărarea trecătoarei Oltului împotriva Corpului alpin „numai cu 10 bătrini din sat înarmați cu puști luate de la primărie”²⁵.

Premisele inițiale favorabile și calitățile de luptă ale ostașului român n-au putut compensa superioritatea categorică în armament a inamicului, capacitatea ofensivă realizată prin înlanțuirea succesivă a eforturilor și concentrarea forțelor în operații decisive, mobilitatea superioară și experiența cîștigată în luptele purtate timp de doi ani pe alte fronturi. Generalul Falkenhayn observa că comandamentelor române le era greu să coordoneze unitățile pentru o acțiune comună, dar recunoștea, în același timp, printr-o mărturie de preț: „nu se poate pune la îndoială, că omul izolat s-a bătut la ei foarte brav”²⁶.

Calitățile potențiale de luptă ale trupei au fost remarcate și de alți observatori. Este oare întîmplător că aprecierile se opresc mereu, ca la un element dominant, asupra bărbăției, rezistenței și puterii de a înfrunta vitregiile războiului a oșteanului de rînd? „Soldații lor țărani — scrie colonelul elvețian K. Egli, caracterizînd luptele din 1916, care luptau cu un adevărat dispreț de moarte, erau trimiși în contra rețelilor de sirmă și tranșeelor, care nu fuseseră lovite de nici un foc de artilerie, pe cînd asupra lor cădea o adevărată ploaie de gloanțe”²⁷.

Relatările atașărilor militare ruși — arată V.N. Vinogradov în lucrarea *România în anii primului război mondial* — atrăgeau atenția asupra patriotismului, a credinței într-un viitor mai bun al țării, a iscusinței și curajului care distingeau soldatul român²⁸. Nu scăpau privirii observatorilor și faptul că soldatul-țăran, „aduce cu el în cazarmă nemulțumirea surdă împotriva boierului-moșier, exploatatorul său de veacuri”. Totuși coeziunea armatei era puternică prin simțul adînc de disciplină a oșteanului țăran. „Latura forte a armatei — concluziona o relatare — este disciplina fermă și minunatul material uman, sub raport moral, de care ea dispune în domeniul trupei”²⁹.

Copleșit de superioritatea inamicului, atacat, hărțuit din toate părțile, supus la marșuri istovitoare, obosit și descourajat, soldatul țăran își îndrepta privirea întrebătoare către șef; aștepta un răspuns? Nici măcar atîta. Răspunsul îl da îndeajuns realitatea neîndurătoare dimprejur.

Armata română pierduse inițiativa, se retrăgea încercînd în alt sens puterea de rezistență a ostașului decît în înfruntarea cu inamicul și își aduna febril forțele pentru o nouă luptă cu sorți decisivi în ce privește apărarea sau căderea Capitalei. „Slabi, palizi, încovoiați sub greutatea ranișelor încărcate, cu uniforme decolorate și rupte — scrie un istoric

al războiului despre luptele de la Neajlov-Argeș—soldații (...) obosiți de zile întregi de marșuri, înaintează mereu frământînd cu bocancii defundați glodurile miriștilor și lapovița drumurilor. Prin aerul umed și rece, prin ceața groasă a zilelor de noiembrie, par niște cortegii nesfîrșite de umbre . . . Dar în minile acestor năluce stă soarta marii bătălii . . . Și, pe măsură ce acțiunea începe, ei se transfigurează. De la cea dintîi atingere cu dușmanul nu mai sînt de recunoscut. Piciorul începe să calce țepăn, spinările încovoiate se îndreaptă, ochiul se învoicșează, brațul se încordează pe armă, baioneta are scipiri de fulger. Șirurile se desfășoară în formații de luptă, artileria pleacă în galopul cailor să-și ocupe posturile, atacul pornește disprefuitor de moarte . . . ³⁰”

Speranțele pușe în bătălia de pe Argeș-Neajlov s-au năruit după puține zile, „furia” înaintării germane neputînd fi stăvilită. Ultima lună și jumătate a anului 1916 a fost vremea cumplitei retrageri pe treimea de pămînt a țării libere. Fenomenul, grandios prin proporțiile sale, (așa cum scriu contemporanii, pe cele 6 județe libere din Moldova s-a revărsat un milion și jumătate de civili și ostași) zguduitor prin dificultățile și încercările exodului, mișcător prin semnificațiile sale morale și sufletești! Soldații țărani, ca întreaga oștire română, au rezistat și acestei încercări. Armata fusese înfrîntă, dar nu zdrobită. Infanteria, alcătuiind marea majoritate a armatei, a frământat pămîntul țării de la Cerna și Jiu pînă la Focșani și Siret pe ploi, în îngheț, în reea suflare a vremii vîntoase.

A venit apoi iarna anului 1917 cu asprimile unui frig neobișnuit și cu un convoi nesfîrșit de lipsuri și de suferințe. Foamea, frigul, mizeria, oboseala, lipsa de adăpost, tot ce războiul poate să arunce asupra oamenilor într-o formă brutală și distrugătoare izbeau cu putere forțele fizice și sufletești ale țării. Peste toate își întindea umbra pustiitoare moartea de tifos exantematic ³¹. „Moldova întreagă era un cimitir—seria o revista a vremii — și negreșit cel puțin 50% din morți erau infanteriști; ei au mers pe jos de la Severin pînă în Moldova în retragere” ³².

Nervurile vitale ale societății s-au păstrat însă în mod admirabil. O țară a grîului și a vitelor a putut să găsească resurse de hrană măcar pentru nevoile urgente ale armatei; din partea aliaților a început să vină armamentul mult așteptat; s-au organizat spitale, lazarete, infirmerii, corpul medical — militar și civil — făcîndu-și datoria pînă la eroism; o dată cu primăvara au început să se retragă bolile și suferințele, să mijescă din nou mugurii speranței. Armata s-a refăcut în chip remarcabil; cu un efectiv de circa 400 000 de inși ea avea acum 15 divizii și 5 corpuri, dispuse în două armate. Pe frontul din Moldova se mai aflau și 3 armate rusești (IV-a, a VI-a și a IX-a) totalizînd aproape 1 milion de oameni.

Sub aspectul dotării, organizării și instruirii armata română era acum comparabilă cu cea a inamicului. Fundamental a fost și faptul că din jertfe, suferințe și încercări s-a plămădit un suflet nou — al țării și al armatei ³³. S-a dezvoltat un sentiment al răspunderilor, s-au reconsiderat o serie de slăbiciuni și s-a format o conștiință a exigențelor. Țara și masele populare plătiseră prea greu tributul unor stări de spirit care favorizau fanfaronada, fuga de muncă, lipsa de efort. În Parlament se auzeau tot mai puternic voci acuzatoare la adresa multor fapte culpabile; ca și la 1907, apăsarea imperios nevoia examenelor de conștiință. Pe acest fond, din adîncurile maselor porneau semnele amenințătoare ale nemulțumirilor prevestind anii de clocot revoluționar de mai tîrziu. Războiul dezvăluia punctele

critice ale societății pregătind procesele specifice transformatoare de după 1918.

Evenimentele au dat și țelurilor naționale ale războiului noi dimensiuni. Trebuia eliberat nu numai pământul Transilvaniei; de acum aproape tot pământul românesc se afla sub cisma ocupantului. Erau încălțate vetrele și familiile românilor din tranșee, aceștia erau loviți direct în ce aveau mai scump de către ocupant. Războiul dobândise o dublă motivație națională. Aceasta a întărit, desigur, spiritul de împotrivire și hotărârea de luptă. Toate eforturile, toate energiile vitale erau îndreptate deocamdată spre refacerea armatei, iar năzuințele canalizate spre înfrângerea dușmanului. Condițiile în care România a dus războiul și resorturile acestuia au estompat deocamdată izvoarele altor stări tensionale (deși erau multe conturi de lichidat !) determinând acel curent de solidarizare și de coeziune specifice războaielor cu puternice resorturi de ordin sufleteș.

Din aceste frământări s-au cristalizat elementele eroicele lupte ale armatei române din vara anului 1917. Nu vom prezenta desfășurarea lor; nu aceasta e sarcina care incumbă temei noastre. România și armata aveau nevoie de aceste lupte; nu numai pentru a stăvili plănuita ofensivă germană; nu numai pentru a cauza inamicului pierderi grele și a apăra pământul țării rămas liber, dar și pentru a demonstra capacitatea reală a potențialului său de energie și de luptă, pentru a se ridica la înălțimea propriilor calități și a-și reda sieși gloria virtuților militare pe care o cimentase o tradiție de multe ori seculară.

„În aceste clipe dramatice pentru soarta țării, forțele patriotice s-au ridicat la luptă, și-au adunat toate puterile și au hotărât să reziste cu orice preț în fața armatelor invadatoare. În acest cadru se înscriu eroicele bătălii de la Mărăști, Mărășești și Oituz care au dovedit încă odată că peste voința de fier a poporului ce-și apără dreptul la viață și libertate nu se poate trece”³⁴.

În vuietul cutremurător al bătăliilor de la Mărăști, Mărășești și Oituz se desemnează din nou, ca fapt dominant, vitejia ostașului român, în majoritatea sa covârșitoare țaran. Recunoașterile au venit atît de la adversar, cît și din partea aliaților. Au venit, bineînțeles, din partea comandanților români, a celor care au trăit intens înțeleștarea din vara anului 1917. Iată ce se raporta la 7 august 1917 feldmareșalului Mackensen, comandantul armatei a IX-a germane. „Luptele care au avut loc între 25 iulie și 6 august cu presupunerile și speranțele că rușii și românii se vor retrage fără rezistență . . . au fost o eroare. Din contră, armatele ruse-române s-au bătut vitejește, și fiecare șanț, fiecare casă, fiecare înălțime au fost apărate vitejește. Contraatacurile au fost bine conduse și cele mai multe au ajuns la lupta corp la corp. Numai contra Corpului I.A.R. s-au executat de la 25 iulie la 6 august circa 60 de contraatacuri mai mari”³⁵.

Un alt comandant german de armată, Morgen, raporta : „Rezistența inamicului, în special a românilor, a fost neobișnuit de dîrză și s-a exprimat prin 61 de contraatacuri în timpul celor 16 zile de luptă (la Mărășești n.n.). Cea mai mare parte au ajuns la lupta cu baioneta; acestea ne-au produs pierderi considerabile. Luptele din august au dovedit că românii au devenit adversari demni de respectat”³⁶.

Ceva mai tîrziu, într-o publicație germană se putea citi : „Printr-o rezistență îndîrjită împotriva unei ofensive bine pregătite și prin numeroase contraatacuri energice duse pînă la lupta corp la corp, fără nici o considerație de grelele pierderi, diviziile române nou formate . . . au știut să

apere patria lor de o completă cucerire. Luptele de la Focșani și Ocna, sau bătălia de la Mărășești, cum îi zic românii, au devenit mândria armatei române în războiul mondial”³⁷.

Comentarii concludente, corectînd uneori aprecierile anterioare, au făcut și reprezentanții unor cercuri politice sau militare aliate. Generalul Monkewitz, șeful statului major al armatei a IV-a ruse de pe frontul român scria : „Un măreț elan războinic însuflețea armata reînviată și consolidată ; ofițeri și soldați așteptau cu nerăbdare bătălia spre a se răzbuna de eșecurile neîntrerupte din 1916 și spre a elibera teritoriul cotropit”³⁸. Într-un ordin de zi către armatele IV, VI, și IX ruse din 13 august 1917 generalul Șerbacev spunea : „Sînt plin de admirație pentru eroismul trupelor române și felicit comandamentul, pe ofițerii și soldații tuturor unităților pentru modul strălucit în care au respins ofensiva vrășmașă”³⁹. Reacția cercurilor militare și politice ale aliaților apuseni a fost vie, și nu mai puțin favorabilă. Într-o depeșă din 29 iulie 1917 a ministrului francez de război către șeful misiunii militare franceze în România citim următoarele : Vă rog să transmiteți Înalțului Comandament român cele mai călduroase felicitări din partea armatei franceze pentru strălucitele succese obținute de armata română, care, din nefericire, datorită situației existente, nu a putut să exploateze în totalitate aceste rezultate”⁴⁰. De asemenea, primul ministru al Marii Britanii, Lloyd George, remarcă : „Reconstituirea armatei și rezistența îndrăznică, de neprețuit, pe care o opune în prezent inamicului în condiții excepționale de dificile, constituie un exemplu magnific al tăriei pe care libertatea o insuflă unui popor liber”⁴¹.

Sublinieri elogioase punctau și unele articole din presa engleză, în general sobră, puțin dispusă la efuziuni. „Eroismul României și al armatei sale — nota „The Telegraph” a stîrnit admirația guvernului și poporului englez”⁴². O altă gazetă, „The Theacer’s North” arăta : „Nu s-a recunoscut îndestul ce succes în adevăr uimitor a avut România respingînd pe Mackensen care voia să pătrundă pînă la Odesa și Marea Neagră”⁴³.

Armata română a rezistat în vara anului 1917 unor atacuri și presiuni desperade din partea inamicului. La Mărășești Armata a IX-a germană a avut 47 000 de morți și răniți. Tributul datoriei și al iubirii de țară a fost greu și din partea forțelor române : 26 800 trupă și 610 ofițeri morți, răniți și dispăruți. Considerabile erau și pierderile suferite de Armata a IV rusă : 650 de ofițeri și 25 000 trupă — morți, răniți și dispăruți⁴⁴.

Anumite unități au avut pierderi pentru care orice comentariu devine de prisos. La 6 august 1917 divizia a 13-a pierdea 3264 de oameni dintre care 66 ofițeri ; diviziei a 9-a din 56 de companii îi mai rămăsese 22, pierzînd 19 ofițeri și 1342 trupă ; divizia a 10-a pierdea 773 de oameni între care 14 ofițeri. În ziua cea mai fierbinte a luptei pierderile s-au cifrat, deci, la 5398 de oameni dintre care 129 ofițeri⁴⁵.

Scrierile românești despre evenimentele anului 1917 sînt mai ales cu caracter militar ; există o memorialistică relativ bogată. Scriitorii au căutat și ei să sondeze în nervurile de simțire și de trăire colectivă a momentului, urmărind în special semnificațiile de ordin moral ale tăriei soldatului român ; gînditorii s-au aplecat asupra eului intim al omului din tranșee și al raportului în care s-au aflat, la 1917, istoria, factorul social și circumstanțele militare.

Iată o viziune de ordin militar asupra momentului : „Succesul armatei române în bătălia de la Mărășești — scria generalul Culcer — se datorește în primul rînd ridicării moralului soldatului nostru și înlesnirii conducerii luptelor . . .

Astfel, soldatul a văzut acolo că este susținut de o puternică artilerie, ca și vrăjmașul său, că este armat ca și dînsul cu mitraliere, puști mitraliere și grenade îndestulătoare, că în apărare este tot atît de bine acoperit cu fortificații și rețele de sîrmă”⁴⁶. Într-un apel către ofițerii Armatei I generalul Constantin Cristescu sublinia : „Valoarea soldatului nostru, vitejia și răbdarea sa neîntrecută, puterea avîntului și rezistenței sale sînt așa de cunoscute încît cu toții îi privim cu dragoste și admirație. Amicii și chiar dușmanii noștri mărturisesc neîntrecutele lui calități și-i aduc laude”⁴⁷.

Cei care au fost alături de ostași în iunie-august 1917, cei care au trăit clipă de clipă pulsul marilor încleștări, au încercat senzația că aceste lupte ilustrează însăși ideea de rezistență, în expresia ei ultimă, a unei armate, că ele înseamnă un avertisment inflexibil dat adversarului : peste ea nu se poate trece ; există o voință de oțel care nu poate fi înfrîntă. „Pierderile noastre sînt simțitoare — citim într-o relatare despre luptele din 25 iulie 1917, dar avem mulțumirea sufletească, că dușmanul, izbindu-se de voința hotărîtă de a păstra cu orice sacrificii poziția, sau de a muri cu toții pe poziție, se retrage după două lovituri de berbec în poziția inițială . . . Mai presus de toate moralul este ridicat ; sanitarii la datoria lor pansează cu multă febrilitate răniții. Soldații noștri se dezbracă de haine pentru a mînuî mai cu înlesnire sculele lor”⁴⁸.

Capacitatea de a opune voinței de atac inanice o voință superioară, de a rezista, smulge metafore admirative unor comandanți : „S-au sfărîmat stîncile de piatră din tăria bombardamentului inamic, iar voi ați rămas neclintiți la posturi — suna ordinul de zi din 30 iulie 1917 al comandantului Brigăzii a I-a de infanterie. De nouă ori s-au repetat atacurile lor fără cîștig”⁴⁹.

Un comunicat oficial din 31 iulie 1917 sublinia că trupele române „fără a șovăi au rezistat celor mai intense bombardamente de artilerie dezvoltate vreodată, iar atacurile în masă date cu extremă violență de trupele bavareze (!) și germane s-au lovit toate de vitejia soldaților noștri, cari, deși inferiori numericeste, au luptat cu o îndîrjire fără seamă”⁵⁰. Iar generalul Eremia Grigorescu, comandantul Armatei I-a, făcînd bilanțul luptelor din 24 iulie — 7 august de la Mărășești dădea sensuri metaforice faptelor de arme ale perioadei : „Mărășeștii fu mormîntul iluziilor germane. Din întunericul ce copleșește văile Sușiței și Siretului și din singele ce curgea șuvoaie la Străjescu și Doaga s-au înălțat, mărețe și strălucitoare, gloria și faima voastră”⁵¹.

În scelipirea de oțel a privirii ostașilor români Mihail Sadoveanu vedea și o lumină a dreptății în numele căreia luptau. „Timp de aproape două săptămîni cît a ținut bătălia, scria el, soldații noștri au fost neadormiți și neobosiți. Au respins atacuri, au contraatacat și s-au bătut cu o energie înfricoșată. Această energie fără seamăn este cel mai mare titlu de glorie al armatei noastre”⁵². Constantin Kirițescu măsoară transformarea suferită de trupe în 1917, față de campania din 1916, ca pe o mutație în conștiințe sub imperiul asprelor rigori ale celor petrecute.

„Cûprins de dorul de acasă, îmbărbătat de siguranța succesului — scria el — sentimentul ostășesc se exaltase, și un patriotism instinctiv,

format din dragostea pentru ogorul lui părăsit, de vatra lui spulberată” — soldatul resemnat și umilit al retragerii se transformă într-un bărbat dirz „a cărui dorință arzătoare era reînceperea luptei”⁵³.

Un poem de-o frumusețe stranie și tulburătoare sînt reflexiile lui Vasile Pârvan despre jertfa ostașilor în război și despre sensurile a ceea ce îndeobște numim eroism. „Morții noștri n-au gîndit mult; ei nu mai aveau puteri și pentru asta, pentru că s-au ghemuit într-o singură idee — a rezista — și aceasta era moartea pentru ei . . . Morții noștri n-au simțit mult. Ei nu mai aveau inimă și pentru asta. Inima lor se împietrise: cum ar fi putut altfel să vrea ceea ce au vroit — să reziste . . . Ei încetase de a fi oameni. Erau lucruri. Erau vîntul care suflă în furtună, împotriva dușmanului. Ei nu mai erau decît una cu pămîntul care îi născuse, una chiar înainte de a fi murit, și pămîntului nu-i era frică pentru că el e veșnic, și lor nu le era frică, pentru că nu mai erau ei, ci însuși acest pămînt care se ridică prin copiii lui în unde imense. Morții noștri, scumpii noștri morți, ne îndeamnă să luptăm, spre a nu lăsa ca jertfa lor să fi fost zadarnică”⁵⁴.

Aproape constant evocările și comentariile despre eroismul luptelor din vara anului 1917 își îndreptau gîndul de la armată către țaran ca element fundamental al oștirii, și poate mai mult, ca senn al statorniciei românești. În calitățile ostașului transparent, în fond, anunțate permanente ale celor care formează armata, ale popoului în genere. Vitejia românească la 1917 a fost încă o vitejie a țaranului, o vitejie aflată în raport de continuitate directă cu întreaga tradiție a prezenței sale pe cîmpul de luptă. Desigur, la conduita și la felul de a lupta ale unei armate concuă extrem de mulți factori — sociali și politici, economici și ideologici, tehnici și militari. Dar intervin și elementele morale și sufletești ale celor care compun acest organism formidabil numit armată, resursele lor de tărie care filtrează toate valorile tradiției, modul în care privesc datoria, în care se simt atașați față de „vatră”, de pămîntul-leagăn de existență al lor.

În septembrie 1917, după marile lupte de la Mărăști, Mărășești și Oituz, Wilhelm al II-lea, Împăratul german, a făcut o vizită în România ocupată și pe frontul de pe Siret. La 9 septembrie Împăratul a ținut la Costești o cuvîntare în fața trupelor germane. E interesant de observat cît de izbitoare e în această cuvîntare trufia germanică a cuceritorului: „Veșnicul miracol al forței germane — a spus el printre altele — s-a probat și în fața noului inamic”⁵⁵.

Acesta a fost spiritul de care erau contaminate cercurile conducătoare politice și militare ale Reichului și pe care au căutat să le infiltreze și în rîndurile armatei.

Ostașii țărani români erau aduși din nou și în tranșeele de la Mărăști, Mărășești și Oituz în fața problemei cheie a destinului istoriei noastre: „eu îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul”. Au luptat cu o înțelegere mult mai adîncă a solicitărilor și exigențelor pe care le propuseseră înțeleștarea cu un inamic de valoare a forței armate germane, au luptat pînă la ultima energie fiindcă altfel nu se putea. Războiul — spunea un autor formulînd cîteva considerații de ordin general asupra evenimentului — „a vădit în tot timpul admirabilele însușiri de sănătate morală, inteligență și răbdare ale păturii rurale a poporului român. Bine condus, echipat și antrenat, soldatul român a dovedit că poate fi opus cu succes celor mai buni soldați ai lumii”⁵⁶. Iar Nicolae Iorga declara într-o ședință parlamentară: „În acest popor partea cea mai vrednică de iubire și partea cea mai puțin îndreptățită este țaranul nostru”⁵⁷.

Pe zările istoriei țărănești, ale istoriei care asigură cea mai adincă înțelegere a omului cu pământul se profilează, așadar, și faptele de arme ale țăranilor ostași din primul război mondial. Glia țării a primit generoasa jertfă de sînge a țăranului, a oștirii. Infanteria a suferit cele mai grele pierderi; or, țăranii erau mai ales oșteni ai infanteriei. O statistică (aproximativă) a pierderilor infanteriei române din primul război mondial indică următoarea situație ⁵⁸.

	Morți	Dispăruți
Ofițeri	1 107	224
Trupă	80 000	66 500

„A impresionat răbdarea și disciplina — arăta un participant la luptele din 1916 — 1918 — cu care infanteria a îndurat boalele, lipsurile și suferințele de tot felul, fără a se tîngui și a se plînge” ⁵⁹. Soldatul țăran a cunoscut în timpul războiului toate ipostazele pe care le determină și le generează această zguduitoare frămîntare umană. Totul s-a petrecut la o scară calitativ superioară a istoriei în raport cu războaiele de altădată. A rămas ca o permanentă prezență masivă, avînd rol proeminent în război, a țăranului cu calitățile, firea, și disponibilitățile sale sufletești.

Țărănimea în război a fost, evident, nu numai aceea din tranșee; a fost și cea din teritoriul rămas liber, cu sarcinile și obligațiile curente și extraordinare. Dacă în iarna anului 1917, și după aceea, s-a putut totuși face față enormelor nevoi în alimente și furaje, aceasta s-a datorat nu numai măsurilor prealabile de asigurare a aprovizionării, ci și muncii neostenite a celor rămași pe ogoare, izvoarelor de rezervă de care dispune o țară agrară. În teritoriul ocupat țărănimea a suportat rigorile unui regim de rechiziții echivalent cu spolierea cea mai aspră. Într-o formă modernă, sistematică și metodică, se reedita de fapt jaful războaielor trecute purtate pe teritoriul Țărilor Române. La acțiunile de rezistență împotriva ocupanților și-a înseris contribuția și țărănimea, inclusiv prin participarea la unele forme de partizanat ⁶⁰.

Implicarea țărănimii în războiul din 1916 — 1918 nu putea să nu repună într-o manieră acută și problema agrară, în general, și a împroprietăririi țărănimii în special. Anii neutralității au găsit, cum spunea Iorga, o Cameră parlamentară împietrită la ideea transpunerii în viață a împroprietăririi ⁶¹. Războiul a zguduit însă această stare de conștiință, arătînd punctele slabe ale societății românești, favorizînd acumularea unor elemente de criză și a unor stări tensionale care aveau să se desfășoare cu putere din 1918 și punînd în evidență marele aport al țărănimii la apărarea patriei. Conducătorii politicii țineau să releve că sînt hotărîți să înlăunțiască reforma agrară ca o recunoaștere a meritelor și a rolului țărănimii. „Jertfele (...) țărănimii — arăta de pildă I.I. C. Brătianu, primul ministru al guvernului în vara anului 1917 — ne impun să nu așteptăm pînă la ceasul în care va fi posibilă rezolvarea completă și amănunțită a problemelor ce ne sînt puse și să votăm încă de pe acum aceste principii fundamentale, ca să rămînă cîștigate pentru poporul nostru, orice o să se întîmple de aici înainte” ⁶².

Venit pe frontul Armatei a II-a Regele face în aceeași zi de două ori promisiunea, în fața unor unități diferite, că pământul pe care ostași

țărani îi apără va fi al lor⁶³. Nicolae Iorga nota în aceste împrejurări : „Din gura regelui am auzit o făgăduială care este a treia făgăduială — a patra nu se poate . . . Am auzit făgăduiala că țărănimea noastră nu va fi străină pe pământul pe care singele celor mai de aproape a lor săi l-a sfințit din nou prin sacrificiul lor”⁶⁴.

Desigur, urgentarea promisiunilor și angajamentelor de reformă nu e fructul pornirilor altruiste și recunoscătoare ale frunțașilor vieții politice. Ca fenomen izolat vor fi existat și îndemnuri de recunoștință. Esențială a fost însă realitatea presantă și teama de deslănțuire a unei crize sociale al cărui vînt începuse să bată puternic din Rusia. 1917 nu mai era 1877 ! Promisiunile deveniseră expresia unui puternic curent de opinie și a unor cerințe de nestăvilit.

Indiferent de stările care le generau, recunoașterile la adresa rolului țărănimii pe cîmpul de luptă își păstrau intactă valoarea.

Cele două războaie naționale ale României din epoca modernă — 1877 — 1878 și 1916 — 1918 — s-au sprijinit hotărîtor pe aportul țărănimii, pe efortul și sacrificiul acesteia. Istoria nu a ocolit-o și nu a protejat-o nici în această ipostază. I-a rezervat, dimpotrivă, onoarea grea a celor mai aspre încercări și a jertfelor celor mari. Și pe cît au ajutat-o împrejurările, a făcut tot ce i s-a cerut și ce a putut pentru a plămădi România independentă și întregită, ca astfel să se deschidă noi orizonturi de viață pe pământul pe care l-a apărât veacuri de-a rîndul, l-a făcut să rodească și i-a dat fizionomie de „vatră românească”.

NOTE

¹ Vezi mai amplu Damian Hurezeanu, *Problema națională în concepția mișcării socialiste din România*, în *Națiunea română*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, p. 498—507; *România în primul război mondial*, Edit. Militară, București, 1979, p. 100—113.

² A se vedea, de exemplu, N. Iorga, *Pentru întregirea neamului. Cuvîntări din război 1915—1917*, Biblioteca Epopeea Neamului, 1925. Iată cîteva reflecții semnificative : „Sufletul omenesc rămîne superior mijloacelor pe care întîmplarea poate să le pună la dispoziție. Dacă sînt timpuri imorale, e imposibil ca omenirea să nu-și vină în fire (op. cit., p. 234). „Poporul român o să-și capete cîndva în întregime dreptatea lui. Pentru mine dreptatea este ceea ce este natural, ceea ce este logic pe lume. Cu sabia de dreptate vom izbîndi” (op. cit., p. 220).

³ Eugen Lovinescu, *În cumpăna vremii, Note de război*, Edit. Socec, București, 1919, p. 23.

⁴ Vezi generalul G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial 1916—1918*, vol. I, Edit. D.G. Hertz, București, f.a. p. 55; Vezi și *1918 la Români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român*. Documente externe, 1916—1918, vol. II, coordonatori : Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea Mușat, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 981—982.

⁵ Vezi Gr. Constandache, *Armata română*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 681—684.

⁶ Generalul I. Culcer, *Recenzie asupra Istoriei războiului pentru întregirea României*, București, 1929.

⁷ Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, (mai ales vol. 2, ed. a II-a, Edit. Cartea Românească, București, f.a. p. 350—352).

⁸ A se vedea Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război 1916—1918*, vol. II, Edit. Cultura națională, București, 1937.

⁹ Vezi generalul Ioan Anastasiu, *Războiul pentru întregirea neamului, Studiu critic*, Edit. „Bucovina” I.E. Torouțiu, București, 1937, p. 4.

¹⁰ Vezi *Despre oligarhia română; Socialismul și războiul; Război și neutralitate*, în Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. V, Edit. Politică, București, 1978, mai ales p. 205—227, 240—248;

¹¹ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, vol. 2, ed. a II-a, Edit. Cartea Românească, București, f.a. p. 356.

¹³ Vezi și General Ion Anastasiu, *op. cit.*, p. 105—115.

¹⁴ Date foarte amănunțite privind organizarea și dotarea armatei în *România în războiul mondial 1916—1919*, vol. I, lucrare întocmită sub auspiciile Serviciului istoric din Marele Stat Major, București, 1934; Generalul G.A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 55 și urm.; O expunere sintetică și cuprinzătoare în studiul *Armata română* de generalul Gr. Constandache în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 683—697. Pentru operațiile militare vezi de asemenea *Enciclopedia României*, vol. I, p. 887—930 și Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, I.M. Oprea, Paul Opreșcu, *România în primul război mondial*, Edit. Militară, București, 1979, p. 129—197; 269—305. În continuare *România în primul război mondial* ...

¹⁴ Gr. Constandache, *op. cit.*, p. 681—687.

¹⁵ Dr. I. Ghiulamilă, *Studiu statistic medical și social al invalizilor din război ai României*, București, 1920, p. 6.

¹⁶ *Ibidem*, p. 31.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30. În ce privește instrucția: 54% știau carte (dintre care 39% aveau între 3—5 clase primare) iar 46 nu erau știutori de carte.

¹⁸ Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 3—4.

¹⁹ Despre condițiile de colaborare dintre aliați și România a se vedea și documentele din *1918 la Români* ..., vol. II, p. 902—904 și urm.

²⁰ Vezi *Enciclopedia României*, vol. I, p. 901—904. Vezi de ex. aprecierile marșalului Alexandru Averescu în *Notițe zilnice din război 1916—1918*, Edit. Cultura Națională, București, f.a. p. 18. Notele lui Averescu impun circumspecție datorită subiectivității lor vizibile, mai ales în legătură cu aprecierea altor comandanți. E surprinzător să constată că un general de asemenea valoare nu găsește aproape un cuvânt bun la adresa luptătorilor de la Mărășești!

²¹ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război* ..., p. 58.

²² Într-o descriere superbă a pământului românesc Falkenhayn transmite, ca nimeni poate, fiorul adine și lacom al cuceritorului germanic în fața privescării acestui colț de lume: „Dacă omului de la nord Transilvania nu-i pare pe timp de toamnă un paradis, el totuși înclină să o considere ca ceva asemănător. Aproape neîntrecut cerul se boltește într-un albastru adine asupra văilor nelentrecute de fertile ale rîurilor Mureș și Olt, cu urmașii lor afluenți, cât și peste munții frumoși desenați care despart bazinurile unul de altul.

Zi de zi soarele se revărsă cu abundență asupra cîmpurilor, aurind totul și revărsind o căldură molatecă ... Virfurile Alpilor transilvani acoperiți de zăpadă de curind căzută, sînt luminați de splendoare multicoloră spre sud ...” (Erich v. Falkenhayn, *Campania Armatei a IX-a împotriva românilor și rușilor 1916—1917*, București, 1937, p. 22).

²³ Pirvu Bocrescu, *Jurnal de front. De la Jiu la Mărășești 1916—1917*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 59.

²⁴ Vezi *România în primul război mondial*, Edit. Militară, București, 1979, p. 197—1 8.

²⁵ *Enciclopedia României*, vol. I, p. 903.

²⁶ Erich v. Falkenhayn, *op. cit.*, p. 60.

²⁷ K. Egli, *Războiul României*, traducere de I. Tohăneanu, București, 1919, p. 22.

²⁸ V.N. Vinogradov, *Rumânia v godi pervoi mirovoi voini*, p. 175.

²⁹ *Ibidem*, p. 175—176.

³⁰ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 204.

³¹ În epocă, și după aceea, s-au scris pagini autologice despre încrecărilor iernii din 1916—1917, despre flagelul tifosului exantematic. La lipsa de combustibil, de îmbrăcăminte, de mijloace de transport, se abate un nou flagel — epidemia tifosului — scria Constantin Kirițescu în cartea sa despre primul război mondial.

În Iași, capitala refugiumului — notează Kirițescu — se grămădesc „un număr extraordinar de pîbegi de toate vîrstele și categoriile sociale. Erau oameni fugiți dinaintea armatelor cîmpitoare adeseori cu ce aveau pe ei, erau evacuați din ordin și care rătăceau pe străzile Iașilor, înfomețați, desculți și aproape goi”. Cei mai mulți n-aveau domiciliu, petrecindu-și nopțile prin vagoanle ce staționau în gară, prin șoproanle primăriei, prin cafenele, pe culoarele instituțiilor.

Se grămădeau — arată Kirițescu — „cîte 2—3 bolnavi și răniți într-un pat, iar alții întinși pe jos fără măcar un așternut de paie, fără plapumă, fără îngrijire. Gările erau pline de răniți și de bolnavi în agonie, așteptînd trenurile care nu mai soseau, ca și care nu mai puteau pleca. Murdăria era de nelămurată.

Satele înșesate de trupe s-au contaminat.

Mureau prin case, pe ulițele satelor, prin gări, pe drumurile mari. Se săpau gropi în care se aruncau zeci de cadavre.

În orașe, grămădirea oamenilor făcea spectacolul și mai impresionant și mai dureros (Const. Kirițescu, *op. cit.*, vol. 2, cd. a II-a, p. 371—372).

³² „Revista infanteriei”, anul XXXV, nr. 350 din aprilie 1931, p. 12.

³³ Fenomenul a fost remarcat de numeroși factori din exterior care au venit în contact cu situația de pe frontul românesc. Într-o relatare din 5 iulie 1917 a Legației franceze din România către Ministerul de Externe al Franței citim: „Se poate spune că acum, nu ca în urmă cu un an, românii au încredere în armata lor, nu din pricină că și-ar face cumva iluzii asupra războiului și asupra exigențelor impuse de conducerea unei armate, ci pentru că, încercată de suferințe și învățând din greșelile conducătorilor lor, ei sînt în măsură să aprecieze nemijlocit adevărata valoare a soldaților lor” (1918 la Români . . . , vol. II, p. 904). Elocvențe sînt și considerațiile colonelului sîrb Hadzić către comandantul corpului de voluntari sîrbi, croați și sloveni aflați la Odesă: „În ceea ce privește trupele românești, ele fac acum impresia unor trupe valoroase, din toate punctele de vedere. Sînt bine înarmate, echipate și aprovizionate. Disciplina și supunerea sînt foarte bune și inspiră toată încrederea” (1918 la Români . . . vol. II, p. 928).

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, Ediția Politică, București, 1968, p. 468—469.

³⁵ General G. A. Dabija, *op. cit.*, vol. IV, p. 636.

³⁶ *Ibidem*, p. 630.

³⁷ Const. Kirișescu, *op. cit.*, vol. 2, ediția a II-a, p. 591.

³⁸ *Ibidem*, p. 389.

³⁹ Cf. V. Asproiu, *Aprecieri străine despre eroismul ostașilor români*, în „Viața militară”, nr. 7, 1967, p. 24.

⁴⁰ 1918 la Români . . . , vol. II, p. 918.

⁴¹ *Ibidem*, p. 942.

⁴² Cf. V. Asproiu, *op. cit.*, p. 24.

⁴³ *Ibidem*; vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar* Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 512—516.

⁴⁴ Generalul G.A. Dabija, *op. cit.*, vol. IV, p. 637.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 567.

⁴⁶ Generalul I. Culcer, *Recenzie asupra Istoriei pentru întregirea României*, București, 1929, p. 26.

⁴⁷ *Mărăști, Mărăești, Oituz*, Edit. Militară, București, 1977, p. 84.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 215.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 259.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 334.

⁵² Mihail Sadoveanu, *File singurate. Povestiri și impresii de pe front*, Iași, 1917, p. 130.

⁵³ Const. Kirișescu, *op. cit.*, vol. 2, ed. a II-a, p. 387.

⁵⁴ Vasile Pârvan, *Au căzut pentru datorie*, Edit. Reforma socială, București, p. 18.

⁵⁵ Generalul G.A. Dabija, *op. cit.*, vol. IV, p. 657.

⁵⁶ *Enciclopedia României*, vol. I, p. 935.

⁵⁷ Niclae Iorga, *Pentru întregirea neamului . . .*, p. 235.

⁵⁸ „Revista infanteriei”, an XXXV, nr. 351, aprilie 1931, p. 15.

⁵⁹ *Ibidem* După unele surse totalul morților în războiul din 1916—1918 a fost de 1822 ofițeri și 92073 trupă (Vezi P.I. Găiseanu, *Ostașii noștri*, Brăila, 1927, p. 3). Înseamnă că infanteria a dat circa 90% din pierderi.

⁶⁰ Vezi mai amplu general-maior dr. Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre*, Edit. Militară, București, 1980, p. 140; C. Căzănișteanu, *Lupta maselor populare împotriva ocupanților în anii 1916—1918*, în „Analele” Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., anul XIII, 3, 1967, p. 50—59.

⁶¹ Nicolae Iorga, *Pentru întregirea neamului*, p. 219—220. „Ei bine, în viața mea — arăta Nicolae Iorga într-o conferință de la începutul anului 1917 — n-am văzut Adunare mai încremenită decît Adunarea deputaților României cînd am făcut această propunere (de improprietăți — n.n.)... noi n-am putut găsi în certurile noastre pentru vagoane și tîte alte mizerii și jafuri, o clipă în care același mare curent de iubire, de onestitate față de muncitorul sublim și de neîntrecutul ostaș al acestei țări să ne unească pe toți” (*op. cit.*, p. 219—220).

⁶² D.A.D., 1916—1917, nr. 13, șed. din 6 mai 1917, p. 70. Mai amplu asupra problemei vezi *România în primul război mondial*, p. 257—266.

⁶³ Vezi Mareșalul Alex. Averescu, *Notițe zilnice din război 1916—1918*, Edit. Cultura Națională, București, p. 146.

⁶⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 235.

LA PARTICIPATION DE LA PAYSANNERIE AUX GUERRES
À CARACTÈRE NATIONAL DE LA ROUMANIE
À L'ÉPOQUE MODERNE
(1877—1878 ; 1916 1918) (II)

RÉSUMÉ

La seconde partie de l'étude *La participation de la paysannerie aux guerres à caractère national de la Roumanie à l'époque moderne* (1916 — 1918). Similaire de par son caractère et sa finalité à la guerre d'indépendance (1877—1878), la guerre de 1916—1918 se distingue particulièrement par les circonstances concrètes et les conditions générales historiques où elle s'est déroulée. Un phénomène d'autres dimensions, d'autre ampleur présentant d'autres sollicitations et d'autres effets pour la vie du peuple roumain, d'autres phases d'évolution. Après avoir exposé les problèmes touchant l'organisation, l'instruction et la dotation technique de l'armée pendant la guerre, l'article examine l'évolution des opérations militaires et le rôle de paysannerie en tant qu'élément fondamental de lutte. On présente l'état d'esprit du soldat paysan pendant la guerre, la manière dont il a supporté les deux grandes campagnes de celle-ci, les rapports du soldat-paysan avec ses supérieurs, les qualités de combat de l'armée roumaine, la manière dont les soldats venus de la campagne comprenaient l'idée du devoir en vers le pays, la patrie.

L'article porte également sur la situation de la paysannerie se trouvant à l'arrière du front, sur l'impacte de la guerre en ce qui concerne les conditions d'existence des masses paysannes.

MODIFICĂRI ÎN STRUCTURA AGRICULTURII ȘI ÎN RELAȚIILE AGRARE DIN ROMÂNIA ÎN ANII 1939—1944

TRAIAN UDREA

Deși România va intra efectiv în război în vara anului 1941, iar cesiunile teritoriale urmate de instaurarea dictaturii antonesciene se produc cu un an mai înainte, în ceea ce privește situația agriculturii și evoluția raporturilor agrare, epoca propriu-zisă „de pace” ia sfârșit în primăvara anului 1939 (începând cu marea mobilizare din martie 1939). Începe o nouă epocă: a repetatelor și istovitoarelor concentrări de efective militare (recrutate masiv din îndurările țăranimii), a primelor legi și măsuri cu caracter excepțional privind rechizițiile, prestările în natură, sporirea impozitelor și taxelor pentru necesități militare, a instituirii regimului mobilizării pentru muncile agricole, a restricțiilor de circulație a persoanelor și bunurilor etc. Aceste măsuri au fost luate în România, ținând seama de evoluția situației politice interne a țării; ele erau dictate de necesitatea asigurării apărării teritoriului național, ca și de suprasolicitarea la maxim (în condițiile accentuării intervenționismului statului în raporturile social-economice-politice), a tuturor resurselor materiale, a forțelor de producție și de muncă existente la nivel național și local. Astfel, se explică de ce unele măsuri, servicii (M.O.N.T.) intrate în vigoare în anii 1939—1940 vor fi dezvoltate sau adaptate nevoilor curente atât în anii dictaturii antonesciene cât și mai apoi în perioada participării la războiul antihitlerist, a refacerii economice și onorării obligațiilor contractuale ca urmare a aplicării convenției de armistițiu cu Națiunile Unite în anii 1945—1947. Deosebirea se constată doar în modul în care aceste dispoziții au fost aplicate în raport cu modificările intervenite în conținutul puterii de stat, al politicii interne și externe a țării într-o perioadă sau alta (asupra acestui aspect important vom reveni în studiul nostru).

★

Adoptând forme elastice de economie dirijată încadrate în limitele unui liberalism atenuat și adaptat boomului economic de scurtă durată, intervenit după marea criză din anii 1929—1933, economia românească nu va reuși însă să acumuleze resursele, rezervele necesare și un potențial adecvat pregătirilor de război, și cu atât mai puțin participării îndelungate la război fără riscul consumării rapide a însăși substanței sale, fapt relevat de mutațiile negative produse în industrie, dar mai ales în agricultură în anii 1939—1945 și ulterior.

„Este bine cunoscută — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — moștenirea pe care ne-a lăsat-o regimul burghezo-moșieresc; un nivel scăzut de dezvoltare a forțelor de producție și o repartizare neechilibrată a aces-

www.dacoromanica.ro

toră pe teritoriul țării ; o industrie slab dezvoltată, utilată în mare măsură cu mijloace învechite, o agricultură rudimentară ; un standard de viață scăzut pentru majoritatea populației țării”¹.

Vechile carențe ale agriculturii românești (pulverizarea proprietății rurale în peste 20 milioane parcele, randamentul scăzut la hectar, slaba înzestrare tehnică, lipsa îngrășămintelor chimice, predominanța culturilor cerealiere în dauna plantelor industriale și alimentare, diminuarea pășunilor și islazurilor, ceea ce avea ca rezultat scăderea cantitativă și calitativă a șeptelului, incapacitatea micilor exploatații agricole — sub 5 hectare — de a-și asigura necesarul de hrană și de trai etc.) s-au accentuat vizibil datorită celor trei ani agricoli consecutiv slabi (1940—1942), fînerii sub arme a sute de mii de producători agricoli dintre cei mai valizi, valului de rechiziții și prestații, volumului crescut de supramuncă menit să asigure realizarea integrală a planurilor de producție agricolă, la care se adăugau consecințele nefaste datorate mutilării teritoriale a României din 1940, diverselor cheltuieli solicitate de război, și nu în ultimul rînd jafului hitlerist care au fost suportate în mare măsură, direct sau indirect, de masele de bază ale țărănimii.

Spre a evidenția modificările survenite în producția agricolă, în relațiile agricole în situația generală a țărănimii în anii celui de-al doilea război mondial este necesară o succintă trecere în revistă a unor date statistice comparative.

Față de 15 541 424 locuitori în 1920, populația țării a crescut la 19 087 770 locuitori în 1935, pentru vara anului 1940 prevăzîndu-se depășirea cifrei de 20 milioane. În decurs de 16 ani (1920—1935), populația rurală a crescut de la 12 087 000 la 15 531 000 (cu 3 440 000 locuitori) în vreme ce populația urbană a crescut doar de la 3 453 000 la 3 556 000 (numai cu 103 000 locuitori)². În ajunul celui de-al doilea război mondial, densitatea agricolă a României pe km² teren cultivat era de 75 locuitori, față de 54, de pildă în Ungaria, sau de 25—40 locuitori în Europa occidentală³. În ciuda creșterii exodului rural în anii 1934—1938, se înregistra deci o accentuare a suprapopulației agricole, o creștere rapidă a forței de muncă disponibile, care nu putea fi absorbită în agricultură datorită predominării proprietăților mici țărănești și a pulverizării acestora în milioane de parcele, nediversificării și nemodernizării corespunzătoare a producției agricole.

După datele recensămîntului din 1930, contestate parțial de mulți specialiști *, cea. 3/4 din numărul exploatațiilor agricole care aveau sub 5 ha dețineau doar aprox. 28 % din suprafața arabilă totală a țării, cele între 5—10 ha (17,1 %) dețineau cea. 20 %, din suprafață, cele între 10—50 ha (7,2 % cea. 19,8 % în timp ce exploatațiile de peste 50 ha dețineau 21,6 % din suprafață.

Statistica impozitelor agricole pe 1930-31 constată în schimb că din cele peste 4 milioane exploatați agricole, peste 3,4 milioane erau proprietăți sub 5 ha deținînd 47 % din totalul suprafeței agricole (o medie de 1,9 ha); cea. 456 000 proprietăți agricole între 5—10 ha posedau 21 % din suprafață (o medie de 6,5 ha de proprietate), aproape 140 000 proprietăți între 10—50 ha dețineau 16,9 % din suprafață și în sfîrșit 15 000 proprietari peste 50 ha dețineau de asemenea 16,9 % din suprafața agricolă totală⁴.

Recensămîntul agricol din aprilie 1941, care lua drept criteriu, ca și statistica fiscală, principiul proprietarilor, indiferent de comuna în care dețineau o parte sau alta din terenuri (dar care opera numai asupra teri-

toriului țării din acea epocă, cele 48 de județe) va constata o diminuare sensibilă a micii proprietăți țărănești în favoarea sporirii ponderii proprietăților mijlocii și chiaburești. Deși procentul gospodăriilor sub 5 ha se menține aproximativ același ca la recensământul din 1930 și de asemenea media de 1,9 ha pentru acest tip de gospodărie, ponderea suprafeței deținute se reduce de la 47% la 32,1%; în schimb gospodăriile între 5—10 ha (19,8% din total) dețineau în 1941 29,5% față de 21% în 1930⁵, iar cele între 10—50 ha (7,1% din numărul total al exploatațiilor agricole) dețineau 27,3% (față de 16% în 1930) din suprafața totală agricolă; ponderea atât ca număr cât și ca suprafață a exploatațiilor de peste 50 ha cunoaște o oarecare diminuare ca rezultat al partajării între moștenitori și chiar a unor vânzări de terenuri către burghezia satelor.

Rezultă că în intervalul 1930—1941 (și îndeosebi în urma șocului produs de pregătirile de război, de sporirea impozitelor și taxelor, de cei doi ani consecutiv slabi 1939—1940), gospodăriile agricole între 5—50 ha ajung să dețină mai mult de jumătate din totalul suprafeței agricole, față de 32,1% deținute de gospodăriile agricole sub 5 ha⁶. Se produsese, așadar, un proces de ruinare a multor gospodării țărănești, numeroși mici proprietari de pământ, lichidându-și proprietăți funciare, îngroașă rindurile proletariatului agricol⁷ sau migrează masiv spre orașe în căutare de lucru⁸.

Dar datele recensământului din 1941 mai constatau și faptul că diferențierea socială se produsese în principal în detrimentul celor mai sărace pături ale țărănimii⁹. Conform acestora, 524 549 gospodării (29,3%) posesoare a unor proprietăți sub 1 ha dețineau 230 000 ha (cca 2% din totalul suprafeței agricole) alte 792 959 (35,1%) deținând între 1—3 ha posedau 1 559 000 ha (15% din total). În schimb, cele 9 756 proprietăți cu peste 50 ha dețineau 2 020 000 ha teren arabil depășind deci suprafața de 1 789 000 ha aflate în proprietatea celor 1 377 518 mici gospodării țărănești pînă la 3 ha fiecare.

Înlăuntrul gospodăriilor sub 1 ha, 3,7% din total aveau loturi pînă în 1000 metri pătrați, iar alte 7,6% între 1000—3000 metri pătrați. În județele cele mai bogate (Brașov, Arad, Timișoara) numărul gospodăriilor țărănești deținătoare a mai puțin de 1000 metri pătrați era relativ dublu față de media pe țară.

Cesiunile teritoriale ca și consecințele rezultate din angajarea României în război au determinat o serie de modificări și sub raportul structurii producției agrare, al înzestrării tehnice, în raporturile de muncă.

În urma cedărilor teritoriale din vara anului 1940 (care au diminuat cu o treime teritoriul rămas sub controlul guvernului român) suprafețele agricole s-au redus cu cca. 1,3 milioane ha grâu, 1,6 milioane hectare porumb, cu o jumătate din suprafața cultivată înainte de 1940 la orz, cu o treime la ovăz, cu peste jumătate la cartofi și cîneapă, cu două treimi la sfeclă de zahăr, cu 9/10 la soia și cu 1/3 la bumbac¹⁰.

În aceste condiții, populația agricolă dintr-o serie de regiuni fără tradiții în cultivarea plantelor alimentare și textile (Oltenia, Muntenia, Dobrogea) a fost obligată să cultive aceste plante deficitare atât pentru a asigura necesarul aprovizionării populației, armatei, cât și pentru a face față unor cereri sporite din partea Germaniei hitleriste îndeosebi¹¹.

În cei 5 ani antebelici (1935—1939), ponderea cerealelor este precumpnitoare în producția agricolă, ele asigură între 71—75% în 1935—37 și 80% în 1938—39 din valoarea întregii producții agricole, în vreme ce plantele industriale și alimentare cu excepția anului 1936, cînd dețin

aproximativ 29 %, nu aduc în totalul general valoric al producției agricole decât 21 % în 1935, 20,4 % în 1937, 15,5 % în 1938, iar în 1939, 15,6 %¹².

Iată cum au evoluat repartițiile culturilor în anii 1940—1944¹³.

	1940	1941	1942	1943	1944
Terenuri arabile (milioane hectare) din care :					
cereale	8,331	8,363	8,5785	8,3673	7,4441
plante alim.	6,808	6,6306	6,3631	6,6363	5,8734
plante industr.	0,3378	0,4486	0,5602	0,622	0,4648
finețe cultivate	0,3053	0,5044	0,49965	0,4411	0,4586
ogoaie	0,4938	0,4856	0,4489	0,4386	0,4667
	0,3891	0,2958	0,5671	0,2292	0,1806

Finețele naturale și pășunile (și ele mult diminuate mai ales ca o consecință a dictatului de la Viena) ocupau aproximativ 3,3 milioane ha, iar pădurile peste 4,78 milioane ha.

Dacă în ceea ce privește repartiția proprietății agricole, reforma din 1921 produsese mutații deosebite, în schimb sub raportul creșterii animalelor, valorificării superioare a producției vegetale și animaliere nu s-au produs în perioada interbelică progrese notabile. Una din principalele cauze care frâna și ducea chiar la degradarea raselor animaliere era lipsa cronică de furaje și nutrețuri. De pildă, dacă în 1929, România mai avea încă o încărcătură la mia de locuitori de 369 bovine și 244 porcine, față de 337 bovine și 190 porcine în Cehoslovacia, opt ani mai târziu, în 1937, datorită balanței furajere defectuoase, deficitare a României, raportul între cele două țări se schimbă radical. Ținând cont de faptul că raportul între populația României și cea a Cehoslovaciei era de 3/2 iar în ceea ce privește populația agricolă de 2/1, în 1937 România avea doar 4 381 646 cornute, pe cînd Cehoslovacia 4 404 315 iar la porcine România avea 2 965 254 capete și Cehoslovacia 3 429 235 capete¹⁴. Una din explicații constă în aceea că în timp ce în România grîul și porumbul ocupau pînă la 80 % din suprafața arabilă, orzului, finului, plantelor alimentare le revenea doar 1/6, iar islazurilor 1/11 din aceeași suprafață deci în total aprox. 20—25 % din suprafața era destinată furajelor. În Cehoslovacia, grîul și porumbul ocupau împreună aprox. 1/6 din suprafața arabilă, în schimb 14 % din suprafața arabilă totală era cultivată cu oiz, 15 % cu ovăz, 15 % cu alte furaje și 12 % cu plante alimentare.

După statistica animalelor pe 1939¹⁵ numărul porcinelor ce revenea la 1 ha cultivat era de 1,33 în Germania, 0,55 în Ungaria, 0,36 în Iugoslavia, 0,21 în România etc.¹⁶, un porc revenea în ajunul celui de-al doilea război mondial la 2,6 locuitori în Germania, 2,9 în Ungaria, 6,8—7 locuitori în România și Bulgaria¹⁷, iar pe km² agricol, spre a nu ne referi la Danemarca (114 capete) sau Olanda (64 capete), în Ungaria erau înregistrate 25 capete, în Austria 23, în Cehoslovacia 19 capete în timp ce România se afla pe un loc inferior cu 10 capete porcine.

O situație ceva mai bună decât o serie de țări europene vecine se înregistra în ceea ce privește cabalinele și ovinele; din păcate degradarea raselor, calitatea inferioară a produselor (carne, mezeluri, brînzeturi, lînă, pînă etc.), nu permitea valorificarea superioară la export a acestor produse¹⁸.

În ceea ce privește vitele trăgătoare (boi, cai etc.) numărul acestora varia între 2,5—2,8 milioane capete revenind în medie aprox. o vită trăgătoare la 5 ha arabil¹⁹.

Datele statistice culese la începutul anului 1945²⁰ prezintă următoarea evoluție a efectivelor animaliere din România (mai puțin teritoriul aflat vremelnice sub ocupația horthystă) în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial (în mii capete și cifre rotunde).

Anul	Cabaline	Bovine	Ovine	Caprine	Porcine
1937	1343	2978	8463	209	2286
1938	1369	2921	8623	286	2243
1939	1292	2944	8754	280	2133
1940	1095	2735	8288	216	1770
1941	1103	2864	8003	211	1655
1942	1113	3087	8093	209	2001
1943	977	3314	7478	231	1906
1945	ian 748	2568	2628	186	1020

Analiza cifrelor, coroborată cu urmărirea evenimentelor politico-militare, atestă că de la primele concentrări din toamna anului 1938 se înregistrează însemnate pierderi în primul rând la cabaline (cele mai afectate de rechiziții din primul moment) iar ulterior și la celelalte specii. Cei doi ani agricoli consecutiv buni 1943 și 1944 nu izbutesc să redrezeze temporar decât bovinele. Evenimentele anului 1944 (evacuările și operațiile militare) din Moldova și apoi și din restul țării, diminuează sever toate speciile²¹. Față de 1939 (1 873 000 vite trăgătoare, indice 100) numărul acestora scade la 1 629 000 (87%) în 1941, revine în 1942 la 1 863 000 (99,5%) și 1 843 000 (98,4%) în 1943, pentru a se reduce drastic la începutul anului 1945 la 1 293 000 de vite trăgătoare (69% față de anul 1939)²². În Transilvania de nord — necuprinsă în statistică — situația era și mai grea. Scăderea generală a șeptelului și a vitelor trăgătoare în special era cu atât mai gravă cu cât înzestrarea tehnică a agriculturii românești era mult inferioară necesităților.

Deși, după 1930, statul a încurajat importul de mașini și unelte agricole (batoze, tractoare, semănători etc.) prin subvenții, credite, reduceri de taxe vamale, agricultorii în special marii proprietari nu s-au arătat în majoritatea cazurilor interesați în investiții masive pentru sporirea producției agricole. Între 1930—1937, se înregistrează sporuri nesemnificative la tractoare (3 257 în 1930, 3 600 în 1937, aproape 4 000 în ajunul războiului), batoze (de la 13 362 la 19 189), secerători și cositori mecanice (de la 55 000 la 86 306), trioare-vînturătoare (de la 67 000 la 152 000), semănători (de la 42 000 la 72 533), pluguri (de la 2 093 000 la 2 264 977). Revenea în medie 1 plug la 5,9 ha teren arabil, o grapă la 6,5 ha, o semănătoare la 185,3 ha, o batoză la 324,6 ha, iar un tractor la aproximativ 3 000 ha teren arabil. Întrucît în statisticile agricole erau cuprinse toate uneltele existente, inclusiv cele defecte sau uzate, în realitate numărul de hectare ce cădea în sarcina unei mașini sau unelte agricole în funcțiune era uneori de două sau de mai multe ori mai mare. După un calcul aproximativ făcut în 1940 reieșea că valoarea totală a inventarului mort se ridica la cca. 14 miliarde lei, apreciindu-se în același timp la cel puțin alte 14 miliarde

deficitul de înzestrare tehnică²³. Există un raport direct între insuficiența inventarului agricol și randamentul producției la ha. În România valoarea capitalului investit la ha, în mașini și unelte agricole era de 1 000 de lei, iar producția medie la ha de 860 kg grâu; în Bulgaria 2 000 de lei investiție la ha și 1 320 kg la ha, în Germania 15 000 de lei și 2 070 kg, în Elveția 42 000 de lei investiții și 2 250 kg la ha²⁴.

Lipsa unei industrii constructoare de mașini agricole (chiar și plugurile și fiarele de plug se importau în mare măsură) nu permiteau decât o aprovizionare fluctuantă, de cele mai multe ori în salturi.

Pentru a putea asigura menținerea producției agricole la nivelul cerințelor sporite ale mașinii de război hitleriste, în cadrul acordului de credit româno-german din 4 decembrie 1940 și a unor aranjamente ulterioare se livrează pe piața românească un număr important de tractoare și alte mașini agricole.

Față de 4170 tractoare (fără nordul Transilvaniei) în 1940, în 1943 se înregistrau 8 340 tractoare, diminuate la 8178 în 1945 (8 990 împreună cu partea de nord a Transilvaniei); de la 22 067 semănători păioase în 1940 se înregistrau în anii 1943—1945 peste 29 000 bucăți (cu partea de nord a Transilvaniei peste 33 000 bucăți), prășițoarele mecanice au înregistrat o creștere de la 41 788 în 1940 la 99 007 în 1943, pentru a scade la 73 801 în 1945 (semănătoarele de porumb și semănătoarele simple nu au cunoscut creșteri importante în această perioadă)²⁵.

Urmărirea repartizării utilajelor agricole pe regiuni arată o concentrare și mai puternică de mijloace mecanizate în regiunile cu agricultură intensivă (cîmpia Tisei, zonele Sibiului și Brașovului) dar și o sporire accentuată a acestor mijloace în regiuni mai puțin înzestrate pînă atunci (de pildă, cîmpia Dunării).

După ancheta statistică de la începutul anului 1945, reiese că în cîmpia Dunării lucrau 2 259 tractoare față de 2 283 în cîmpia Tisei, 1305 în podișul Transilvaniei și 866 în zona de deal a Munteniei și Olteniei²⁶.

Rezultă așadar că zona cu resursele pedoclimatice cele mai fertile (cîmpia Dunării) în care cultura cerealelor deținea între 80—90% (vezi județele Dolj, Romanați și Teleorman, în special) din întreaga suprafață arabilă era relativ mai slab înzestrată cu tractoare și alte mașini agricole, de unde și fluctuațiile mari de recolte și în genere randamentul slab la hectar.

Analiza repartiției utilajelor agricole pe categorii de proprietari dă la sfîrșitul anului 1944 următoarea situație:

— Exploatațiile pînă la 1 ha dețineau 976 (!) tractoare, cele între 1—5 ha — 1158 tractoare, cele între 6—25 ha — 2221 tractoare, cele între 26—100 ha — 1673 bucăți, proprietățile între 103—300 ha — 1006 tractoare, cele peste 300 ha doar 408 tractoare; alte 750 tractoare nu aveau specificate apartenența (multe dintre acestea aparțineau serviciilor agricole județene etc.)²⁷.

Reiese cu pregnanță că cel mai mare număr de tractoare îl dețineau gospodăriile între 6—25 ha (adică burghezia satelor), urmate de gospodăriile între 26—100 ha (în majoritate aparținînd aceleași categorii sociale). Cele peste 2 000 de tractoare aflate în posesia „micii” proprietăți, aparțineau în realitate în majoritatea cazurilor tot burgheziei satelor (cîrciumari, negustori, meseriași-patroni etc.), dar care neavînd ca principală ocupație agricultura, dețineau suprafețe mici de teren agricol (Pentru a obține mobilizarea pe loc și a scăpa de front, numeroși bogătași ai satelor își investesc banii în achiziționarea de tractoare, batoze etc.). Reiese că bur-

ghezia satelor a folosit conjunctura de război pentru a-și consolida poziția, atât prin achiziționarea de noi terenuri și bunuri de la țărănimea săracă, cât mai ales prin achiziționarea de mașini și unelte agricole (în special tractoare și batoze) care pe lângă scutirea de mobilizare pe front, le asigura și beneficii sporite. În schimb, marea proprietate, cu rari excepții, rămâne în continuare conservatoare (parazitara și retrogradă) nemanifestind interes pentru achiziționarea de tehnică modernă, preferind să facă apel în continuare la munca dijmașilor, zilierilor pălmași etc. Este interesant de remarcat că cele 1414 tractoare deținute de marea proprietate (cu peste 100 ha) erau repartizate foarte inegal: 726 adică aproximativ jumătate din totalul pe țară deținut de aceste categorii de proprietate se găseau în Cîmpia Română; în schimb în cîmpia Tisiei marea proprietate deținea doar 116 tractoare (5% din totalul existent în această zonă).

Ținând seama de caracterul intensiv pe care îl favorizează utilizarea mașinilor agricole moderne (mai ales în cazul culturilor de plante industriale și alimentare, al orezăriiilor, etc.), se poate aprecia că beneficiarii principali ai conjuncturii de război au fost elementele capitaliste, acei moșieri, fermieri sau chiaburi, antrenati în valorificarea și rentabilizarea superioară a producției agricole. Pe de altă parte, majoritatea marilor proprietari precum și elementele orașenești care-și cultivau loturile deținute la sate, de obicei prin intermediul unor dijmași, s-au dovedit opaci oricărui progres tehnic, modernizării agriculturii (este mobilul pentru care chiar și o serie de teoreticieni burghezi preconizau încă înainte de 23 August 1944, evident prin prisma intereselor dezvoltării capitaliste a țării, o reducere a proprietății moșierești parazitare și încurajarea sistemului fermier de producție agricolă).

★

Prima mare mobilizare din martie 1939 a golit satele de o bună parte a forței de muncă și de mijloace de muncă (vite, cai, atelaje, harnașamente etc.) în chiar ajunul începerii lucrărilor agricole de primăvară.

Concentrările prelungite din anii 1939—1940²⁸ au creat o stare de nemulțumire generalizată în condițiile înrăutățirii situației materiale a sutelor de mii de familii țărănești ai căror susținători erau ținuți aproape în permanență sub arme.

Întârzierea muncilor agricole de primăvară a dus la dereglarea acestora atât în vara anului 1939 (secetoasă) cât și în toamna aceluiași an (foarte ploioasă) cu efecte negative asupra producției agricole pe anii 1939 și 1940. Legea „privitoare la organizarea și încurajarea agriculturii” din 22 martie 1937 cu regulamentul de aplicare a ei din 12 noiembrie 1937, modificat în aprilie 1940²⁹, se referea pe larg la regulul învoielilor agricole, la obligațiile impuse celor învoiți ca indiferent de motive să execute întocm și toate obligațiile asumate prin contracte³⁰. Prin aceste prevederi de așa-zisă „dijmă dirijată” moșierimea, arendașii, păturile înstărite puteau cere și primeau oficial sprijinul autorităților locale, inclusiv al jandarmeriei rurale, pentru executarea silită a familiilor celor învoiți în vederea îndeplinirii cu prioritate (deci în detrimentul muncii pe propriile loturi) a muncilor agricole pe terenurile pe care se învoiseră înainte de perioada marilor concentrări.

Prima lege pentru mobilizare agricolă a fost adoptată în timpul dictaturii carliste, ea fiind concepută ca o lege excepțională pentru starea

de război. Decretarea sa a fost motivată de situația creată în urma mobilizării parțiale din martie 1939 și de concentrările masive care i-au urmat.

Inițial, s-a prevăzut ca toți bărbații valizi trecuți de 35 de ani (decî care nu făceau parte din contingentele chemate sub arme) să fie mobilizați pe loc pentru a lucra întreaga suprafață agricolă a țării, inclusiv suprafețele celor chemați sub arme. Fiecare sătean trebuia să participe în raza comunei sale la realizarea întregului plan de munci agricole. Autoritățile locale cu ajutorul jandarmeriei au fost împuternicite să repartizeze „după nevoi” brațele de muncă din comună.

În anii 1939—1940, sînt frecvente cazurile folosirii premilitarilor și ostașilor concentrați la executarea muncilor agricole pe proprietățile moșierilor și ale altor potențați locali.

Pregătirile participării directe a României la războiul fascist, iar începînd din iunie 1941 împingerea țării în războiul antisovietic au schimbat caracterul și conținutul înseși al legislației agricole care cunoaște din plin rigurile și efectele militarizării vieții social-politice a țării.

La 10 martie 1941, se decretează noua lege pentru mobilizarea agricolă³¹, prin care activitatea agricolă, mai concret spus raporturile de muncă, se puneau sub controlul armatei și al legii marțiale.

Autorităților administrative locale li se suprapunea controlul armatei. Întreaga populație agricolă validă era înregistrată (de la 12 la 70 de ani) și determinată prin lege să execute muncile agricole din comunele respective pînă la încheierea lor. Prin aceasta, caracterul obligatoriu de *mobilizare agricolă* al muncilor efectuate de către o parte a țărănimii în cadrul contractelor învoielilor agricole se extindea și asupra populației sătești care nu-și angajase forța de muncă în afara gospodăriei, ștergînd în fapt granița, în ceea ce privește obligația efectuării de lucrări agricole, dintre țărani mvoii și restul populației agricole care pînă la acea dată își lucrase terenurile agricole în proprietate personală sau efectuase alte munci neagricole³².

Legea mobilizării agricole prevedea și posibilitatea trimiterii la muncă a locuitorilor într-o altă comună sau în altă zonă a țării unde se constata deficit al forței de muncă.

Astfel, în ajunul intrării României în război, direcția MONT și A.P. din Ministerul Agriculturii și Domeniilor a întocmit și expediat o circulară care prevedea că : „1) Pentru accelerarea efectuării acestor munci în fiecare comună și pentru a se putea *rechiziționa* (subl. ns. — T.U.) în timp util brațe de muncă pentru județele deficitare . . . Pentru accelerarea formalităților de rechiziționare a brațelor de muncă s-a intervenit la Marele Stat Major (secția I-a) pentru a da dispozițiuni cercurilor de recrutare să delege dreptul de a face rechiziții de brațe de muncă *șefilor secțiilor de jandarmi* la cererea șefilor de ocoale agricole” (art. 2 din legea mobilizării agricole, ultimul alineat)³³.

Întrucît într-o serie de sate și comune din regiuni de șes nu erau jandarmi suficienți (măcar cite unul de fiecare sat sau cătun), s-a luat hotărîrea ca pe timpul campaniei agricole să fie detașați din zonele neagricole (de la munte) jandarmi care să supravegheze mersul muncilor agricole³⁴.

O primă aplicare a acestei circulări a constat în hotărîrea de constituire, într-o primă etapă, a 14 batalioane de cite 1000 oameni, special în acest scop, care să fie trimiși, la cerere, în regiunile deficitare. În funcție de obligațiile asumate în cadrul legii de mobilizare agricolă, cei concentrați

în aceste batalioane aveau obligația să vină și cu unelte, eventual cu vite și căruțe ³⁵.

Principalele organe care au pus în aplicare legea mobilizării agricole au fost comandamentele militare teritoriale sau de etapă care în primele săptămâni ale războiului s-au suprapus prefectilor și celorlalte organe administrative locale.

Un alt mijloc facil de asigurare a forței de muncă neplătite, în folosul marilor proprietari indeosebi, era întrebuintarea la muncile agricole a premilitarilor. Toți premilitarii care nu aveau angajamente scrise pentru anul agricol 1942/42 (ca argați, ciobani, funcționari de stat sau particulari, etc.) erau considerați „disponibili” (punctul 8 al circularei din iunie 1941 a ministrului Agriculturii, generalul Sichitiu). Ei erau înglobați în echipele de lucru comunale, puși sub comanda unui gradat mobilizat pe loc și trimiși la lucru nu atât la cei îndreptățiți să primească ajutorul în muncă (familiile celor concentrați) ³⁶, cât în favoarea marilor proprietari și a păturilor înstărite din mediul rural.

Situația cea mai grea a suportat-o populația sătească din Moldova, nord-estul Munteniei și nordul Dobrogei, considerate ca zonă de spate a frontului și aflate o vreme sub controlul direct al autorităților militare de zonă sau etapă. În această zonă, staționau aproape fără întrerupere din 1940 numeroase unități militare al căror serviciu de aprovizionare își asigurau necesarul de furaje și alimente, de multe ori în mod abuziv de la populația săracă, fără a plăti despăgubiri ³⁷.

De asemenea, islazurile comunale ale județelor limitrofe cu Prutul fuseseră rechiziționate pentru caii și vitele armatei care pășunau toată iarba.

De altfel, în ciuda chemărilor la ordin și legalitate, practica însușirii ilicite de către autorități, sau pentru nevoile armatei, a bunurilor populației sătești continuă. Pentru a asigura rechiziționarea în continuare a bunurilor și forței de muncă a populației, guvernul antonescian aduce la 2 decembrie 1941 noi modificări decretului lege asupra rechizițiilor. În formularea nouă, articolul 15 din lege prevedea că „orice bun de orice categorie și sub orice formă, aflat în mâna oricărui deținător, se va putea rechiziționa, după cum se vor putea cere orice prestațiuni de serviciu și se poate chema și întrebuinta atât în folosul armatei, cât și al altor servicii ale țării, orice persoană civilă, bărbat sau femeie, care nu a împlinit vârsta de 70 de ani” ³⁸.

Întrucât prevederile din regulamentul de aplicare a învoielilor agricole din aprilie 1940, în special prevederile de a se încheia contracte și angajamente numai în scris și cele privind modalitățile de împărțire a recoltei între învoiți și învoitori nu se respectau, guvernul antonescian dă un ordin circular ca operațiile de dijmuire să se încheie în toată țara până la data de 1 decembrie 1940.

★

Una din formele, prin care marii proprietari și arendașii lor continuau să frustreze țărănimea învoită de drepturile lor de plată, era vechiul sistem al încheierii învoielilor agricole verbal, ceea ce permitea proprietarilor ca, folosindu-se de atitudinea servilă față de ei a autorităților locale (primari, șefi de post de jandarmi sau chiar autoritățile județene) să obțină cîștiguri ilicite sau să impună efectuarea gratuită a unor sarcini care nu fuseseră prevăzute inițial în învoieli. O formă specială, des utili-

zată, o constituia de pildă refuzul proprietarului de a proceda la dijmuirea recoltei, îndeosebi a porumbului, pînă cînd invoitul nu efectua toate muncile agricole care, se pretindea, acesta le-ar fi contractat față de proprietar.

De aceea, prin noua lege, se insista din nou și se prevedeau pedepse pentru cei care nu încheiau contracte scrise (art. 112 al. 5). În mod expres, se interzicea proprietarilor sau arendașilor (art. 115) să primească sub orice formă suplimente în muncă, bani sau produse, altfel spus se interzicea practicarea unor rămășițe ale fostelor rușfeturi ³⁹.

Prin diferite dispoziții, se încerca așezarea completă a raporturilor de muncă agricole pe contracte bănești bine fixate. De asemenea, pentru a înlătura vechile abuzuri, se prevedea ca dijmuitul produselor să se facă în cel mult 15 zile de la recoltare, pentru porumb acest termen fiind coborît la maximum o săptămînă.

Prin lege ⁴⁰, în cazul cînd proprietarul și invoiții sau una din părți tergiversa dijmuitul, se puteau efectua operații în prezența pretorului sau a șefului ocolului agricol, numai cu una din părți.

Spre a sancționa tendințele marii proprietăți de a tergiversa dijmuitul porumbului pentru cazurile mai sus analizate, se prevedea că „proprietarul sau arendașul, care nu se prezenta la dijmuire, va pierde dreptul ca recolta să-i mai fie cărată la curte sau gară”.

Este interesantă tendința legiuitorului de a asimila pe muncitorii agricoli cu muncitorii industriali în ceea ce privește o serie de drepturi de cazare, alimentare, norme sanitare și protecție a muncii. Plata muncitorilor agricoli se putea face în bani sau în produse, sau în ambele moduri, după invoială, dar se interzicea categoric ca plata să se facă la circiumi sau în alte locuri, care ar fi putut dezavantaja pe țărani invoiți. Ei trebuiau să fie retribuiți la administrația moșiei și plătiți cu regularitate, după cum prevedea contractul (zilnic, săptămînal sau pe lucrări).

Prin noile dispoziții ale legii invoielilor agricole, guvernul antonescian a urmărit să potolească spiritele și să-și cîștige un anumit credit politic la sate, pornind de la concepția falsă a putinței construirii unui regim dictatorial de apărare a ordinii burgheze, capabil să obțină o „armonizare a intereselor proprietarilor și arendașilor cu acelea ale agricultorilor mici, invoitori sau muncitori agricoli pentru mărirea producției agricole”, după cum se exprima ministrul agriculturii, N. Mares, în circulara trimisă la începutul anului 1941 către prefecturi și camerele agricole.

O serie de materiale documentare atestă însă eludarea, în continuare, de către marii proprietari sau arendași a dispozițiilor legii care urmăreau tocmai îngrădirea unor abuzuri și înlăturarea unor rușfeturi, plocoane etc.

O altă sursă de nemulțumiri ale populației sătești a constituit-o folosirea excesivă a muncii obligatorii și gratuite, sub forma prestațiilor de tot felul.

Neținînd cont de disponibilul forței de muncă țărănească, mult redus datorită mobilizărilor și concentrărilor, guvernul Antonescu a preconizat și a urmărit cu perseverență un plan ambițios de amenajări de drumuri, poduri vicinale, ameliorații agricole, silvice, executarea de lucrări de apărare pasivă, precum și a altor necesități militare, toate extrem de istovitoare, ca urmare a sporirii în proporții neîntîlnite pînă atunci a prestației în muncă sau bani.

O serie de dări de seamă oficiale prezentau ca o importantă realizare a regimului antonescian faptul că în primii trei ani de dictatură se efectuase un volum de prestații și realizări egal, ca valoare, cu cel efectuat în

cele două decenii anterioare. În fapt, cele 3—4 zile cu atelaje sau 5 zile cu brațele, la cât se ridica, în genere, obligația anuală individuală pentru toți locuitorii valizi din mediul sătesc și care se încadra în limitele prevăzute de lege pentru mobilizarea agricolă, erau depășite sensibil întrucât se urmărea realizarea unui anumit plafon exagerat de lucrări, pentru o zi de muncă, ceea ce practic solicita efectuarea unei prestații suplimentare. Corespondența dintre autoritățile locale și centrale de stat abundă în anii 1941—1944 în relatări privind atât volumul exagerat de prestări, cât și reacția populației rurale față de aceste obligații excesive.

Sporirea prestației s-a făcut și pe calea extinderii categoriilor de cetățeni care erau obligați s-o efectueze. Începând din 1943, urmau să fie impuși și minorii, precum și bătrânii care treceau de 60 ani, în caz că erau valizi. În plus, autoritățile locale pentru a efectua lucrările prevăzute în planul de prestații obligau uneori să participe la prestații chiar și pe militarii veniți în permisie (de obicei acestora li se cerea să efectueze restanțele de prestație ale membrilor familiilor). Aceste practici, apreciate chiar de autoritățile superioare de stat ca abuzive, au creat puternice nemulțumiri în rândurile ostașilor veniți în permisii.

De aceea, Ministerul de interne se vedea obligat la 23 februarie 1943 (după Stalingrad) să procedeze cu tact și să nu ceară permisionarilor nici un fel de prestație.

Așezarea în regului complex de relații dintre proprietari, muncitori agricoli sau învoiți, dintre autoritățile civile sau militare și populația sîtească sub imperiul mobilizării agricole, militarizării și legislației speciale de război au creat beneficii suplimentare păturilor avute, provocînd, pe de altă parte o degradare continuă a statutului și posibilităților de existență a celor săraci.

Ca urmare a înrăutățirii situației materiale a sutelor de mii de familii a ostașilor aflați sub arme, în vreme ce numeroase elemente înstărite obținuseră scutirea de concentrare și mobilizarea pe loc, în preajmă și după instalarea dictaturii legionaro-antonesciene, se semnaleză o ascuțire a contradicțiilor de clasă la sate, dezvoltarea unor stări conflictuale între masele de bază ale țărănimii și autoritățile militare sau civile.

„Țărănimea, puternic lovită de războiul hitlerist, s-a ridicat împotriva rechizițiilor forțate, a încorporărilor, contra jafului și terorii hitleriștilor”⁴¹.

Semnificative pentru starea de spirit a populației rurale apar o serie de manifestări de nemulțumire în rîndul soldaților proveniți din mediul sătesc⁴².

Una din bătăliile surde dar permanente pe care o va duce țărănimea în anii dictaturii antonesciene a fost obținerea în condiții cât mai convenabile a locurilor de pășunat pentru vitele lor mari și mici.

Recensămîntul agricol din 1944 constata existența doar a 368 306 ha de pășune și 821 082 ha finețe (cca. 11,8% din suprafața agricolă a țării) pentru cele aproape 5 milioane și jumătate animale mari și peste 12 milioane capete animale mici (oi, porci, capre etc.). Îngustarea islazurilor se datora faptului că o serie de moșieri obținînd ciștig în procesele de contestare nu mai puteau primi înapoi pămînturile reeștigate decît pe seama islazurilor comunale.

Insuficiența islazurilor fusese compensată parțial în perioada interbelică prin accesul permis de autorități de pășunare în unele parchete silvice, goluri de munte, bălțile Dunării etc. Pornind de la considerentul

apărării și ameliorării fondului forestier al țării guvernul dictaturii carliste și apoi guvernul antonescian a interzis inițial pășunatul în păduri. Reducerea suprafețelor cu islazuri naturale și interdicția pășunatului în păduri și bălți a stîrnit proteste cu puternic răsuneț în cazărmi.

Ținînd seama de starea de încordare existentă, guvernul antonescian permite „temporar” în anii 1941, 42, 43 și limitat (o încărcătură de maximum 5 oi la hectarul de pădure) pășunatul în fondurile silvice. În realitate, crescătorii de animale, îndeosebi cei din comunele fără islaz, introduc în păduri și bălți întregul efectiv de vite. În cele din urmă, autoritățile cedează. Înmulțirea stărilor conflictuale dintre masele țărănești și autorități a creat în ajunul evenimentelor din august 1944 un curent generalizat de opinie antiantonesciană și antihitleristă care va înlesni tragerea rapidă și tumultuoasă a țărănimii de partea forțelor progresiste și revoluționare⁴³.

★

O situație grea a avut de suferit țărănimea aflată sub ocupația străină sau în zona operațiunilor militare.

După instituirea dominației horthyste în partea de nord și est a Transilvaniei, au loc deposedări a sute de mii de țărani români, în majoritate cei ce primiseră loturi de împroprietărire după reforma agrară din 1921, a populației evreiești ce locuia în mediul rural în favoarea marii moșierimi și a capitaliștilor maghiari. Exploatarea de tip colonial a nordului Ardealului de către Ungaria horthystă urmărea, pe lângă scopuri economice, restabilirea marilor latifundii a aristocrației maghiare și o politică de alungare a elementelor românești chiar prin acte de genocid (Ip. Trăsnea etc.), de maghiarizare forțată a regiunii smulsă din trupul României în urma dictatului fascist de la Viena⁴⁴.

Proprietatea comunității românești de avere născădune și a societății „Regna” a fost acaparată în mod samavolnic de elemente maghiare puse în slujba Ungariei horthyste. Singura formă legală de apărare a intereselor economice, care i se permite țărănimii române de sub ocupația horthystă a fost organizația centralei cooperatiste „Plugarii”⁴⁵.

Ca urmare a terorii dezlănțuite de autoritățile și de membrii grupărilor fasciste maghiare, în 1940—1941 au fost siliți să-și părăsească gospodăriile peste 100 000 de țărani români care se refugiază la sud de frontiera vremelnică a dictatului. Ademeniți de promisiunea împroprietăririi cu loturi mari de pămînt pe o parte din terenurile de pe care fuseseră izgoniți țăranii români, cîteva zeci de mii de țărani maghiari din sudul Ardealului trec granița pe teritoriul vremelnic aflat sub controlul Ungariei horthyste.

În ciuda asistenței acordate de cele două guverne horthyst respectiv antonescian, de sprijinul unor asociații de asistență diverse, sutele de mii de refugiați țărani dislocați de la casele și gospodăriile lor vor fi supuși unor multiple privațiuni de ordin material și moral, majoritatea îngroșînd armata de rezervă a muncitorilor agricoli.

La începutul lunii aprilie 1944, unitățile armatei sovietice au eliberat partea de nord a Moldovei, adică teritoriul fostelor județe Dorohoi, Rădăuți, Botoșani, Suceava, majoritatea teritoriului fostului județ Baia, precum și unele părți din estul județelor Cîmpulung Moldovenesc, Neamț și din nordul județului Iași.

Încă din primele zile ale lunii februarie 1944, se produsese evacuarea autorităților civile și a familiilor lor, a principalelor depozite și bunuri publice mobile de pe întreg teritoriul Moldovei. Odată cu evacuarea autorităților române a părăsit regiunea și o mare parte a elementelor înstărite, singurele care au avut posibilitatea să-și ia în refugiu bunurile cele mai de preț. Locul autorităților civile l-au luat autoritățile militare de etapă și unitățile speciale de poliție militară, hitleriste și antonesciene, care în februarie-martie s-au dedat la jafuri, au trecut la dinamitarea și distrugerea sistematică a podurilor, a porțiunilor de șosea și cale ferată, la incendierea depozitelor, silozurilor și magaziiilor care n-au putut fi evacuate în timp util.

Stabilizarea frontului din Moldova a făcut ca timp de aproape cinci luni de zile, nordul Moldovei să se constituie în principala bază de aprovizionare și staționare pentru sutele de mii de militari sovietici, fapt care a avut grele repercusiuni, imediate și de lungă durată, în ceea ce privește mijloacele de subsistență și sanitarie ale populației din zonă, în majoritate săteni.

În doar câteva luni (primăvara și vara anului 1944) au fost rechiziționate, în folosul aprovizionării armatei sovietice din zonă, majoritatea depozitelor de cereale, a animalelor și păsărilor precum și inițial 80% din recolta anului 1944.

În ceea ce privește zonele din spatele imediat al frontului (estul fostelor județe Cimpulung Moldovenesc, Neamț, cea mai mare parte a județului Baia și Rădăuți precum și vestul județului Suceava) populația acestor zone a fost evacuată temporar de autoritățile sovietice spre interior, majoritatea pe teritoriul fostului județ Botoșani.

În cursul lunilor aprilie—august 1944, populația sătească din nordul Moldovei a fost mobilizată aproape fără întrerupere pentru executarea unor prestații pentru front (săparea de tranșee, pietruire de drumuri, repararea unor clădiri ce urmau să servească cartiruirii trupelor, spitalelor de campanie etc.⁴⁶.

Referindu-se la aportul deosebit adus de masele populare la înfrângerea Germaniei hitleriste, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: „În condițiile deosebit de grele în care se găsea România în vara anului 1944, după răsturnarea dictaturii fasciste și alungarea cotropitorilor hitleriști, poporul român a găsit resurse de energie pentru a se angaja cu toate forțele și posibilitățile sale alături de Uniunea Sovietică și celelalte puteri aliate în războiul împotriva fascismului... Prin aceasta, poporul român și-a adus contribuția materială și de sânge la marea epopee a eliberării omenirii de robia fascistă ”⁴⁷.

★

Înlăturarea dominației fasciste fără a aduce o ușurare imediată a situației materiale a maselor țărănești a creat condițiile desfășurării unui amplu proces de transformări revoluționare democratice (lichidarea moșierimii ca clasă, a diverselor forme de dijmă, rușfaturi etc.) a avut ca obiectiv principal cucerirea puterii politice din mâinile claselor și păturilor exploatoare, instaurarea unui regim de democrație populară avînd la bază alianța revoluționară muncitorească-țărănească și a pregătit terenul trecerii la revoluția socialistă și apoi la construcția societății socialiste în România.

Pe planul relațiilor social-economice și politice un rol deosebit în atragerea țărănimii la lupta revoluționară și la făurirea noii României democrat-populare îl va juca înfăptuirea reformei agrare din 1945, precum și politica economică a guvernului Groza, favorabilă intereselor maselor populare.

NOTE

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, Edit. Politică, București, 1968, p. 506—507.

² A. Frunzănescu, *Evoluția cheștiunii agrare în România. Privire istorică. Aspecte actuale—Tendințe*, Impr. națională, București, 1939, p. 134.

³ Cf. T. Cristureanu, *Europa agrară și Europa industrială*, Tip. „Adevărul”, București, cf. V. Madgearu, *Le surpeuplement de la Roumanie. Extrait des comptes rendus des séances de l'Institut des Sciences de Roumanie*, t. III, 1939, p. 563—567.

* Recensământul nu ținea seama de proprietățile agricole cultivate în indiviziune, dar neînregistrate ca atare de notariate și cadastru, precum și de faptul că unu și același proprietar putea să dețină mai multe proprietăți în diverse comune sau județe. Este motivul pentru care apreciem datele acestui recensământ ca înoperante.

⁴ *Ministrul de Finanțe. Statistica impozitelor directe, 1930—1931*, passim.

⁵ Media de gospodărie între 5—10 ha crește de la 6,5 la 6,8 ha, ceea ce sugerează nu atât o consolidare a acestei categorii de gospodării, ci mai cu seamă spicirea numărului lor.

⁶ Facem precizarea că aceste cifre prezentau o imagine relativă a structurii agricole pe proprietari ținând seama de marele număr de proprietăți indivize sau al căror partaj nu fusese operat în acte. În preajma și în ajunul aplicării reformei agrare din 1945 se deslănțuie o amplă acțiune de ieșire din indiviziune și de partajare a gospodăriilor între moștenitori dat fiind impozitele progresive și dorința unor țărani de a intra în rindul beneficiarilor reformei agrare, ca urmare a prezentării unor acte de proprietate pentru o suprafață mult mai mică decît în cazul moștenitorilor considerați mai înainte o unică gospodărie. Datorită acestor operații, deși se cunosc numeroase cazuri de înstrăinare a pămîntului țărănimii sărace în favoarea bogătaşilor în anii 1940—1944, aparent organele statistice constată în primăvara anului 1945, o diminuare a ponderii gospodăriilor țărănești mari și mijlocii în favoarea celor sub 5 ha (care apar ca deținind cca. 44% din suprafața agricolă totală în raport cu cele 39 procente deținute de proprietățile între 5—50 ha).

⁷ Ținînd seama de efectul atenuator pentru un număr de ani al conversiunii datoriilor agricole, de anii agricoli buni 1935—1936 pe de o parte, iar pe de altă parte de consecințele grele ale rechizițiilor, mobilizărilor din anii 1939—1941, de foarfecele prețurilor mult mai defavorabile produselor țărănești, sîntem îndreptățiți să credem că deplasarea centrului de greutate spre gospodăriile mijlocii și înstărite în defavoarea celor sărace s-a produs mai cu seamă în anii 1939—1941. Efectele nefaste ale pregătirilor și participării la război ca și anii agricoli slabi 1940—1942 vor determina noi înstrăinări de proprietăți și bunuri agricole în favoarea păturilor înstărite chiar dacă acestea nu vor fi înregistrate în acte de vânzare-cumpărare (pentru a se evita, între altele, taxele cerute pentru astfel de înregistrări).

⁸ I. Measnicov (*Contribuții la studiul imigrației interne în România*, în „Revista statistică” nr. 8 1968, p. 51—57) constată că în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial, datorită și fluxului de refugiați se ajunge la o sporire a populației urbane îndeosebi în orașele cu peste 20 000 de locuitori (numai în București intră în acea perioadă citeva sute de mii de migrații majoritatea din mediul rural).

⁹ Cifrele se referă la teritoriul aflat în acel moment sub controlul guvernului român deci nu cuprîndeau nordul și estul Transilvaniei.

¹⁰ Date preluate după Roman Cresin, *Recensământul agricol din 1941 I*, București; cf. Arh. St. București, Fondul Sabin Mănuilă, cutia 20, dosar 211/1945 f.1.

¹¹ În anii dictaturii antonesciene au fost exportate în țările Axei 1 378 450 tone cereale și semințe, peste 75 000 tone animale vii și produse animale precum și alte însemnate cantități de preparate din carne, ouă, lînă și alte materii prime agricole.

¹² *Statistica agricolă a României*, 1945, vol. III; cf. Arh. B.N. a R.S.R. fond Stoicescu, dosar 2/1939—1944, f. 144 și urm.

¹³ *Statistica agricolă a României*, vol. III.

¹⁴ Cf. Augustin Tătaru, *Colaborarea economică a țărilor din bazinul dunărean*, Cluj, 1938; cf. G. Ionescu-Brăila, *Creșterea animalelor în agricultura românească*, București, 1936, p. 29.

¹⁵ Buletinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, nr. 8/940.

¹⁶ „Viața agricolă”, nr. 1, 1942, p. 21—22.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ G. Ionescu-Brăila, *op. cit.*, p. 8—24; 53—63.

¹⁹ *Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Realizări agricole 1930—1940*, București, p.22.

²⁰ „Comunicări statistice”, 1945. Întrucât datele erau culese la începutul fiecărui an, cifrele redau de fapt situația din anul anterior.

²¹ În discursul radiodifuzat din 24 august 1945, vicepremierul guvernului Groza, Gh. Tătăreanu referindu-se la aportul adus de România la înfrângerea militară a Germaniei naziste relata, între altele, că începând cu 23 August 1944 (excluzând bunurile extrase din Moldova și Transilvania de trupele aliate) guvernul român a furnizat frontului antihitlerist 121 783 tone grâu, 78 175 tone fin și orz, 34 300 tone porumb, 579 120 capete vite mari și mici etc. (vezi Arh. MAE, fond România general, vol. 79/1945, f. 328.)

²² *Statistica agricolă a României*, 1945, vol. III.

²³ G. Bungescu, *Realizări și perspective în domeniul mașinilor agricole în „Viața agricolă”*, nr. 6 1940.

²⁴ „Viața agricolă”, nr. 8 1940.

²⁵ *Statistica agricolă a României*, vol. VIII (Inventarul agricol în anul 1945), p. 19.

²⁶ *Ibidem*, p. 18.

²⁷ *Ibidem*, p. 15 16.

²⁸ În septembrie 1939, după unele date, se aflau sub arme cca. 800 000 militari români la termen sau concentrați.

²⁹ Vezi G. Ionescu-Șișești, *Contractele de dijmă și de muncă în agricultură*. Discurs ținut în seșința de la 4 aprilie 1940 a Adunării deputaților cu prilejul modificării părții a XI-a din leg a pentru organizarea și încurajarea agriculturii.

³⁰ În ceea ce privește raporturile de muncă, recensământul din 1930 înregistra existența a 612 480 muncitorii agricoli, numărul acestora crescând la cca. 820 000 în 1939/1940, pentru ca la recensământul din 1941 să fie înregistrat aproape 1 milion de muncitori agricoli permanenți și sezonieri (numai pentru cele 48 județe). În același timp, erau înregistrați cca. 315 000 dijmași și cca. 126 000 mici arendași (I. C. Vasiliu, *Disponibilități de muncă omenească*, 1945).

D.R. Ioanițescu (*Exodul rural*, București, Tip A.B.C., 1940) biziundu-se pe datele culese de organele Institutului de studii și educație muncitorească și pe cele culese de echipele Institutului de sociologie, ajunge la concluzia că din cele aproape 11 milioane locuitori populație agricolă activă, cca. 7 milioane își lucrau propriile ogoare, aprox. 2 milioane lipsiți total de pământ lucrau ca salariați (zilieri, arzași etc.) iar cele 2 milioane o reprezentau, „invoitorii” (cei care lucrau în dijmă sau arendă pământurile altora).

Conform recensământului din 1941, 11,6% din suprafața arabilă aparținând unui număr de 25 466 familii erau lucrate integral cu muncă salariată, alte 24,8% din terenurile arabile aparținând a 265 905 proprietari se cultivau de către membrii familiei „folosindu-se sezonier și munca salariată”. Viciul recensământului din 1941 constă în nedelimitarea și precizarea formelor de dijmă și arendă.

Datele anchetei din 1935 a Uniunii camerelor agricole efectuate în 41 de județe (cerealiere) arătau că dijma persista în cultura mării proprietăți pe cca. 1 3 din pământul moșieresc, dar că doar 4—5% din totalul invoielilor conțineau clauze amintind vechile raporturi de clacă (rușfeturi, munca la tarla, alte obligații și prestații gratuite). D. Șandru (*Reforma agrară din 1921 în România*, p. 290) apreciază și el că „reforma agrară din 1921 a dus la o scădere considerabilă a ponderii dijmei în raport cu situația antebelică”.

D. Șandru (*op. cit.*, 292), pe baza analizei anchetelor agricole anuale, consideră că în anii dictaturii antonesciene „în condițiile lipsei brațelor de muncă” se înregistrează o sporire a ponderii dijmei.

Raporturile de dijmă, fără a mai fi — după părerea noastră — rămășițe ale unor relații feudale sau semif feudale, constituiau o adaptare a rentei capitaliste în natură, proprie societăților capitaliste subdezvoltate. G. Ionescu-Șișești (*Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, 1924) considera că pentru proprietarii mari și mici, a căror ocupație principală nu era agricultura, cultura terenurilor proprii în dijmă era mai rentabilă decât cea în regie deoarece fără nici o investiție le asigura în medie jumătate din producția vegetală realizată.

³¹ „Monitorul oficial” nr. 64 din 13 martie 1941.

³² În conformitate cu dispozițiile legii de mobilizare agricolă, Ministrul de Interne a dispus constituirea în fiecare comună rurală a unor comitete operative de mobilizare agricole din care făceau parte notarii, agenții agricoli, jandarmii și cițiva reprezentanți „de frunte” din localitatea respectivă. La nivel de plasă și județ, se constituiau comandamente de mobilizare agricolă.

³³ Arh. St. București, fondul Ministerului de Interne, dosar 447/941, p. 246.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ O situație similară, se înregistrează și în nordul Transilvaniei unde autoritățile organizează câteva zeci de detașamente de țărani români pe care-i trimit la lucru pe termene nedeterminate departe de casă, în interiorul Ungariei.

³⁶ Vezi în acest sens, dispozițiile decretului lege pentru ajutorarea familiilor nevoiașe, a I.O.V.R-iștilor și familiilor celor concentrați sau mobilizați publicat în „Monitorul Oficial” nr. 45 din 22 februarie 1941.

³⁷ Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 447/941 și 448/941, passim. Regiunea fiind sub regimul stării de asediu, locuitorii nu aveau voie să iasă din casă în cursul nopții. La adăpostul acestor măsuri, elementele incorecte din serviciile de aprovizionare ale armatei, ridicau din curțile oamenilor, dar mai ales de pe cîmp fiuul, animalele, păsările etc.

³⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 286 din 2 decembrie 1941.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 370.

⁴² Arhiva M.A.N., fondul M.St. M., dosar 220/85 și nr. 1/53, passim.

⁴³ Pe larg, despre aceasta, în numeroase lucrări, studii și articole privind desfășurarea procesului revoluționar din țara noastră după 23 August 1944.

⁴⁴ Pe larg, despre această în *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 – octombrie 1944)*, 1974; cf. L. Banyai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, 1971, p. 232–233, 246–247.

⁴⁵ Cluj, *pagini de istorie revoluționară*, 1971, p. 303–304.

⁴⁶ Arh. St. Suceava fondul prefecturii Suceava dosar 41/944 și 94/944 passim.

⁴⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 2, Edit. Politică, București, 1968, p. 508, martie 1945. În ciuda asistenței guvernamentale, a CARS-ului, situația materială și sanitară din zonă nu va suferi nici o ameliorare sensibilă pînă în vara anului 1947 (datele despre ajutorarea regiunii după instaurarea guvernului P. Groza, în O. Matichescu, *Apărarea Patriotică*, ultimele două capitole).

MODIFICATIONS DANS LA STRUCTURE DE L'AGRICULTURE ET LES RELATIONS AGRAIRES DE ROUMANIE PENDANT LA PÉRIODE 1939–1944

RÉSUMÉ

De l'analyse critique des enquêtes agricoles périodiques, des données des recensements d'avril 1941 et de janvier 1945, il résulte que le taux des exploitations agricoles, de moins de 5 ha, qui, en 1930 couvraient 47% de la superficie arable du pays a baissé à 32,1% au printemps 1941, continuent de diminuer; en échange, la superficie des exploitations allant de 5 à 10 ha s'est accrue de 21% en 1950 à 29,5% en 1945 et celle des exploitations detenant 11 à 50 ha, de 16% à 27,3% du total de la superficie arable du pays en 1941. A la veille et pendant la deuxième guerre mondiale, on voit se produire une concentration marquée des machines agricoles, des animaux de rente, des cultures de plantes industrielles et alimentaires aux mains des exploitations allant de 5 à 50 ha, surtout au détriment des petites exploitations de moins de 5 ha, ce qui a déterminé un accroissement des rangs du prolétariat et du semiproletariat agricole. La grande propriété — à de rares exceptions près — ne s'engage pas dans la voie de la modernisation et de l'équipement technique, préférant exploiter plus avant leurs domaines sous la forme de l'affermage et de la dime. Quant au caractère des relations de dime, l'auteur estime que celles-ci acquièrent la forme d'une rente capitaliste en nature spécifique aux sociétés capitalistes développées. Les rapports de travail se sont trouvés en 1939–1944 sous l'empire des nécessités de guerre, avec l'intervention de l'Etat en faveur de la réalisation, indifféremment de moyens, des plans agricoles arbitrairement fixés par les autorités civiles ou militaires. Dans ces maxima des conflits sociaux, économiques et politiques la lutte revendicative de la paysannerie se développe sur la toile de fond de l'accroissement du mouvement de résistance antifasciste, du peuple roumain tout entier.

ȘEDINȚE DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

A intrat în tradiție ca Institutul de istorie „N. Iorga” să fie gazda unor numeroase și importante comunicări științifice ce abordează tematici de un interes general. Astfel, la 1 octombrie 1985 Eliza Campus, autoarea a unor lucrări, studii și articole privind politica externă și situația internațională a României în perioada interbelică a susținut aici comunicarea *Politica externă a României și I.G. Duca 1922—1926* text inserat în volumul *Diplomați ilustrți*, aflat sub tipar.

Comunicarea, bazată pe un bogat material documentar, și-a propus și credem că a reușit să redea circuitului de valori pe unul dintre făuritorii politicii externe românești din perioada 1922—1926, I.G. Duca. Comunicarea a relevat dimensiunile politicii externe românești din acea perioadă ca și prodigioasa activitate a ministrului de externe, activitate desfășurată, atât în beneficiul țării, cât și în interesul cauzei păcii și înțelegerii între națiuni. Autoarea s-a oprit pe larg asupra principalelor momente ale diplomației lui Duca menite să asigure un sistem de relații și acorduri internaționale ce garantau integritatea teritorială a țării.

În noul climat statornicit în relațiile internaționale după primul război mondial, România a fost unul dintre statele mici și mijlocii care s-a impus prin ideile sale novatoare, prin apărarea principiilor de independență și suveranitate, prin contribuțiile sale de reală valoare la reuniunile diplomatice cu caracter multilateral.

I.G. Duca, ministru de externe între 1922—1926, a luptat pentru menținerea și apărarea integrității teritoriale a statului român pe cale diplomatică, în baza principiilor înscrise în Statutul Societății Națiunilor. Astfel, depășind opoziția Conferinței ambasadorilor cu privire la punerea în practică a Tratatului frontierei, semnat la Sèvres la 10 august 1920, reprezentantul României împreună cu omologii săi din Cehoslovacia și Iugoslavia au stabilit de comun acord frontierele dintre cele 3 state, opunându-se în acest fel imixtiunii marilor puteri în treburile interne și externe ale statelor mici și mijlocii.

Cu prilejul conferinței de pace cu Turcia de la Laussane (nov. 1922—iulie 1923), Duca s-a dovedit a fi un inflăcărat susținător al principiului de interes internațional privind libertatea de navigație prin strimtorile Bosfor și Dardanele. România a contribuit în mod substanțial, prin propunerile sale, care de altfel au stat la baza soluției finale, la rezolvarea justă a problemei libertății de navigație în Marea Neagră.

Între anii 1922—1924 s-a hotărât întărirea Societății Națiunilor printr-o serie de noi instrumente, între care și Tratatul de asistență mutuală, analizat în detaliu de I.G. Duca. În răspunsul către Consiliul Societății Națiunilor din 25 august 1924 el a arătat, în mod clar, că Tratatul în cauză nu era altceva decât un ansamblu de măsuri menite să impună dominația marilor puteri.

O altă idee materializată de Duca a fost aceea a creării împreună cu statele Miciei Înțelegeri, a unei zone continentale bazată pe principiile Pactului Societății Națiunilor. În această direcție a întreprins acțiuni pentru existența unei unități depline între cele trei state și a militat pentru atragerea Poloniei. De asemenea a depus eforturi pentru relații de bună vecinătate cu Ungaria și Austria cu care România a încheiat nu numai protocoale și convenții multilaterale ci și tratate și convenții bilaterale.

Tratatul de alianță cu Franța încheiat la 10 iunie 1926, deși era un tratat bilateral, vădea prin conținutul său de largă respirație, eforturile ministrului de externe român pentru salvagardarea securității europene, pentru păstrarea statu-quo-ului teritorial fiind și o ilustrare a principiului : de la național la internațional. Pe această linie se înscrie și pactul de amiciție și colaborare cu Italia, pact ce stipula, între altele și respectarea obligațiilor, decurgând din tratatele de pace semnate între 1919—1920.

În apărarea securității României, I.G. Duca, a creat o largă rețea de instrumente de securitate generală, contribuind la fixarea cadrului diplomației interbelice a României. În acest sens, așa cum de altfel conchidea și autoarea comunicării, este o datorie importantă aceea de a reda istoriei în general și istoriei diplomației în special pe I.G. Duca — cel care s-a numărat printre diplomații remarcabili ai României, în perioada interbelică.

Discuțiile ce au urmat au relevat personalitatea lui I.G. Duca salutând și relevarea operei sale diplomatice. Vorbitorii au evidențiat politica externă promovată de I.G. Duca ale cărei coordonate au fost continuate de Nicolae Titulescu, el însuși personalitate a lumii politice interbelice, asiduu apărător al păcii și ordinii internaționale.

În ziua de 15 noiembrie 1985, în cadrul ședințelor lunare ale Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, dr. Ștefan Andreescu a prezentat comunicarea *Imunitățile feudale în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea : cîteva observații și reflecții*. În prima parte a comunicării, pe temeiul datării precise, în aprilie 1551, a măsurii de suspendare, de către Iliș vodă Rareș al Moldovei, a scutirilor fiscale de care beneficiau mănăstirile, clerul și boierimea, a reluat discuția în jurul originii dezlănțurii, în vara aceluiași an, după turcirea fiului mai mare al lui Petru Rareș, a prigoanei religioase care a lovit în egală măsură pe armeni, protestanți și catolici. Reconstituirea atentă a evenimentelor vadește faptul că, în mintea contemporanilor, măsura fiscală fără precedent luată de Iliș Rareș a fost asociată strins de proiectul convertirii lui la religia musulmană, ceea ce a pus în evidență pericolul grav reprezentat, de orice alunecare spre „erezie” pentru conservarea structurilor interne ale statului moldovenesc.

A doua parte a comunicării a fost dedicată unei măsuri fiscale similare, dar de astă dată aplicată în Țara Românească. Măsura respectivă a fost adoptată temporar, în cursul primei lui domnii, de Mihnea II, care, lucru nu lipsit de semnificație, a sfârșit și el prin renegarea credinței ortodoxe. Autorul comunicării s-a străduit să demonstreze că suspendarea scutirilor fiscale a avut loc în cea dintii jumătate a anului 1580, în condițiile în care Petru Șchiopul, domnul Moldovei și unchiul lui Mihnea, își pierduse tronul de curînd, iar la Poartă fusese inițiată o autentică licitație în legătură cu scaunul domnesc al Țării Românești. În același moment, Mihnea vodă a acceptat și o știrbire teritorială de către turci, în zona Severinului, ceea ce va provoca, în anul imediat următor, o răscoală locală, în frunte cu pretendentul Radu Popa.

La discuții au participat Șerban Papacostea, Ludovic Demény, Răzvan Theodorescu, Tahsin Gemil, Ștefan S. Gorovei, Andrei Pippidi, Andrei Busuioceanu și C. Rezachevici. În încheierea ședinței a luat cuvîntul Florin Constantiniu.

În ziua de 23 decembrie 1985, sociologul Zoltán Rostás a prezentat comunicarea intitulată *Despre natura și utilitatea surselor orale*. În introducerea autorul a procedat la realizarea unor distincții între diferitele surse orale susceptibile să fie folosite ca documente istorice, oprindu-se și insistînd asupra interviului de istorie orală. Acesta poate fi tratat ca sursă istorică, dacă în prealabil se respectă criteriile metodologice ale interviului intensiv din sociologie, adaptate la necesitățile istoricii orale. În această ordine de idei se definește : cine, cu cine, în ce fel poate să realizeze interviuri utilizabile în investigația istorică. Se stăruie mai ales pe modalitatea stabilirii unei maxime încredere între cercetător și subiect, pe fondul căreia poate fi realizat interviul care se desfășoară în mai multe runde. În prima se propune relatarea firului întregii vieți, pentru determinarea cadrului general al vicii subiectului și a ierarhiei valorice prin care-și judecă (selectează) lumea prin care a trecut. La cea de-a doua convorbire cercetătorul se poate apropia de tema care îl interesează. Se recomandă ca în cursul convorbirilor să se renunțe la corectarea opiniilor eronate și la împiedicarea divagațiilor subiecților, pentru că și acestea îmbogățesc spectrul informațional.

Interviurile de istorie orală realizate cu respectarea regulilor prescrise pot fi determinate ca surse istorice. Fiind posteroare epocilor, evenimentelor, proceselor evocate, acestea se aseamănă cu memoriile scrise, dar în același timp diferă de acestea fiindcă sînt rezultatul efortului a (cel puțin) două persoane, sînt orale, iar evocarea trecutului este propusă de cercetător și nu de subiect. După prezentarea unor observații proprii asupra relației cercetător — subiect, asupra problematicei oralității și a funcționării memoriei, autorul comunicării a relevat necesitatea, accentuată și de alți specialiști, de a întreprinde noi investigații interdisciplinare asupra naturii acestui tip de sursă.

Îmbătășite la început pentru studiul grupurilor, păturilor, „fără istorie scrisă”, interviurile de istorie orală — după părerea autorului comunicării — pot și trebuie să fie folosite în toate ramurile de cercetare a istoriei, întrucît, pe de o parte datorită dezvoltării mijloacelor tehnice ale comunicării și a transporturilor s-au înmulțit contactele directe și înțelegerile verbale care au cauzat unele goluri neacoperite cu documente, pe de altă parte, nu numai ideologiile marginale, dar chiar și cele dominante, prin însăși natura lor, rămîn neformulate în multe din articulațiile lor. Evident, nu istoria evenimentală a avut și are nevoie stringentă de istorie orală, ci istoria socială, și în cadrul ei orientarea care vizează viața claselor, păturilor, grupurilor care nu lasă urme scrise, și, mai ales, imaginea acestor categorii despre propria lor existență. Deci, istoria socială și cea a mentalităților sînt principalii beneficiari ai investigațiilor de istorie orală. Dar, dincolo de acest câștig de informații, prin aplicarea metodei interviului, însăși știința istoriei își modifică profilul, devenind dintr-o disciplină științifică interpretativă și una experimentală.

În cursul discuțiilor au pus întrebări și au luat cuvîntul Nichita A dăniloiaie, Dan Berindei, Andrei Busuioceanu, Florin Constantiniu, Nicolae Dascălu, Ludovic Demény, Damian Hurezeanu, Paul Oprescu, Ștefan Ștefănescu, Marian Stroia, Traian Udrea.

În *Bibliografia istorică a României*, VI (1979—1984), apărută în Editura Academiei, 1985, 532 p., îmi sint atribuite la indicele de nume lucrări pe care nu le-am elaborat niciodată, deoarece nu m-am ocupat de istorie militară. Toate titlurile menționate sub numerele 8014—8336 trebuie atribuite autorului lor, maiorul Alexandru D. Duflu.

Dintre numeroasele contribuții publicate peste hotare, merită să fie consemnate aici, nefigurând în *Bibliografie*, următoarele :

Modele in Bildungsprozess der modernen südosteuropäischen Kulturen, în : *Komparatistik Festschrift für Zoran Konstantinović*, Heidelberg, Carl Winter Verlag, 1981, p. 71—77

Mentalność epoki oświecenia : przykład rumuński (Mentalitatea epocii Lumiilor : exemplul român), „*Kwartalnik historyczny*”, Varșovia, 1981, 88, 3, p. 657—667

Die Imagologie und die Entdeckung der Alterität, în : *Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert*, Festschrift für Heinz Ischreyt. Berlin, Verlag Ulrich Camen, 1982, p. 257—262

Das Bild der Österreicher und der Türken in der rumänischen Kultur am Ende des 17. Jahrhunderts, „*Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit*”, Wien, 1983, Band 10, p. 44—53

Civilisation et patrie à l'époque des Lumières et aujourd'hui, în : *Sur l'actualité des Lumières/ Aufklärung heute*, Innsbruck, 1983, p. 51—55 (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 54)

Redécouvrir Rome et la seconde Rome, în : *Roma, Constantinopoli, Mosca*, Edizioni scientifiche italiane, 1983, p. 325—335 (Da Roma alla terza Roma. Documenti e studi)

Baroque et baroquisme : le schéma mental et les formes artistiques, „*Baroque*”, Montauban 1983, 11, p. 76—79 (și coordonarea grupajului „*La tenation du Baroque dans les cultures du Sud-Est*” din acest volum).

Alexandru Duflu

AL V-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ARHEOLOGIE SLAVĂ DE LA KIEV

Între 18 și 25 septembrie 1985 s-au desfășurat la Kiev (U.R.S.S.) lucrările celui de al V-lea Congres Internațional de Arheologie Slavă sub egida Uniunii Internaționale de Arheologie Slavă, avind ca temă principală : *Orașul medieval slav*, iar în subsidiar tema intitulată *Vechiii slavi*.

La lucrări au participat peste 400 de delegați, dintre care delegați străini 335, restul fiind din partea țării organizatoare. Au fost reprezentate următoarele țări : R.P. Bulgaria, R.S. Cehoslovacia, R.D. Germană, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Polonă, R.S. România, R.P. Ungară, U.R.S.S., Belgia, Danemarca, R.F. Germania, Finlanda, Suedia.

Au fost prezentate în total 260 rapoarte și comunicări, repartizate pe secții și în plinară.

În prima și ultima zi lucrările s-au desfășurat în plen, iar în celelalte pe secții după cum urmează :

Secția I *Slavii vechi*; secția II. *Originea și evoluția orașului medieval timpuriu*; secția III. *Viața și modul de trai în orașul medieval*; secția IV. *Orașul medieval și locul său*; secția V. *Orașele, legăturile lor culturale și comerciale*; secția VI. *Arhitectura, arta și cultura spirituală*.

Delegația română a prezentat 5 rapoarte și comunicări, după cum urmează : Șt. Olteanu, *Contribuții la cunoașterea orașelor medievale timpurii pe teritoriul României*; M. Comșa, *Produse ale orașelor vechi rusești la sud-vest de vechea Rusie în secolele XI—XIII*; D. Teodor, *Elemente culturale slave în ținuturile carpato-dunărene în secolele VI—IX*; M. Marcu, *Raporturi între slavi și autohtoni în sud-estul Transilvaniei în secolele VI—VII pe baza datelor arheologice*; I. Mitrea, *Prezențe culturale slave în secolele VI—VII în Moldova centrală*.

Atât rapoartele prezentate în plenară, cât și rapoartele și comunicările prezentate în secții au evidențiat citeva probleme fundamentale legate de tematica Congresului.

Mai întâi în ceea ce privește tema principală a Congresului, cele mai multe rapoarte au scos în evidență citeva aspecte majore ale procesului de constituire a orașelor medievale în Europa central-răsăriteană și de sud-est. S-a remarcat, de pildă, că în general la baza genezei așezărilor urbane stau ca factori fundamentali activitatea productivă în cadrul economiei de transformare și, totodată, circulația produselor-marfă realizate. În același timp, însă, un rol remarcabil l-a jucat, în acea etapă primară de depășire de către unele așezări a caracterului rural obișnuit, funcția social-administrativă și militar-politică îndeplinită de așezări reședințe, fortificate de regulă, a unor organisme social-politice de caracter statal timpuriu din secolele

IX—XI, precum la Cernigov, Kiev (U.R.S.S.), Mikulcice, Stare Mesto (Cehoslovacia), Zalavar, Szekesfehervar (Ungaria) etc.

Din punct de vedere metodologic, s-a atras atenția că accepțiunea de oraș medieval din faza matură de evoluție a acestuia, cu caracteristicile sale fundamentale și cu atât mai mult accepțiunea modernă a noțiunii de oraș, nu trebuie raportată integral și în mod absolut la așezările din faza primară a evoluției acestora spre stadiul urban propriu zis. Că elementele de urbanistică medievală (arhitectură, sistematizare stradală etc), în înțelesul real al cuvintului, se constituie pe măsură ce se maturizează funcțiile economice și sociale ale așezării corespunzătoare.

Asemenea considerații vin să confirme rezultate obținute în aceleași probleme de către cercetările românești. Fortificațiile din secolele IX—XII, precum cele de la Fundu Hertii, Dersca (Moldova), Biharea, Cluj—Mănăstur, Dăbica (Transilvania), Slon (Țara Românească), Garvăn-Dinogetia (Dobrogea), servind, cum s-a apreciat, drept sedii politico-administrative și militare ale unor organisme statele, se detașează simțitor de așezările rurale obișnuite, nu numai prin elemente de fortificație, ci și printr-o mai accentuată producție meșteșugărească și de schimb, prin prezența unor elemente de urbanistică medievală, de cultură și artă, de comportament social etc. comparativ cu satul propriu zis.

În ceea ce privește cea de a doua temă a Congresului referitoare la vechii slavi, remarcăm faptul că în mare parte a rapoartelor și comunicărilor prezentate, cit și în discuțiile purtate pe marginea lor, problema principală care s-a adus în discuție a fost cea legată de raportul genetic dintre cultura materială cunoscută sub numele de Cerneahov și alte culturi din vestul Ucrainei, pe de o parte și cultura medievală a vechilor slavi, pe de altă parte. Așa de pildă în raportul prezentat de V. D. Baran de la institutul de arheologie din Kiev s-a subliniat faptul că, potrivit datelor arheologice, în spațiul menționat a fost identificat un aspect cultural aparținând slavilor vechi din secolul al V e.n. S-a remarcat, totodată, contribuția populațiilor slave purtătoare ale culturii amintite la formarea unor faciesuri culturale din prima jumătate a mileniului I e.n., inclusiv a culturii Cerneahov din Ucraina de vest.

Rezultatele cercetărilor privind problemele de mai sus, obținute de cercetătorii din alte teritorii învecinate, inclusiv cele obținute pentru teritoriul României, comunicate la Congres, au prilejuit, pe de o parte, o mai bună cunoaștere a realităților istorice din primul mileniu al e.n. din Europa central-răsăriteană și de sud-est, cu sesizarea particularităților de dezvoltare a comunităților umane din acea vreme de la o zonă geografică la alta; pe de altă parte, ele au contribuit la o mai accentuată individualizare a diferitelor aspecte culturale din epoca menționată, potrivit rolului jucat de populațiile și popoarele autohtone și migratoare în diferite spații geografice și în diferite etape istorice ale perioadei amintite. Menționăm cu acest prilej, că discuțiile purtate în timpul lucrărilor pe diferite probleme ridicate de rapoartele prezentate au avut un caracter strict științific, nesemnându-se atitudini răuvoitoare, potrivnice opiniilor unora sau altora dintre participanții străini. În ședințele plene, în prezidiul constituit cu această ocazie, țara noastră a fost reprezentată de Șt. Olteanu, conducătorul delegației, iar M. Comșa a condus lucrările uneia din secțiunile Congresului.

În zilele de 21 și 22 septembrie s-au organizat excursii, una la Cernigov, cealaltă la Pereaslav-Himelincki, unde au fost vizitate monumentele arhitecturale ale orașelor medievale timpurii, rezultatele cercetărilor arheologice din ultima vreme, muzee arheologice; la Pereaslav este în curs de organizare un foarte interesant muzeu arheologic în aer liber, unde sînt prezentate complexe arheologice din cursul mileniului I e.n. și de la începutul mileniului următor pînă la invazia tătară. Cele vizitate au fost de un real folos pentru delegația noastră, ele reliefînd un mod original de organizare muzeistică, de prezentare în aer liber a complexelor științifice cu caracter istoric.

Rapoartele prezentate, discuțiile purtate, vizitele la obiectivele istorice menționate au oferit membrilor delegației române prilejul de a cunoaște rezultatele mai importante ale cercetărilor din țările participante, de cunoaștere mai bună a colegilor noștri străini, de reciprocă apreciere a activității noastre științifice, aceste lucruri contribuind la strîngerea legăturilor științifice dintre participanți.

Ștefan Olteanu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R. P. UNGARĂ

În perioada 18 noiembrie — 7 decembrie 1985 am efectuat o călătorie de documentare științifică în Republica Populară Ungară, în cadrul acordului de colaborare între Academia de Științe Social-Politice a R.S. România și Academia Maghiară de Științe, avînd ca temă de cercetare: *Relațiile româno-maghiare în secolul al XIX-lea.*

Pentru o mai mare eficiență a investigațiilor documentare, dată fiind scurta perioadă de timp afectată acestora, a trebuit să-mi restrîng sfera de documentare la perioada anilor 1848—1878, ultimul deceniu făcînd obiectul însăși al temei mele actuale de cercetare.

Astfel că am procedat la cercetarea următoarelor fonduri arhivistice la Arhivele Statului din Budapesta : Colecția Kossuth Lajos, Arhiva generalului Henrik Dobinsky, Scrieri românești (Román iratok), Consiliul de Miniștri al Ungariei (Magyar Királyi Ministerelnök) pe anii 1871—1878.

La biblioteca Națională Széchényi am cercetat îndeosebi presă din epocă, precum : „Pester Lloyd”, „Revue de l’Orient”, „Revue Orientale”, dar și cărți și colecții de documente, bibliografii”.

Materiale deosebit de interesante am depistat în arhiva Kossuth, extrem de bogată, mai ales în ceea ce privește corespondența oamenilor politici și de stat ai vremii, corespondența emigranților revoluției de la 1848—1849, făurirea unor planuri de confederație a popoarelor din bazinul dunărean pe bazele unei perfecte egalități în drepturi și a unor identități național-statale aparte, care să le îngăduie dezvoltarea specificului național.

În ordinea de succesiune a evenimentelor cercetate, sînt de menționat : circulara lui Andrei Saguna către clerul din Transilvania dată în ședința consistorială din Sibiu la 11/23 decembrie 1847, referitoare la problemele recrutării tinerilor români în armata austriacă, scrisori ale lui Michal Czajkowski și Ion Ghica adresate generalului H. Dembinski și generalilor polonezi din armata revoluționară maghiară datate din aprilie 1849, prin care îl recomanda pe Nicolae Bălcescu, spre a fi ajutat să-și îndeplinească misiunea încredințată de conducerea emigrației române pe lângă guvernul revoluționar maghiar, în vederea reconcilierii, pe baza recunoașterii drepturilor legitime ale românilor din Transilvania. Un interes cu totul aparte îl prezintă apelul adresat de Ion Ghica generalilor polonezi din armata revoluționară ungară de a acționa pentru acceptarea solidarității popoarelor asuprite în care scop erau solicitată să încerce de a anihila divergențele apărute în cursul revoluției între români și maghiari, prin recunoașterea drepturilor naționale inprescriptibile ale primilor, care să permită o înțelegere atât de necesară în fața pericolului comun. În scopul ajungerii la o astfel de înțelegere a fost trimis la Pesta Nicolae Bălcescu.

Importante se dovedesc și scrisorile dintre generalii polonezi din armata maghiară, care reflectă defecțiunile conducerii revoluției, provocate de intransigența manifestată față de refuzul de a acorda drepturi naționale popoarelor incluse fără voia lor în refăcuta Ungarie istorică. În această privință, foarte temeinice documentate și obiective se dovedesc memoriile generalului H. Dembinski. Din aceste memorii am extras și comentat mai multe paragrafe referitoare la : divergențele existente între Kossuth și Batthyanyi cu privire la însăși organizarea armatei revoluționare, apoi la caracterul ridicării la luptă a românilor din Transilvania.

Generalul H. Dembinski surprinde obiectiv, documentat aspecte din activitatea generalului revoluționar maghiar, care a dus o politică greșită față de celelalte naționalități. El realizează o amplă descriere a personalității lui Kossuth, a mentalității cu totul eronate, bazată pe himerele trecutului, vizînd reconstituirea statului medieval maghiar pe bazele libertăților democratice proclamate în martie 1848.

Alte documente depistate în menționatele fonduri de arhivă se referă la : problemele emigrației române, scrisori ale lui Cesar Bolliac, Ion Bălăceanu, Giuseppe Garibaldi către Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, generalul Klapka, L. Kossuth, Stratford Canning, ambasadorul Angliei la Constantinopol, cu privire la problema diamantelor încredințate lui Cesar Bolliac.

Din arhiva Consiliului de Miniștri a Ungariei am investigat mai multe zeci de dosare referitoare la istoria României. Cele mai multe documente se referă la relațiile economice dintre cele două țări vecine, la problema tranzitului de mărfuri și la cea a joncțiunii căilor ferate la Predeal-Brașov și Vîrciorova-Orșova. În timpul războiului de independență se ajunsese chiar la un diferend politic generat de neaplicarea de către guvernul român a clauzelor convenției din 1874, privind termenele realizării joncțiunii. Diferendul a fost aplanat de către ministrul român de externe Mihail Kogălniceanu, care a intervenit în scris pe lângă primul ministru K. Tisza, trimițînd, totodată, pe D.A. Sturdza, care să pună bazele unui nou aranjament sau convenție la Budapesta în mai 1878.

Materialele documentare depistate conțin și alte aspecte ale relațiilor româno-maghiare în perioada de timp menționată, urmînd a se adăuga informațiilor documentare existente în arhivele, colecțiile de documente, presa și lucrările românești, pe care le întregesc sub multiple aspecte.

Am reușit de asemenea cu concursul specialiștilor de la Arhivele Statului și Biblioteca Națională să-mi îndeplinesc misiunea științifică asumată pentru tema propusă, prin depistarea unor importante surse documentare, de natură a elucida unele aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor româno-maghiare.

În timpul liber, am vizitat muzee de istorie, de artă, instituții de cultură, locuri și monumente istorice.

Călătoria deși scurtă prin depistarea unor importante surse documentare de natură a elucida unele aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor româno-maghiare a dovedit utilitatea cercetărilor de istorie în arhivele de peste hotare.

Anastasiu Iordache

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ECATERINA NEGRUȚI, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984 (Universitatea „Al. I. Cuza”), 148 p.

O carte de muncă și pasiune a binecunoscutei și vrednicei noastre colege a ieșit din tiparniță, aducându-ne tratarea importantei laturi demografice a uneia din problemele-cheie ale societății moderne românești — chestiunea țărănească.

Introducere (p. 3—5) conține o dreaptă autoapreciere: studiul este „prima încercare de tratare a unor probleme demografice esențiale, în condițiile unor surse documentare precare”, în ciuda faptului că utilizează înregistrări ale populației, acte de stare civilă, alte materiale de arhivă, literatura precedentă etc.

Cap. I (p. 7—10) stabilește împărțirea administrativă a Principatului Moldovei și întinderea sa: în 1774 — 73 566 km².; la 1806 — 60 049; după 1812 — 38 224; cu începere din 1856 — 47 347 km².

Cap. II (p. 13—27) cercetează numărul populației, răspândirea ei, precum și structura pe medii rural, urban. Creșterea mai grabnică a efectivului demic la sfârșitul veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea s-a datorat schimbărilor pozitive esențiale, petrecute acum în viața societății noastre, ceea ce a dus la creșterea sporului natural și a încurajat imigrația din ținuturile vecine. Covârșitoarea majoritate a locuitorilor trăiau la sate, dar procentul orășenilor s-a mărit repede, și nu numai prin așezarea multora în mediu urban, dar și prin transformarea a nu puține sate în târguri.

Cap. III (p. 29—44) realizează o frumoasă analiză a așezărilor rurale, a căror grupare avea la bază o străveche adaptare la condițiile naturale. La 1859, dimensiunea medie a satului în Moldova era de 140 de gospodării, satele mijlocii (cu peste 200 de locuitori) fiind preponderente (62,72%). Proprietatea rurală a evoluat în sensul reducerii totalului moșilor răzeșești și sporirii celui al satelor pe moșii boierești, răzeșii nemaiposedând la 1859 decât 1/9 din teritoriul provinciei.

Cap. IV (p. 45—95) se ocupă de compoziția populației rurale. Se face o cercetare avizată a situației și evoluției claselor și categoriilor sociale: boierimea, răzeșii și sătenii aserviți, lucrătorii agricoli și robii ș.a. În condițiile reducerii locurilor de hrană și ale creșterii obligațiilor față de proprietari, în rîndurile țărănimii se adînceau deosebirile sociale, exprimate prin multiple categorii fiscale. Imensa majoritate a populației rurale fiind românească, grupurile alogene constituiau un cuantum foarte redus, așa cum ne apare el și atunci, cînd se relatează cel mai înalt nivel al său din tot cursul secolului al XIX-lea (înregistrat la 1899): sub 5%. Ar fi fost de amintit că venirea și așezarea lor în Moldova se conjuga și cu anumite elemente specifice ale dezvoltării țării. Este vorba, înainte de toate, de nevoile avansării meșteșugărești-comerciale a acestora în noile vremuri, ce se anunțau încă de la sfârșitul veacului al XVIII-lea: mulți din noii veniți se așezau în târguri, iar așezările urbane căpătau un rol economic tot mai important (intr-o altă zonă a ocumenei românești, la Pitești, un meseriaș revenea în 1860 la 12 locuitori, ceea ce impune concluzia că ei — atît de mulți și practicînd 66 de meserii — asigurau necesitățile unei întregi zone înconjurătoare¹). Nu trebuie neglijate, în al doilea rînd, înaltele valori ale civilizației și culturii românești, regimul — incomparabil mai liber și de mai mare siguranță personală — găsit de imigranți aici, în comparație cu ținuturile stăpînite de marile puteri limitrofe, de unde veneau, situație atît de frumos și de adevărat exprimată de M. Kogălniceanu în 1848: „Moldova a avut pururea de fală de a conoaște libera întrebuintare a tuturor culturilor. Religiiile prigonite în alte țări au găsit pururea în țara noastră un asil sigur; și pămîntul românesc este singurul carele nu s-a udat cu sînge, vărsat în răsboaie religioase”². Aceste elemente — alături de multe altele — au precondiționat integrarea destul de rapidă a imigranților în viața țării și asimilarea treptată ulterioară a multora.

Se investighează apoi repartiția sătenilor pe sexe, vîrstă și stare civilă (numărul căsătoriilor, mișcarea lor sezonieră, vîrsta la primul mariaj, văduvia ș.a.m.d.), precum și dimensiunea gospodăriilor. Deși se amintește importanta disjuncție a lui Leonida Colescu între menaj și familie, cei doi termeni se folosesc totuși în mod nejustificat pentru una și aceeași noțiune — casa/curtea (p. 81—89). Pe baza datelor recensămîntului din 1859, se conchide că 40,4 % din locuitorii Moldovei aveau sub 15 ani, dovada unei populații deosebit de tinere, capabile să asigure dezvoltarea multilaterală a societății românești.

Cap. V (p. 97—124) se concentrează asupra mișcării naturale: natalitatea, mortalitatea, marile epidemii. Pentru ceea ce ne-am obișnuit a denumi cu englezescul „fertilitate”, se folosește de regulă corespondentul său francez „fecunditate” (cu alt sens însă la noi; p. 77, 87, 97 et pass.); este de reținut, în puterea practicii lingvistice, primul apelativ³. Se ajunge la importante concluzii asupra mortalității pe grupe de vîrstă și pe clase sociale. Se estimează că, la mijlocul

veacului al XIX-lea, speranța de viață la naștere era în jur de 35—37 de ani; la 1932 ajunsese abia la 42, dar dezvoltarea impetuoasă a societății socialiste a ridicat durata medie de viață în țara noastră la circa 70 de ani. Se ia hotărâtă atitudine împotriva neomalthusianismului (p. 119, 120).

Concluziile, traduse și în franceză, listele celor 2 hărți, 14 figuri și 65 de tabele, precum și un *Indice* onomastic (p. 125—145) încheie o carte de mare bogăție, ale cărei dimensiuni s-a încercat a se sugera în cele de mai sus. Analiza — concentrată asupra unui anu mit spațiu demografic — nu uită a face potrivite legături și comparații cu celelalte provincii românești, precum și cu alte ținuturi europene.

Se pot, desigur, face corectări și completări la unele probleme, date, concluzii. Cititorul ar fi dorit o mai largă desfășurare la citeva demonstrații, pentru care autoarea dispune de multe materiale, precum a arătat-o — atît de convingător — în comunicarea *Migrațiile la munci agricole în România în secolul al XIX-lea*, prezentată la Laboratorul de Demografie Istorică în ziua de 28 noiembrie 1984. Ar fi fost plăcută o mai întinsă informare în alte locuri, ca și notarea lucrărilor, ce-au publicat unele izvoare folosite în carte, și nu numai a fondurilor de arhivă etc.

Mai presus de toate însă apare util un schimb de păreri asupra citorva probleme de largă implicații interpretative. Ca și unele lucrări precedente, cartea exprimă rețineri asupra exactității catagrafiilor prerregulamentare, dar introduce totuși *tale quale* rezultatele acestora în calcule. Este de observat că și în țările zonei europene „A” — cu înregistrarea a 85—90% din efectivele demice — străduința istoricilor demografi este de a-i depista cit mai corect valoarea pentru a evita, pe cît posibil, vicierea rezultatelor cercetării. Cu atît mai mult în zona „B” — unde conscrierea putea cuprinde 60% din populația totală, ori numai 30%, sau chiar sub 15% din ea — nu putem nădăjdui a determina valori demografice realiste, fără a stabili înainte de toate reprezentativitatea surselor. Or, s-au adus destule dovezi că evidențele demografice moldovenești din perioada 1566—1831 erau foarte deficitare, întocmai ca și cele contemporane din toate celelalte provincii românești, precum și din alte țări și provincii ale continentului⁴. Celor ce le știam plnă acum, li se adaugă — prin cercetările din urmă — și Regatul Polonez: în 1815 s-au recensat doar 40—60% din locuitori și numai conscrierile din anii următori au îmbunătățit cunoașterea demografică; de aceea, înaltele rate de creștere în 1815—1827 — calculate de cei ce dădeau crezare rezultatelor obținute la începutul perioadei — se dovedesc nerealiste⁵.

În afara argumentelor, aduse anterior cu referire la Moldova, prezint aici calculele, sintetizate în tabel.

Rata medie anuală de creștere a populației Moldovei,
1774—1899 (pe baza datelor oficiale; %)⁶

1774—1803	1803—1832	1832—1859	1859—1899
1,20	2,85	0,39	0,83

Se pot oare lua ca atare rezultatele înregistrărilor prerregulamentare, pe baza cărora s-au stabilit ratele din anii 1774—1832? Ne-am găsi atunci în ciudata situație de a adinire rata incredibil de ridicată de 2,85% în anii 1803—1832, cînd ea nu putea fi mai mare de 0,50—0,60%! De asemenea, am constata cu cea mai puternică uimire că, în condiții social-istorice incomparabil mai grele, deci cu o mortalitate mult mai mare, în anii 1774—1832 ar fi avut loc totuși o înmulțire a populației, net superioară celei din perioada 1859—1899! Acestea — ca și altele, asemănătoare lor — impun concluzia valorii reduse a rezultatelor catagrafiilor din 1774 și 1803, care nu pot fi folosite fără a determina cuantumul subînregistrărilor vremii.

Nici evoluția reală a efectivului localităților n-a putut fi cea, căreia i se dă crezare (p. 33—35). Pe de-o parte, pentru că cifrele de care se dispune în perioada prerregulamentară nu exprimă decît numărul tirgurilor⁷ și satelor dajnice, cele exonerate de obligații fiscale nefiind incluse. La 1772 deci, în Moldova nu puteau fi numai 2036 așezări rurale, cite au fost atunci catagrafiate: înseși înregistrările din anii 1772—1774, foarte lacunare, au totalizat 2299 tirguri, sate și cătune⁸, iar numărul localităților țării (chiar exceptînd cuturile și gospodăriile izolate!) se ridica de fapt la 3351⁹. Pe de altă parte, înmulțirea satelor în ajunul anului 1859 nu rezulta din înființarea reală a sute de noi așezări, ci era rezultatul restructurărilor proprietății funciare, amintite și de colega E. Negruți (p. 32—33, 42—43), astfel încît schimbările operate nu dovedesc o mărire „extraordinară” a populației totale a provinciei, ceea ce se vede și din faptul că — deși efectivul locuitorilor a sporit — totalul satelor a rămas staționar în Principatul Transilvaniei între anii 1785 și 1848 (de fapt, și în deceniile ulterioare), dar s-a micșorat masiv în Țara Românească în perioada 1831—1859¹⁰. Tendința evolutivă reală a stocului de așezări din Moldova o cunoaștem din datele de mai tirziu: la sfîrșitul anului 1873 erau 3283 orașe, sate și cătune (teritoriu dintre Carpați și Prut), iar la sfîrșitul lui 1912 se găseau numai 3117 aici¹¹. Reducerea lor numerică treptată — aceasta a fost de fapt principala tendință seculară a habitatului rural românesc, medieval și modern¹².

Toate acestea arată că nu există temeiuri pentru a afirma o „revoluție demografică” în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dacă ea este înțeleasă ca o tranziție demografică (cu alte prilejuri i s-au acordat multiple sensuri metaforice realiste¹³). Faptele demonstrează că atunci n-a avut loc o creștere „excepțională” a populației, nici a numărului așezărilor rurale. Datele existente asupra natalității și mortalității în prima parte a veacului trecut nu pot încă servi la cunoașterea tendințelor demografice (și deci nu îndreptățesc nici ele o asemenea opinie) pentru simplul motiv că sînt foarte incomplete: încheierile ce se degajă de acolo asupra ratelor brute de natalitate (20—34‰; p. 97—98) și de mortalitate (12—24‰; p. 103—105) nu sînt credibile, cînd le comparăm cu cifrele, mult mai înalte, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea¹⁴. Or, nu-i de conceput o creștere atît de însemnată a indicilor mișcării naturale în cursul veacului trecut; și chiar dacă am sta o clipă s-o credem, ca nu atestă tranziția demografică. Studii recente asupra situației în diferite zone și localități ale țării noastre, precum și în unele ținuturi vecine, arată că, în jurul anului 1900, se menținea încă peste tot regimul demografic modern și începea trecerea la unul contemporan. Tranziția demografică în România a început, desigur, la sfîrșitul secolului al XIX-lea¹⁵. Rămîne a se stabili — pe o bază documentară mai exactă — evoluția reală a numărului populației provinciilor românești în perioada pretranzitională din secolele XVIII—XIX (în cursul căreia s-a operat mutația de la sistemul demografic vechi la unul modern), perioadă care vădește și ea importanță și implicații interpretative, se încadrează și ea în procese demografice și sociale europene.

Că anume idei și date ale cărții pot stirni discuții nu trebuie să înșele pe nimeni: este, fără îndoială, un studiu de valoare, a cărui consultare va da mult oricărui istoric, oricărui cercetător în științele sociale; este o lucrare bogată în date și fapte, rezultate dintr-o muncă îndelungată, făcută cu seriozitate și dăruire. Este de aceea de mirare că — precum mi se spune — s-a tipărit numai în 500 de exemplare, care nici nu s-au introdus în rețeaua librăriilor. Editorii pot avea siguranța că tirajul înzecit al unei a doua ediții se va răspîndi cu mare ușură și folos pentru cultura românească. Căci, pentru a relua o frumoasă reflecție a autoarei, rezultatele cercetării demografice justifică interesul ce i se acordă, ea aducînd în peisajul istoriografiei noastre un nou unghi de vedere, bazat pe o informație mai bogată și de mai mare rigurozitate științifică, contribuînd deci la formarea unei perspective mai vaste și mai adînci în înțelegerea fenomenelor sociale¹⁶.

Louis Roman

NOTE

¹ T. Mavrodin, *O condică necunoscută a patentarilor piteșteni din iulie 1860*, în *Studii și comunicări*, Pitești, V, 1980, p. 324—355.

² M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, § 23, în *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, IV, București, 1903, p. 101.

³ A se vedea V. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 255 (Notă).

⁴ L. Roman, *Implicații istoriografice ale cercetării demografice*, în „*Revista de Istorie*”, 37, 5, 1984, p. 459—462; idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe—XIXe siècles)*, în „*Annales de Démographie Historique*”, Paris—La Haye—New York, 1985.

⁵ J. K. Janczak, *Statystyka ludności Królestwa Polskiego, 1815—1830*, în „*Przeszłość Demograficzna Polski*”, Warszawa, 14, 1983, p. 3—28; Irena Gieysztorowa, *Trudne początki statystyki demograficznej Królestwa Polskiego*, *ibid.*, p. 29—40 (apud *Bibliographie Internationale de la Démographie Historique*, Paris-Liège, 1984, n° 767, 769).

⁶ Toate datele cu care s-a operat au fost considerate a se referi la sfîrșitul anului respectiv. 1803—1899: după datele din cartea recenzată (p. 19, Tabel 2), referitoare la teritoriul dintre Carpați și Prut (calcul L.R.). 1774—1803 (teritoriul supus domnului ieșean în anii 1775—1806); după cartea în discuție la 1803 (p. 18, Tabel 1) și după P.G. Dmitriev, *Narodonaselenie Moldavii (Po materialam perepisej 1772—1773, 1774 i 1803 gg.)*, „*Știința*”, Chișinău, 1973, p. 39, 65—71 pentru anul 1774 (113 600 curți în Moldova — 14 489 curți în Bucovina ce urma să fie ocupată cîrînd de Habsburgi = 99 111 curți).

⁷ La interesanta dezbateră „Metode de cercetare istorică”, organizată de Institutul de Studii Sud-Est Europene (23 ianuarie 1985), dr. Zamfira Mihail a prezentat importanta lucrare în curs, a unui colectiv condus de dr. Alexandru Duțu, despre semnificațiile sociale ale limbajului românesc din prima jumătate a secolului trecut. Merită atenție în acest sens faptul că, chiar și în anii 1830, toate localitățile urbane în Moldova erau încă numite *îrguri* (*Ecstractul obștesc a regularisirii birului... <1833>*, mss. rom. 18 Bibl. Acad., p. 211—212; *Harta Prințipatului Moldovei... 1833* de P. Asaki, Bibl. Acad., Hărți — B. XXVIII, 2, mss.; *Ecstract pentru toate treptele dajnice cu dările lor, precum și nedajnice... 1839*, mss. rom. 8 Bibl. Acad., p. 457), în timp ce în Țara Românească se făcea delimitarea între orașe și *îrguri*.

⁸ P.G. Dmitriev, *op. cit.*, p. 46—47, 59, 83.

⁹ L. Roman, *Statistiques...*, Tableau 7.

¹⁰ *Ibid.*, Tableau 14; L. Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în veacurile XVI—XIX*, în „Revista de Istorie”, 31, 8, 1978, p. 1392—1393.

¹¹ *Statistica din România. Indicele comunelor la finele anului 1873*, București, 1874, p. I; *Dicționarul statistic al României, întocmit pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912*, I, București, 1914, p. VII, Tabela I (calcul L.R.).

¹² Cf. și „Revista de Istorie”, 37, 12, 1984, p. 1229—1230.

¹³ Ștefan Ștefănescu, *Aspects de la révolution démographique dans les Pays Roumains à la fin du XVIIIe siècle*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, VI/1, 1980, p. 309—326; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 115—141.

¹⁴ V. Trebici, *La transition démographique dans les pays de l'Europe de l'Est: le cas de la Roumanie*, în *Atti del Seminario su „La transizione demografica...”* (Società italiana di economia, demografia e statistica, Nuova serie, 1981, nr. 7), p. 147, Tableau 3.

¹⁵ *Ibid.*, p. 137—170.

¹⁶ Ecaterina Năgruți, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului ist. arh. «A.D. Xenopol»”, Iași, XIX, 1982, p. 41.

OLGA CONSTANTINESCU, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei până la Regulamentul organic*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 204 p.

Cercetarea istoriei țărânimii și agriculturii în general constituie o latură din cele mai puternice a istoriografiei române moderne și contemporane. Bogata literatură de specialitate în acest domeniu avantajează pe cei ce se angajează la abordarea unor teme legate de trecutul țărânimii, de evoluția structurilor sociale la sate și a producției agricole. În același timp însă ea impune și menține un anumit nivel, solicită un efort îndoit atît sub raport documentar cît și sub cel al interpretării din partea aceluia care dorește să spună ceva nou, să contribuie la îmbogățirea tezaurului de valori ale istoriografiei române. Rezultate cît de cît durabile se pot obține în acest domeniu doar printr-o muncă susținută prin care afirmațiile și constatările de ordin general sau particular să fie fundamentate solid. Improvizațiile și speculațiile nefondate ies repede la suprafață în comparație cu ceea ce a produs pînă acum știința istorică din România.

Ioana Constantinescu s-a dovedit a fi o cercetătoare care a îndrăznit să înfrunte aceste greutăți, alegînd pe deasupra și o perioadă foarte dificilă, o perioadă de tranziție în evoluția agriculturii principalelor române extracarpatice, o perioadă referitor la care publicațiile de izvoare realizate pînă acum sînt cu totul insuficiente, pentru o investigație cu pretenții științifice. Cîștigînd în cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” o experiență bogată în depistarea și înfelegerea corectă a izvoarelor inedite, Ioana Constantinescu a desfășurat o muncă susținută, ale cărei rezultate sînt intruchipate în recenta ei carte despre arendășia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele trei decenii ale veacului al XIX-lea. Pentru cei care au urmărit îndeaproape activitatea științifică a autoarei sinteza realizată în carte nu reprezintă o surpriză. Studiile publicate pînă în prezent o anunțau, o prefigurau și făceau să fie așteptată cu interes de către specialiști tocmai de la Ioana Constantinescu, care s-a dovedit a fi cea mai autorizată și competentă în tema enunțată în titlul cărții. Se înșală însă cei care, judecînd doar după titlu, cred că ne aflăm în fața unei prezentări reduse a arendășiei, fără implicațiile ei economice și sociale în domeniul economiei agrare, care, de fapt, constituia atunci principala ramură a economiei Țării Românești și a Moldovei. Cu ochiul sigur al specialistului, al aceluia care cunoaște în profunzime izvoarele și a reușit să ia în stăpînire trăsăturile generale și particulare ale evoluției economiei agrare în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, Ioana Constantinescu a ales acel fenomen, acel aspect nou în dezvoltarea agriculturii care a definit caracteristicile principale ale dezvoltării și a imprimat realităților și vieții agrare românești de la est și sud de Carpați un drum specific din întreaga zonă a Europei centrale, răsăritene și de sud-est. Autoarea a surprins fenomenul în faza lui incipientă, a reușit să scoată la iveală germeii, rădăcinile și originile evoluției ulterioare ale economiei agrare cu cele mai profunde repercusiuni asupra raporturilor și structurilor vieții rurale-țărănești pînă la sfîrșitul celei de a doua conflagrații mondiale.

Expunerea coerentă, dozarea echilibrată și formularea precisă și concisă a concluziilor caracterizează cartea autoarei și îi imprimă un caracter deschis în logica reconstituirii fenomenelor supuse investigației. Nimic de prisos și la fiecare pas cititorul avizat simte că Ioana Constantinescu a fost foarte riguroasă în selectarea și gruparea argumentării concluziilor la care a ajuns, că ea oricînd este în stare să ne ofere fapte și dovezi noi în susținerea părerii sale. Autoarea a surprins arendășia în logica și legitatea ei internă de evoluție, s-a apropiat de temă fără idei

preconcepute și păstrându-se întotdeauna în cadrul realităților pe care le limitează baza informațională. Izvoarele sînt analizate critic, cu multă precauție și finețe, lăsîndu-ne să înțelegem subiectivismul cuprins în ele de pe urma intereselor particulare ale celor care le-au creat. Nu o dată autoarea ne atrage atenția asupra caracterului limitat al izvoarelor scrise. Sintem preveniți să recepțăm cu acea aproximație realitățile exprimate în cifre absolute și procente care se cuvine a fi respectată în faza prestatistică a istoriei.

Mai este de menționat că Ioana Constantinescu a ales un aspect nu numai complex și cu profunde implicații multivalente, ci și mai puțin abordat în cercetările de pînă acum, căci ei presupunea cercetarea îndelungată a surselor de arhive inedite. Noutatea cărții constă, prin urmare, atît în reinnoirea totală a bazei de documentare cit și în ineditul concluziilor la care a ajuns autoarea privind întreg complexul evoluției vieții agrare și a situației socio-economice a țărănimii. A rezultat din acest studiu multilateral fixarea locului și roluluiarendășiei care a constituit într-o anumită măsură un factor de progres, un factor care a promovat destrămarea vechilor structuri social-economice feudale și pătrunderea capitalului în exploatarea agricolă, dar care a fost, totodată, și un element de stagnare și de conservare a formelor vechi de exploatare a țărănimii intrucitva modificate. Autoarea a demonstrat că în perioada cercetată de ea arendașul nu s-a implicat în fond în înnoirea producției agricole, el nu a făcut de fapt investiții în sfera nemijlocită a producției, ci în cea mai mare parte s-a substituit doar stăpînului de pămînt păstrînd și consolidînd chiar sistemul feudal al clăcii și dijmei. Autoarea stabilește principalele etape ale evoluțieiarendășiei pînă la elaborarea Regulamentelor organice din Moldova și Țara Românească, subliniind că, deși ea a devenit predominant ca sistem de punere în valoare a moșiilor și a înregistrat acumulări cantitative, nu a dus la saltul calitativ de înlocuire a raporturilor feudale cu cele capitaliste,arendășia nu a transformat moșia într-o întreprindere de tip capitalist. Munca salariată folosită de arendași cu toate că a cunoscut o anumită dezvoltare și a început să pătrundă mai cu seamă în anumite sfere specializate a producției agricole în perioada dată ea își păstrează un caracter subsidiar muncii prestate de diferitele categorii ale țărănimii aservite.

Autoarea procedează în mod metodic în abordarea fenomenuluiarendășiei. Mai întîi circumscrie noțiunea în sine în accepțiunea pe care o folosește, înțelegînd prinarendășie „concesionarea condiționată (prin clauze contractuale) a dreptului de exploatare a moșiei, pe termen limitat, în schimbul plății unei arenzei prestabile, de obicei exprimată în bani, achitată (bi)anual, cu anticipație”. După această definiție urmează însurirea termenilor din izvoarele vremii, termeni prin care este desemnată tranzația și care reflectă și ei fazele evoluției fenomenului.

În primul capitol al cărții sale Ioana Constantinescu analizează condițiile istorice generale care au definit trăsăturile fenomenului nou și cauzele imediate care au generatarendășia în agricultură, urmărind, apoi, extinderea și amploarea pe care a căpătat-o pînă la Regulamentul organic. Ea stabilește căarendășia în agricultură a apărut în condițiile creșterii veniturilor moșiilor și a valorii pămîntului, condiții generate de dezvoltarea producției agricole stimulată de piața internă, dar mai cu seamă de cea externă, îndeosebi după îngrădirea monopolului otoman.

Aparițiaarendășiei a fost condiționată, în același timp, de existența unor acumulări bănești care erau libere de a fi investite cu cheltuieli minime și cu beneficii mari. Acumulările proveneau mai ales din sfera comerțului și slujeau în principal asigurarea aceluiași comerț, cu scopul final urmărit de arendașii intermediari de a cumpăra moșii și a deveni proprietari funciari. Cu toate acestea Ioana Constantinescu caută și identifică rădăcinilearendășiei în agricultură în fenomenele care „ies din sfera economicului și a relațiilor de producție”, în specificul vieții și activității stăpînului de pămînt care preferau slujbele politice și administrative mai sigure sub raportul veniturilor decît organizarea producției agricole în regie proprie. Absenteismul de pe moșie caracteriza viața boierimii românești deprinsă cu „luxul exorbitant” impunător de „cheltuieli enorme”, ce puteau fi comode și rapid acoperite de sumele de bani obținute dinarendarea moșiilor.

Moșiile aflate în proprietatea bisericii au fost arendate în principal din cauza „lipsei de organizare în administrarea lor”.

Autoarea reconstituie, apoi, evoluțiaarendei sub raportul obiectului arendat, arătînd că mai înainte au fost date înarendă pășunile, după care au urmat monopolurile feudale (circiumi, mori, pive etc.) și în sfîrșit moșiile în întregimea lor împreună cu așanumitele rezerve lucrate în regie proprie. Subliniem faptul că autoarea nu s-a mulțumit cu folosirea unor izvoare de primă mînă după publicațiile de izvoare și a recurs la original, depistînd cu acest prilej defectiunile publicării.

Sînt analizate apoi repercursiunilearendărilor din partea țărănilor, subliniind că astfel țărăniiliberi stăpîni de pămînt au fost reduși la condiția de clăcași.

Un capitol separat este consacrat miciiarendășii, adică luării înarendă a moșiilor boierești sau bisericrești de către țărani, ceea ce era favorizat de dreptul de preemțiune (protimisis) al țărănilor locuitori pe moșia dată. Sînt analizate consecințele economice și sociale ale acestei arenzei, care, prin abrogarea dreptului de preemțiune a țărănilor clăcași, abrogare efectuată în Țara Românească în 1818 prin *Legiuirea Caragea*, iar în Moldova în 1815, a fost compromisă.

Astfel,arendăşia către obşte clăcaşă a rămas „o simplă experienţă a societăţii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea”. În schimb s-a impus şi a cuprins aproape întreaga agricultură a Moldovei şi a Ţării Româneşti marea arendăşie.

Această formă, adică „arendarea moşiiilor către persoane deţinătoare de capital, venite din afara obşte clăcaşesti, ce se impun în relaţiile dintre stăpîinii de pămînt şi producători” constituie principalul obiect de analiză a cărţii publicate de Ioana Constantinescu, care subliniază că marea arendăşie s-a dovedit „o constantă a structurilor agrare româneşti pe o distanţă de aproape două secole”.

În capitolul al III-lea sînt supuse investigaţiei următoarele aspecte : contractele de arendare, termenul de arendare, arenda şi arendaşii. În ce priveşte pe aceştia din urmă, dintr-o analiză multilaterală a izvoarelor, autoarea ajunge la concluzia că ei proveneau din toate păturile societăţii, din rindurile negustorilor mari şi mici, ca şi ale boicirilor cu ranguri şi dregătorii, din rindurile clerului, ale ţăranilor, meşteşugarilor şi ale diversilor funcţionari şi intelectuali. Majoritatea arendaşilor intermediari proveneau însă din rindul negustorilor, ceea ce s-a reflectat şi în terminologia timpului, arendaşii de profesie fiind desemnaţi prin noţiunea de neguţători, „deşi mulţi nu mai fac alt comerţ decît cel legat de arendăşic”. Caracterul eterogen al noii pături sociale a arendaşilor este constatată de autoare şi în privinţa originii etnice. Formată în marea ei majoritate din pămînteni, noua categorie de arendaşi cuprindea şi mulţi străini. În Moldova arendaşii străini erau îndeosebi cei evrei şi armeni, în timp ce în Ţara Românească la început turei, apoi de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea îndeosebi greci şi apoi sîrbi, bulgari etc.

Ioana Constantinescu analizează pe larg problema explcatării moşiiilor prin arendare, fixînd, astfel, rolul şi locul arendăşiei în întreaga evoluţie a agriculturii din Moldova şi Ţara Românească. Mai întii, autoarea analizează pe larg relaţiile de producţie statornicite prin sistemul de arendare a moşiiilor, principalele surse de venit ale arendaşilor (dijma, obligaţiile în muncă ale locuitorilor moşiei arendate, veniturile obţinute din cultivarea rezervei de către arendaşi, monopolurile feudale etc.). Cercetarea cuprinde şi în acest capitol şi aspecte ce depăşesc sfera arendăşiei, căci autoarea se referă la o serie de probleme ca înzestrarea moşiiilor cu utilaje, sistemele de asolament, specificul investiţiilor făcute de arendaşi. Un interes particular prezintă şi analiza activităţii comerciale a arendaşilor precum şi implicaţiile şi repercusiunile acestor activităţi asupra agriculturii şi asupra stării sociale a ţăranilor.

În ce priveşte beneficiul arendaşilor autoarea subliniază că acesta depăşea, „chiar de cîteva ori, suma arenzii”. Sînt deosebit de interesante datele pe care ni le oferă autoarea, căci ele reflectă nu numai structura beneficiilor, ci ne dau şi o anumită imagine despre exploatarea moşiiilor arendate, despre ponderea diferitelor ocupaţii în structura veniturilor realizate pe moşiiile arendate.

Capitolul se incheie cu prezentarea conflictelor de clasă cîntre arendaşi şi clăcaşi, prezentare din care se prefigurează adîncirea tensiunii sociale la sate, rolul arendăşiei în agravarea situaţiei ţărănimii aservite şi creşterea rezistenţei ţărăneşti.

La parcurgerea atentă a interesantei şi valoroasei monografii realizate de Ioana Constantinescu cititorul rămîne cu impresia că într-o redactare densă, concentrată şi îngrijită autoarea a reuşit să înfăţişeze nu numai arendăşia în sine, ci şi implicaţiile majore ale sistemului arendăşesc de exploatare a moşiiilor şi prin aceasta trăsăturile generale, dar în special particulare ale dezvoltării agriculturii româneşti, trăsături ce se definesc în germene chiar în perioada la care se referă cartea. Cu siguranţă apariţia acestei sinteze va reprezenta un punct de referinţă în dezvoltarea istoriografiei româneşti privitoare la istoria agriculturii şi a ţărănimii din epoca modernă

Ludovic Demény

* * * *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. VI (1566—1570), volum îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, Edit. Academici, R S.R., Bucureşti, 1985, XXV111+ 369 p.

În 1985, adică la aproape două decenii de la iniţiere, corpusul de documente interne medicvabile — cea mai importantă realizare a istoriografiei naţionale contemporane în domeniul editării izvoarelor — s-a îmbogăţit cu trei noi volume : VI (1566—1570) şi XXV (1635—1636) din seria actelor Ţării Româneşti, precum şi al XIII-lea (1361—1365) din cele ale Transilvaniei. Apariţia lor aproape concomitentă şi în foarte bune condiţii tipografice nu poate fi decît îmbucurătoare, acest adevărat eveniment editorial dînd speranţe medievistilor, în primul rînd, dar şi altor categorii de specialişti ce beneficiază de bogăţia extraordinară a tezaurului documentar al D.R.II.-ului (filologi, lingvişti, etnologii, geografi etc.) de a vedea imprimat un ritm mai susţinut în realizarea colecţiei, cu cele patru secţiuni ale sale.

Volumul asupra căruia zăbovim în rindurile de față, elaborat în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”, conține 255 de documente din Țara Românească, eșalonate între 9 ianuarie 1566 — 16 decembrie 1570. Între acestea, actele cancelariei domnești sînt majoritare (242), restul fiind — în funcție de emitent — ale mitropolitului (doc. 79, 118), marelui ban (doc. 85, 151, 157, 227), marelui vornic (doc. 132), județului și pîrgarilor (doc. 109), ale unor particulari (doc. 23, 71, 78, 188, 191).

După formă, documentele din acest nou volum sînt, în 184 de cazuri (peste 71 %), originale slave, 12 sînt copii slave, 50 traduceri, iar 9 (5, 68, 85, 88, 97, 133, 214, 252, 253) se dau după diverse publicații.

Față de volumul corespunzător al vechii serii : *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veac. XVI*, vol. III, București, 1952, prin publicarea a 65 de piese mai mult (din care 35 inedite) se aduce un plus de lumină în cunoașterea unor realități economice, sociale, demografice, politice, a mentalităților și moravurilor din a doua jumătate a sec. al XVI-lea sau anterioră, specifice Țării Românești. Aceste documente constituie, totodată, o dovadă grăitoare a efortului întreprins de editori — în paralel cu valorificarea a „tot ce a fost bun cîștigat în munca celor care au realizat vechea colecție” și spre care ei „îndreaptă un gînd recunoscător” (p. VI) — în scopul extinderii orizontului documentar atît de necesar istoricului, „fiindcă documentul mijlocește un contact efectiv cu viața de odinioară, iar fără acest contact nici o restituție autentică nu e posibilă”¹.

Documentele sînt transcrise și traduse în conformitate cu normele adoptate pentru întreaga serie ; descrierea arheografică urmează criteriile științifice consacrate. Lista prescurtărilor bibliografice și bogatul indice (onomastic și de materii) facilitează consultarea noului volum, care se încheie cu 20 de fotocopii ale unor documente caracteristice pentru grafia vremii.

Conținutul volumului ilustrează, prin 69 de documente, ultimii doi ani ai domniei lui Petru cel Tânăr (1559—1568) și, prin restul de 186 documente, primii trei ani ai domniei succesorului său, Alexandru al II-lea Mircea (1568—1577). Pentru țările române, a doua jumătate a sec. al XVI-lea reprezintă o epocă de „progresivă scădere”. Pe plan intern, se accentuează anarhia feudală ; „ambițiile și ȳatimile boierești determină o stare de turburare aprape permanentă. Intrigile și comploturile nu mai încetează ; de aceea și pribegiile și execuțiile se țin lanț. Fiscalitatea se accentuează ; biruri noi se pun asupra ȳării, provocînd sărăcirea ȳăturii de mici proprietari ; tot mai mulți dintre aceștia își vind pămîntul, sporînd astfel numărul rumânilor”². Pe plan extern, în raporturile cu Imperiul otoman se constată „o mai strînsă dependență politică a ȳării față de Poartă și creșterea obligațiilor ei economice cître aceasta”³. Secătuirea economică a ȳărilor române și încercarea Porții otomane de a le modifica statutul recunoscut de autonomie, fenomene accentuate spre sfîrșitul secolului, vor provoca reacția hotărîtă a poporului român de stopare a agresiunii și dominației străine, materializată în domnia strălucitoare a lui Mihai Viteazul.

Înrăuțȳirea situației economico-sociale și politice interne, în condițiile amintite, este reflectată de multe din documentele volumului. Astfel, se fac referiri la cîtropiri de ocini și alte proprietăți (doc. 10, 50, 55, 58, 82, 139, 178, 239, 248, 250 ș.a.), la ȳierderea dreptului de stăpînire (doc. 20, 39, 102, 106, 215, 240, 247), sărăcirea ȳărănimii aservite (doc. 178), impunerea unor noi biruri (doc. 237 : „birul cel mare de asprii de curte”), pătrunderea și împămîntenirea elementelor levantine, exponente — în activitatea economică și în ierarhia socială a ȳării — ale Porții otomane (doc. 46, 48, 68, 82, 106, 191), pribegiri boierești (doc. 20, 69, 81, 152, 187 ș.a.), pedepse aplicate de domnie (doc. 20, 30, 38, 169). Știrile conținute de documentele ce acum se publică prima dată confirmă concluzii mai vechi ale istoriografiei noastre privind structura social-economică din epoca în discuție, nuanțează altele sau permit formularea unor ipoteze ce vor fi adîncite de cercetările viitoare.

Numeroase și variate sînt și informațiile de care vor beneficia studiile speciale privind demografia istorică (doc. 8, 16, 39, 42, 102, 202, 215, 240) și mentalitățile colective (doc. 21, 34, 37, 87, 91, 126, 176, 183, 197, 200, 215, 217 ș.a.), direcții de cercetare care, împreună cu geografia istorică, ecc demografia, climatologia istorică și istoria cantitativă, contribuie la înălțarea „edificiului unei istorii totale sau globale, misiune esențială a științei istorice de astăzi”⁴.

În concluzie, un volum bogat în substanța sa, onorînd în egală măsură pe realizatorii săi și medicistica românească.

Mircea Suciu

NOTE

¹ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Edit. Academiei, București, 1985, p. 43.

² C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II/1, ed. 3-a, București, 1940, p. 213.

³ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 912.

⁴ L. Boia, *Istoria mentalităților (Cu privire specială asupra școlii de la „Annales”)*, în „Revista de istorie”, t. 33, 1980, nr. 5, p. 952.

Despre subiectul lucrării lui Trevor Rowley s-a scris enorm, iar bibliografia respectivă abundă în realizări de excepție care au valorificat exhaustiv sursele existente. Totuși această carte nu este inutilă. Ea propune o tratare ambițioasă cantonată deopotrivă în teoria istoriei cit și în rigoarea documentară, despre rolul normanzilor în accelerarea dezvoltării societății anglo-saxone, despre simbioza anglo-normandă și în subtext despre generalizarea experienței vest-europene a feudalismului. Materia este meticuloasă clasată în 9 capitole care privesc din exterior par să se apropie de viziunea unei *everyday life*. Autorul însă se detașează de această tentație și încearcă să descopere adevăratele pondere a inovațiilor normande, permiscibilitatea ordinii anglo-saxone la o nouă concepție despre stat și ierarhie și viabilitatea noilor structuri.

Tema beneficiază de citeva surse unice în istoria evului mediu european : în primul rând *Domesday Book* (1086), *Pipe Roll* (1130), registrele guvernului central păstrate din 1156, izvoare narative fie normande sau normandofile, fie cele exprimând opinia învinșilor (cronica de la Petersborough Abbey merge până în 1154).

T. Rowley simte nevoia să schițeze citeva date din istoria normanzilor înainte de 1066, cum ar fi campaniile din Franța din secolul al IX-lea, cedarea Normandiei de către Carol cel Simplu lui Rolf în 911 (actul de naștere al Normandiei), achizițiile teritoriale din 924 și 933. Ducatul Normandiei devine în scurt timp o entitate politică excelent organizată, cu o armată redutabilă și cu o biserică adinc implicată în politică mai ales după reformele italianului Lanfranc venit aici în 1039. Despre protagonistul cuceririi normande a Angliei, William, aflăm că s-a născut în 1027—1028, a devenit duce în 1035 și a înfrânt în 1047 la Val-és-Dunes o revoltă nobiliară.

Actul de la 1066 este departe de a fi manifestarea brutală a superiorității unui corp militar față de altul inferior. Aspirațiile lui William la tronul Angliei se bazuau pe legăturile de rudenie asigurate de Emma, care a fost sora bunicului său ducele Richard II (966—1026) și în același timp mama lui Edward Confesorul, cel care l-a recunoscut pe William, succesorul său. Probabil același angajament și l-a luat Harold cu prilejul călătoriei sale în Normandia din 1064.

După victoria de la Hastings, normanzii au avut de înfruntat rezistențe locale până în 1070. Metodele punitive utilizate de normanzi au fost fără precedent, iar urmările acestora se reflectă în *Domesday Book* unde există numeroase mențiuni despre regiuni devastate și depopulate. Dinastia normandă durează plină în 1154 când, după moartea lui Ștefan I este instalată dinastia Plantagenet. Cu aceasta reîncrințele de istoric politică se încheie făcând loc capitolelor substanțiale despre modificările produse în Anglia după momentul Hastings.

O problemă extrem de presantă pentru noii cuceritori a fost să-și asigure controlul asupra zonelor recent achiziționate. Imediat după 1066 este înregistrată o campanie febrilă de construcții militare, fie că este vorba de fortificații din pământ fie din piatră. Tactica construirii castelurilor era verificată în Normandia, unde din 1091 exista și o prevedere care interzicea ridicarea de castele fără licența ducelui. Așadar inițiativa fortificării Angliei și Wales-ului a fost preponderent regală deși așa cum vom vedea a existat o importanță derogare în cazul cuceririi regiunii galezc. În 1078 începe ridicarea faimosului Turn al Londrei, iar la sfârșitul secolului al XI-lea în 1180—1190, sint ridicate impresionanțele fortificații de la Dover. Epoca de aur a construcției castelurilor se încheie în jurul anului 1216, dar scopul urmărit de normanzi de a-și asigura dominația politico-militară și de a oferi populației autohtone o societate strict ierarhizată, a fost atins.

Normanzii nu au respins în totalitate instituțiile anglo-saxone. Unitățile administrative anterioare cum ar fi : *shire*, *hundred*, *hide* au fost prezervate, aportul normand limitându-se la *manor*, al cărui concept însă se pare că exista la anglo-saxoni. În schimb marile domenii ale conților anglo-saxoni au fost dezmembrate în paralel cu eliminarea fizică a deținătorilor lor (în 1075 Walthof, ultimul conte a fost executat). Despre societatea engleză în toate compartimentele sale, sursele cea mai des pusă la contribuție este *Domesday Book*. Totuși reconstruirea aceluia *English Landscape* pe baza acestor surse este incertă în multe privințe. Dacă în *Domesday Book* sunt menționate 639 de biserici se estimează că la sfârșitul secolului al XI-lea existau 4000 de stabilimente religioase. Tot *Domesday Book* se referă la existența a 112 orașe, cifră evident exagerată dacă termenul de oraș este asimilat cu sensul contemporan. Știrile lacunare despre târguri și iarmaroace nu înseamnă că acestea nu ființau. Avalanșa cartelor din secolele XII—XIII care fixau obligațiile acestora se referă indiscutabil și la târguri preexistente.

Venirea normanzilor în Anglia a dus la revirimentul vieții urbane, chiar dacă o renaștere a orașelor anglo-saxone s-a produs în secolul al VIII-lea. Istoricul T. Rowley descifrează existența a 2 tipuri de orașe : cele în care castelul juca rolul primordial și cele unde piața comercială întrefinea suflul urban. Evident existau suficiente orașe combinate. Ritmul înființării orașelor, multe din inițiativă seniorială, este remarcabil (de exemplu în perioada 1191—1230 au fost fondate 49 de orașe). Timpuriu apar și organisme profesionale specifice ariilor urbane medievale. În orașul Burford este semnalată o ghildă a negustorilor între 1088—1107.

Un impact decisiv l-au avut normanzii asupra bisericii anglo-saxone asupra culturii religioase și secolar, asupra arondării, asupra cultului și practicilor religioase. Biserica anglo-saxonă înainte de 1066 era relativ bine organizată. Existau stabilimente mai mari numite *minster* care deserveau arii extinse de populație creștină. Totuși reorganizarea normandă în acest domeniu a fost amplă iar în fruntea acestei acțiuni reformatoare s-a situat Lanfranc, colaboratorul lui William the Conqueror. Înalții prelați saxoni au fost înlocuiți cu discipolii primului, au fost reorganizate diocesele împărțite la rindul lor în arhidiaconate și diaconate, marile biserici au întemeiat capele care treptat s-au transformat în biserici parohiale. În peisajul englez își fac apariția marile mănăstiri, depozitarele unor rigori noi, obediente liturgice romane. După Hastings în Anglia sînesc grupuri compacte de călugări, la început din Jumièges, apoi în 1078—1082 din Cluny. Dar cei care au avut o masivă influență asupra clerului regulat au fost cistercienii care fondează marile complexe de la Waverley (1128) și Rievaulx (1132). Abațiile cisterciene erau angrenate în activități economice multiple, de la creșterea oilor la desteleniri și regularizarea apelor curgătoare. Amploarea monahismului este ilustrată de existența în Anglia la sfîrșitul secolului al XII-lea a 600 de stabilimente.

De statutul absolut de inovație se bucură introducerea legislației pădurilor (*Forest Law*) de către normanzi, violînd dreptul anglo-saxon care stabilea uzul comun al pădurilor. Prima legislație de acest gen cunoscută de istorici datează din 1184. Ea nu se referea numai la păduri în sens strict fizic ci cuprindea teritorii de altă natură și chiar localități care cădeau sub incidența prerogativelor regale. Motivele acestei legislații sînt fie de ordin temperamental (afecțiunea normanzilor pentru vînătoare) fie de ordin economic (lemn, minerale). Alături de pădurile regale apar parcurile de vînătoare care se pare că existau și la anglo-saxoni. Tot normanzii sînt responsabili de introducerea în fauna cinegetică a căprioarei roșcate (*fallow deer*).

Penultimul capitol tratează problema impactului normand asupra Wales-ului și asupra graniței galeze. Cucerirea Țării Galilor a fost mult mai dificilă decît cea a Angliei saxone. Normanzii au fost obligați să facă față puternicelor revolte galeze din 1075, 1088 și 1100. În plus, ca un element specific cucerirea Wales-ului a fost o întreprindere baronială, care a făcut din nobilii normanzi angajați aici vasali cu declarate veleități centrifugale. În 1075 contele de Hereford, iar în 1102 contele de Shrewsbury s-au răscolat contra regelui, deși fără rezultat. Dominația normandă aici s-a menținut prin aceleași mijloace experimentate în Anglia și desigur în Normandia. Au fost ridicate castele și orașe, ultimele fiind inițial colonizate cu normanzi și francezi. La început regalitatea nu a fondat nici castele și nici orașe, deși William I în 1081 cit și William Rufus în 1093—1097 s-au aflat în fruntea unor expediții antigaleze. Ulterior Henry I a recuperat dezavantajele regalității în Wales. În privința bisericii galeze s-a procedat identic situației saxone. Reorganizarea a presupus numirea de noi episcopi dependenți de arhiepiscopia de Canterbury și aducerea de călugări cistercieni care au întemeiat abațiile de la Neath (1130), Margam (1147), Strata Florida (1164) și Strata Marcella (1170).

Capitolul ultim (*The Norman Heritage*) are un aspect bilanțier care parcurge ipostazele impactului normand, de la implicațiile sale filologice la cele economice. De fapt autorul optează implicit pentru o viziune care valorifică și integrează aportul normand catalizator în multidimensionalitatea sa cu infrastructura anglo-saxonă, care după o etapă de mutații și presiuni se îmbină într-un spațiu fertil pentru evoluții viitoare.

Ovidiu Bozgan

* * * *Aspects des rapports entre la France et la Suisse de 1843 à 1939, Actes du colloque de Neuchâtel.* Sous la direction de Raymond Poidévin et Louis-Edouard Roulet, Ed. de la Baconnière. Neuchâtel, 1982, 215 p.

Volumul publică comunicările prezentate la colocviul organizat în 1978 de Institutul de istorie al Universității din Neuchâtel. Ele tratează o vastă problematică privind istoria social-economică, politică, religioasă și diplomatică a Confederației Elvețiene în secolele XIX—XX prin prisma raporturilor cu Franța.

În intervenția *Politique et/ou confession, Le Sonderbund vu de France*, (p. 1—12) Alfred Wahl de la Universitatea din Metz arată că formarea în decembrie 1845 a Sonderbundului din șapte cantoane catolice (Friburg, Valais, Uri, Zug, Schwyz, Lucerna, Unterwalden) a consolidat pozițiile conservatorismului, ceea ce a trezit interesul opiniei publice franceze exprimat în presa de cele mai diferite orientări. Rolul Elveției în politica celui de-al doilea Imperiu francez este surprins de Rolland Ruffieux de la Universitatea din Friburg în studiul *La Suisse et la politique des compensations de Napoleon III (1866—1871)*, (p. 13—23). Utilizînd arhiva trimisului elvețian la Paris, Kern, Ruffieux subliniază marea primejdie pe care a reprezentat-o politica de „compensații” a lui Napoleon al III-lea pentru statutul de neutralitate al cantoanelor elvețiene

stipulat în prevederile Actului final al Congresului de pace de la Viena din 1815. Berna a criticat violent dorința manifestată a guvernului imperial de a prelua Savoia aflată la granițele confederației. La 24 mai 1866 KERN a reafirmat ministrului de externe francez Drouyn de Lhuys politica de strictă neutralitate a țării sale în cazul unui conflict. Dar câteva luni mai târziu același diplomat a cerut Consiliului federal adoptarea unor măsuri preventive de apărare în fața amenințărilor Parisului. Elveția a recunoscut republica franceză proclamată în septembrie 1870, dar a solicitat Savoia superioară în contextul anexării Alsaciei și Lorenei la Prusia. Autorul concluzionează că combinațiile politico-militare de la jumătatea secolului trecut au oferit cantoanelor prilejul de a-și defini și desăvârși poziția de neutralitate. Françoise Nicod de la Universitatea din Lausanne și GÉRALD ARLETTAZ de la Arhivele federale din Berna au întocmit raportul, *La France relais de l'émigration des suisses vers les Etats-Unis, le Cas du Havre (1848—1865)*, (p. 25—36). Autorii relevă că portul Le Havre a jucat alături de Anvers, Amsterdam, Hamburg, Liverpool rolul de centru de tranzit al emigrației elvețiene către Lumca Nouă intensificată între 1848—1865. Consulul elvețian în portul de la Marca Minecii, Wanner von Nidau afirma că între 1853—1861 s-au imbarcat la Le Havre 38 484 elvețieni (cf. p. 26). Între 1848 și 1860 50 0000 locuitori din cantoanele Zurich, Soleure, Berna, Argovie, Appenzell au trecut prin Le Havre, ceea ce a constituit doar 5—10 % din efectivul total al emigranților. Nicod și Arlettaz insistă elocvent și asupra condițiilor de emigrare și călătorie, a atitudinii autorităților franceze după decretul imperial din 1855.

Cîteva articole privesc raporturile economice franco-elvețiene sub cele mai variate aspecte. Georg Kreis de la Universitatea din Bâle se oprește asupra politicii Parisului vis-à-vis de construcția căii ferate din masivul Simplon în *De la concurrence à la coopération, La France et le chemin de fer du Simplon avant 1914* (p. 37—49). Franța a fost ostilă oricărui proiect feroviar ce ar fi concurat calea sa de acces la Marea Mediterană prin valea Ronului. Străpungerea liniilor prin Saint-Gothard și Mont-Cenis nu a avut asentimentul guvernului francez. Cu atât mai mult o magistrală prin Simplon, care ar fi scurtat cu 7% traseul Paris—Milano (cf. p. 38) și ar fi deschis drum trupelor italiene în sudul Franței. Abia în 1895 după ce Elveția și Italia au semnat un acord vizînd tăierea tunelului, Parisul a acceptat să ia parte la construcția de căi ferate. Tratatul comercial franco-elvețian din 1864 a impulsionat relațiile economice între cele două state. Denis Brunn de la Universitatea din Metz în *Le traité de commerce franco-suisse de 1864 et les relations commerciales entre la France et la Suisse de 1864 à 1873*, (p. 49—59) făurește un tablou exhaustiv asupra schimburilor economice din deceniul șapte al secolului trecut. Elveția a înregistrat un imens deficit în comerțul cu Franța, deoarece cererea de produse manufacturate pe piața cantonalelor a fost slabă iar protecționismul francez excesiv. Tratativ ele între cele două țări s-au încheiat după semnarea tratatului din 1864, dar a cărui aplicare a fost afectată de crizele economice din 1866—1867 și 1873. La sfîrșitul secolului al XIX-lea a izbucnit un puternic război vamal între Franța și Elveția. În *Les origines de la guerre douanière franco-suisse (1891—1892)*, (p. 59—72) Philippe Gern investighează cauzele diferendului economic și le identifică în principal în revîrșimentul general din Europa după 1880 către o politică economică protecționistă, în special în adoptarea de noi tarife vamale prohibitive. Perioada din prima jumătate a secolului nostru se regăsește în contribuțiile semnate de Marie-Thérèse Bitsch de la Universitatea din Strasbourg. *Les relations commerciales franco-suisse de 1909 à 1914*, (p. 73—84), Pierre Guillen, *Les relations financières franco-suisse après la Première Guerre Mondiale*, (p. 155—171), Louis-Edouard Roulet, *Economie et diplomatie en rapport avec le conflit des zones franches autour de Genève 1925—1929*, (p. 173—183) și Patrick J. Schaeffer de la Universitatea din Metz, *Aspects des relations commerciales franco-suisse dans les années 1930*, (p. 185—203). Un aspect necunoscut din istoria celei de a doua conflagrații mondiale cercetează André Jaegggi de la Școala Federală Politehnică din Zurich în *L'Evacuation de l'or de la Banque Nationale Suisse vers les Etats-Unis à la veille de la Seconde Guerre Mondiale, Le rôle de la France*, (p. 205—215). Creată în 1907 Banca Națională a Elveției a fost o instituție financiară foarte sigură. În 1940 rezervele sale de metăl prețios au acoperit suma de 720—780 milioane franci elvețieni (cf. p. 206), care a inclus și fonduri depuse de unele guverne direct amenințate de agresiunile Axei. Spectrul războiului, interesul manifest al Reichului pentru rezervele valutare ale cantoanelor au impus comitetului băncii să decidă la 16 mai 1939 transferarea unor mari cantități de aur la Londra și New York. Pînă în aprilie 1940 tranzitul spre Statele Unite s-a efectuat prin portul Genova. Ulterior, în iunie 1940 după tratative cu Franța în împrejurări dramatice s-au transportat pe calea aerului de la Locarno la Lisabona via Paris echivalentul a 8 784 000 franci elvețieni (p. 213). Tot în iunie Banca Franței a luat în administrație 10 187,5505 kg. aur fin din depozitele elvețiene și le-a predat S.U.A. cu puțin timp înainte ca trupele hitleriste să ocupe Parisul.

Relațiile militare între Paris și Berna au îmbrăcat particularități deosebite în funcție de conjunctura politicii europene. Cunoscut cercetător al relațiilor internaționale Raymond Poidevin de la Universitatea din Strasbourg a supus atenției audienței comunicarea *Aspects militaires des relations franco-suisse avant 1914* (p. 85—93). La începutul secolului al XX-lea guvernul francez a urmărit cu suspiciune prin intermediul atașajilor săi militari simpatiile unor cadre militare elvețiene pentru Germania și rolul forțelor din cantoane în cazul unui conflict

franco-german. Elveția a fost convinsă de superioritatea armatei germane. Încă în 1906 s-a dezbătut la Berna ipoteza unui război între Franța și Imperiul German, în care trupele franceze să forțeze Jura și să treacă în cantoane. Doar în 1910 — 1911 au apărut semnele unei încrederi în relațiile dintre Paris și Berna, odată cu acordul bilateral privind aprovizionarea confederației în caz de război. Un remarcabil expozeu de istorie politică și diplomatică izbuteste Jean Claude Allain în *La Politique helvétique de la France au début du XX-e siècle (1899—1912)*, (p. 95—112). Franța a jucat un rol deosebit în istoria Elveției. În 1900 a fost singura țară europeană ce a întreținut o ambasadă la Berna. Diplomația lui Theophile Delcassé a dorit o confederație stabilă, descentralizată și cu o largă autonomie cantonală, ceea ce a servit intereselor Parisului. Criza italo-elvețiană din aprilie—iulie 1902 și neutralitatea Quai d'Orsayului a determinat sporirea influenței germane în cantoane. Totuși apropierea franco-elvețiană a continuat în 1906—1911 fiind favorizată de fluxul capitalului de pe malurile Senei în Elveția și de creșterea traficului comercial în zonele de frontieră. Primului război mondial și implicațiilor sale le sint dedicate două studii și anume: *Romain Rolland, La Suisse et la France pendant la Première Guerre Mondiale*, p. 113—124) de Jean-Jacques Becker de la Universitatea din Clermont-Ferrand și respectiv, *Action humanitaire et tentatives de médiation, Deux aspects de la politique extérieure de la Suisse dans la perspective de ses relations avec la France*, (p. 125—136) de Jean-François Tiercy de la Universitatea din Lausanne. În primul Becker distinge poziția scriitorului Romain Rolland față de războiul imperialist¹. În al doilea autorul dă la iveală noi aspecte legate de acțiunile Elveției în 1914—1918 pentru „supraviețuirea economică” (p. 125). Cantoanele au susținut dreptul neutrilor de comerț liber chiar și în perioada unor conflicte. În acest sens a depus numeroase eforturi Charles Lardy, ministrul plenipotențial al Elveției la Paris. De asemenea neutralitatea Elveției a fost folosită de puterile beligerante pentru a întreprinde acte umanitare. În octombrie 1914 Consiliul federal și-a prezentat bunele oficii la Paris și Berlin pentru repatrierea prizonierilor și a răniților. Elveția a fost invitată să desfășoare și unele demersuri de mediere. În 1915 diplomatul Ritter a fost abordat la Washington de ministrul german Hoffmann în vederea unei mediații comune americano-elvețiene. Doi ani mai târziu același Ritter a făcut o nouă ofertă de pace Franței. În general însă reacțiile franceze au fost ostile sau sceptice. În sfârșit Antoine Fleury de la Universitatea din Geneva accentuează în *Le Statut du Rhin et les relations franco-suisse après la Première Guerre Mondiale*, (p. 137—153) pe insistențele delegației elvețiene la Conferința de pace de la Paris din 1919—1920 pentru recunoașterea libertății de navigație și comerț pe Rin în timp de pace și război.

Conținând numeroase grafice, statistici, materiale de arhivă inedite, puncte de vedere noi, culegerea se dorește o nouă contribuție la cunoașterea locului și rolului Elveției în istoria Europei din ultimele două secole.

Mihai Manea

N O T E

¹ Vezi și Romain Rolland, *Journal des Années de Guerre 1914—1918*, Albin Michel, Paris, 1952.

LÁSZLO LÖRINCZ, *Histoire de la Mongolie des origines à nos jours*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 292 p.

Lucrarea lui L. Lörincz reprezintă o sinteză interesantă și utilă, care are meritul de a oferi cititorilor principalele date și elemente ale evoluției istorice a poporului mongol și a patriei sale, evoluție abordată permanent din punctul de vedere al interdependențelor și influențelor reciproce cu istoria universală.

În primele două capitole este analizată problematica istoriei mongole din cele mai vechi timpuri și pînă la apariția statului feudal nomad întemeiat de Gengis Han la începutul secolului al XIII-lea. Astfel, descoperirile arheologice atestă prezența omului pe teritoriul Mongoliei în urmă cu 200 000 — 100 000 de ani, fiind vorba de așa-numitul „om de Ordos” (tip uman înrudit cu omul de Neanderthal din Europa), ale cărui arme și unelte au fost scoase la lumina în regiunile Hangai și Gobi. În epoca pietrei progresa comunităților umane au fost lente, dar cu un caracter permanent, accelerându-se în epoca bronzului și a fierului cînd, datorită perfecționărilor importante aduse mijloacelor de muncă, marea familie se dezintegrează fiind înlocuită de familia patriarhală și se creează diferențieri sociale a căror a dîncire duce la apariția unei clase dominante, denumită de autor aristocrație a stepei.

Diferențierile sociale și apariția unei clase dominante au avut drept consecință necesară apariția unor forme de organizare prestatale și statale care s-au succedat pe teritoriul Mongoliei,

unele dintre acestea cuprinzând și alte teritorii, din secolul al III-lea î.e.n. până în secolul al XII-lea e.n. Cele mai importante dintre acestea au fost confederațiile tribale Hiong Nu (din care o parte va ataca Europa sub numele de huni) și Sien Pi, hanatele Juan Juan, turc, uigur și kirghiz și imperiul khitan, care între 947 și 1125 va stăpâni și în China de Nord sub numele dinastiei Leao (Qidan Liao). Din analiza întreprinsă de autor rezultă că toate aceste forme de organizare prestatate și statale se caracterizau, cu anumite deosebiri inerente, prin predominarea societății de tip nomad în care principala ramură economică o constituia creșterea animalelor, dar se practica și cultivarea plantelor, mai ales a griului, anumite meșteșuguri și relații comerciale, îndeosebi cu China. Dintre toate acestea, pe teritoriul Mongoliei societatea khitană a fost aceea care a dat exemplul cel mai spectaculos al procesului de dezintegrare a clanurilor, de dispariție a comunităților primitive și de formare a feudalismului nomad. Încă din secolul al X-lea societatea tribală khitană se dezintegrează și este înlocuită de un feudalism de tip nomad, devenit predominant în epoca dinastiei Leao.

Următoarele două capitole abordează tema formării și expansiunii statului feudal nomad mongol în timpul lui Gengis Han și al urmașilor săi. După ce subliniază faptul că statul mongol apare la începutul secolului al XIII-lea tocmai ca urmare a dezvoltării unei aristocrații tot mai bogate și mai puternice (noionii), care avea posibilitatea să întrețină propriile ei cete armate (nucherii), autorul enumără principalele trăsături ale feudalismului mongol, care sînt următoarele: dezvoltarea pe baza creșterii extensive a animalelor și nu a agriculturii, de unde provine și denumirea de feudalism nomad, apariția nu ca urmare a descompunerii unei societăți sclavagiste. ci ca urmare a descompunerii unei societăți de comună primitivă și faptul că apariția și dezvoltarea sa s-a realizat în momente deosebite la diferitele triburi mongole.

Apariția statului feudal nomad mongol în anul 1206, sub conducerea lui Gengis Han (Temudjin), care a reușit să unească sau să supună sub conducerea sa toate triburile de pe teritoriul Mongoliei, a marcat, pe de o parte, încheierea unui îndelungat proces istoric, iar pe de altă parte, a deschis calea unui nou, acela al expansiunii mongole, de durată mai scurtă, dar mult mai spectaculos și cu consecințe mult mai tragice atât pentru cucerii cit și pentru cuceritori.

Cauzele acestei expansiuni trebuie căutate, așa cum pe bună dreptate arată autorul, în evoluția particulară a societății mongole din secolele al XIII-lea și al XIV-lea, care se caracterizează prin următoarele trăsături specifice: predominarea economiei naturale care, practicata în condiții climatice aspre, era departe de a satisface toate necesitățile sociale, nevoile de lux și de prestigiu ale clasei dominante și adeziunea claselor inferioare la războaiele de cucerire, deoarece acestea participind și ele, deși în măsură mult mai mică, la împărțirea prăzii, considerau războiul ca unica posibilitate de a scăpa de sărăcie și de a promova chiar, dacă înaprejările o permiteau, în rindurile nobilimii. De asemenea, nu trebuie uitat faptul că pentru puterea centrală expansiunea externă a permis canalizarea tuturor energiilor războinice în afara hotarelor țării. ceea ce a făcut ca luptele interne, dezintegratoare, să treacă pe un plan secundar pentru multă vreme.

În ceea ce privește explicația victoriilor fulgerătoare raportate de mongoli autorul consideră, în mod just după părerea noastră, că ea are două aspecte inseparabile. Pe de o parte, aceste victorii au fost rezultatul unității relative a statului mongol în momentul declanșării procesului de expansiune și a superiorității sale militare manifestată pe planul disciplinei, al tacticii și strategiei, iar pe de altă parte, ele au fost o consecință firească a faptului că toate statele atacate se aflau pe o treaptă superioară ce evoluție a feudalismului, un feudalism agricol și sedentar, care a dus la forme mai mult sau mai puțin acute de fărâmițare și le-a slăbit considerabil puterea de rezistență.

Începutul campaniilor de cucerire, ca, de altfel, și cele mai importante cuceriri sînt făcute în timpul domniei lui Gengis Han (1206—1227). Astfel, în 1209 este cucerit statul tungus, în 1213 încep atacurile împotriva Chinei de Nord care este cucerită, în linii mari, pînă în 1223, în 1218 este cucerit statul Kara Khitai din Turkestanul de Est, între 1219 și 1222 este cucerit puternicul imperiu al Horezmului, care cuprindea cea mai mare parte din Iran și Asia Centrală iar unitățile înaintate ale lui Djebe și Subotai străbat Azerbaidjanul (1220), Georgia (1221) și în 1223 zdrobesc la Kalka o numeroasă armată a crezilor ruși și a elementelor cumane din nordul Mării Negre. Urmașii lui Gengis Han continuă aceeași politică și împing limitele imperiului mongol pînă în Pacific, Indochina, Oceanul Indian și Europa Centrală.

Dar aceste rapide cuceriri nu au putut fi menținute multă vreme sub o singură autoritate. În același tip cu extinderea limitelor imperiului mongol s-au intensificat și elementele centrifuge, tendințele separatiste și dezintegratoare. La puțină vreme de la moartea lui Gengis Han, puterea marelui han nu se mai întindea, practic, decît asupra Chinei și a Mongoliei. Autorul consideră că dezintegrarea rapidă a imperiului s-a datorat, printre altele, slăbirea legăturii economice între diferitele regiuni care-l compuneau și asimilării foarte rapide a elementului mongol de către populațiile locale, mai numeroase și mai avansate sub aspect economic, social-politic și cultural. În același timp Mongolia a continuat să rămînă o țară irapoiată sub aspect economic

și social, iar feudalismul nomad a continuat să se consolideze, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea cea mai mare parte a păstorilor liberi (arați) intrând în dependența aristocrației.

Analizând evoluția statelor mongole rămase după dezmembrarea marelui imperiu (China dinastiei Yuan, statul Džagataizilor din Turkestan, al İlhanizilor din Iran, Hoarda de Aur de la M. Neagră și M. Caspică), autorul arată că și acestea au cunoscut un rapid proces de asimilare a elementului cuceritor în masa cuceritorilor și de dezagregare feudală, astfel încât, la sfârșitul secolului al XIV-lea, imperiul fondat de Gengis Han a încetat să mai existe. Contradicția dintre cuceritorii mongoli și popoarele cucerite de ei, mai dezvoltate pe plan economic și social, nu s-a putut rezolva decât prin prăbușirea stăpînirii mongole.

În ansamblu, războaiele de cucerire, susține cu îndreptățire autorul, au avut consecințe negative, întinzînd dezvoltarea forțelor de producție din teritoriile ocupate și frînînd, în același timp, evoluția internă a Mongolici, mai ales prin marile pierderi umane.

În capitolul al V-lea autorul analizează situația Mongolici în intervalul cuprins între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, iar în cel următor este studiată perioada dominației manciurienne (1691—1911).

Se poate constata astfel că, după cuceririle și după prăbușirea imperiului mongol, Mongolia a intrat într-o perioadă caracterizată, după expresia autorului, prin „dezmembrare feudală și nomadă și prin sărăcie”. Cuceririle au provocat o puternică depopulare a țării ceea ce a determinat o îndelungată stagnare economică. Posesiunile feudale devin ereditare și transmisibile, situația arașilor este destul de asemănătoare cu cea a serbilor din Europa, iar puterea hanului scade tot mai mult. În același timp, pe teritoriile de la vest de lacul Baikal, dominate de păduri și stepe, au supraviețuit chiar elemente ale comunei primitive. În această situație Mongolia a fost o pradă ușoară pentru cuceritorii manciurieni, a căror dezvoltare socială și expansiune teritorială se aseamănă mult cu ceea ce s-a întimplat în cazul mongolilor, și care reușesc să cucerescă Mongolia de Sud în 1634—1636, iar cea de Nord în 1691.

Dominația manciuriană a marcat, așa cum arată autorul, o intensificare importantă a exploatării maselor populare, a fost un element de agravare a inapoiării și stagnării economice. Biserica lamaistă, puternic sprijinită de dinastia manciuriană, a reușit să încadreze în sistemul ei de minăstiri pînă la 40 % din forța de muncă masculină, ceea ce a frînat considerabil creșterea populației, dezvoltarea economiei și a societății în ansamblu. Această situație s-a agravat și mai mult în secolul al XIX-lea odată cu pătrunderea capitalului străin în China, capital care a acaparat și piața mongolă. Dar, pe măsura intensificării exploatării s-a intensificat și lupta de eliberare a poporului, luptă care la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor a atras toate clasele și categoriile sociale, obiectivul independenței fiind comun pentru întreg poporul mongol. Principalele momente ale acestei lupte sînt reprezentate de mișcările și răscoalile din anii 1837—1840, 1852, 1890, 1899, 1900, 1903, 1906, 1910 și culminează cu proclamarea independenței la 28 noiembrie 1911.

Capitolul al VII-lea al lucrării se ocupă de evoluția statului mongol în perioada 1911—1921. Analizînd cu multă atenție situația concret-istorică din Mongolia, autorul arată că organizarea și dezvoltarea luptei revoluționare a poporului mongol erau puternic frîmate de lipsa unei clase muncitoare, ceea ce explică și lipsa unui partid revoluționar capabil să organizeze această luptă, și din această cauză conducerea luptei pentru independență a aparținut stăpînitorilor feudali. Aceasta explică de ce noul stat mongol independent a avut un caracter teocratic, în fruntea sa aflîndu-se șeful suprem al bisericii lamaiste, și de ce independența a fost obținută doar în folosul clasei dominante, situația arașilor neschimbindu-se cu nimic. În aceste condiții contradicțiile dintre stăpînii feudali și arași se adîncesc, iar clasa dominantă se arată incapabilă să apere independența țării, pe care o și pierde în 1915 ca urmare a presiunilor conjugate ale Rusiei țariste și ale Chinci.

Următoarele patru capitole, care formează ultima parte a lucrării, abordează problemele istoriei mongole din momentul victoriei revoluției populare din 1921 și pînă în zilele noastre.

Adîncirea fără precedent a contradicțiilor de clasă, eoul victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și tentativele japonezilor de a cucerii Mongolia cu ajutorul gărzilor albe care se retrăgeau de pe teritoriul Rusiei au provocat o puternică reacție din partea poporului mongol, reacție ce se va concretiza prin declanșarea revoluției populare. Astfel, grupurile revoluționare, în fruntea cărora s-au remarcat eminenții militanți revoluționari Suhbator și Ciobalsan, se unesc în 1920 și formează Partidul Popular Mongol care, la primul său congres deschis la 1 martie 1921 în localitatea Khahta, s-a pronunțat cu fermitate pentru transformarea socialistă a Mongoliei, pentru asigurarea independenței țării și desființarea exploatării omului de către om, a hotărît declanșarea luptei armate revoluționare și a arătat că în lipsa proletariatului arașii trebuiau să fie principala forță revoluționară. După victoria luptei revoluționare, la 8 iulie 1921 cînd este eliberată capitala țării, orașul Urga (devenit Ulan Bator în 1924), Mongolia a intrat în faza realizării obiectivelor revoluției burghezo-democrate care, în linii mari, se încheie în 1940. Autorul arată că în ciuda unor erori și greșeli încrente, datorate lipsei de experiență și condițiilor grele în care își desfășura activitatea, P.P.M. (devenit la Congresul III, din august 1924, Partidul

Popular Revoluționar Mongol) a reușit să realizeze obiectivele majore pe care și le propusese : independența națională, proclamarea republicii populare (constituția din noiembrie 1924), lichidarea relațiilor feudale, emanciparea arașilor, lichidarea marilor proprietăți laice și ecleziastice și trecerea la cooperativizarea agriculturii, începutul industrializării țării și al creării unei clase muncitoare tot mai puternice, reducerea drastică a analfabetismului și dezvoltarea culturii, crearea unei rețele sanitare și a unei rețele de transporturi etc.

Toate aceste istorice cuceriri ale poporului mongol au fost consolidate în intervalul 1940—1952 când, în ciuda dificultăților provocate de cel de-al doilea război mondial, s-a reușit punerea unor baze trainice pentru trecerea la construirea socialismului. Începând din 1952 poporul mongol sub conducerea P.P.R.M., a trecut, cu toată hotărârea, la construirea orânduirii socialiste, R.P. Mongolă cunoscând importante succese pe plan economic, social, politic și cultural, devenind o țară cu o agricultură modernă și o industrie în plină dezvoltare, consolidându-și poziția și prestigiul pe arena vieții internaționale.

În ansamblu, lucrarea istoricului maghiar László Lőrincz, în ciuda unor scăpări și greșeli de importanță destul de redusă (greșeli de tipar, traducerea greoaie și confuză în anumite pasaje, bibliografia prea sumară de la sfârșitul volumului, formată din numai 10 titluri, anumite inexactități cronologice, dintre care cea mai frapantă ni s-a părut plasarea cuceririi Bagdadului de către mongoli în 1260 în loc de 1258), reprezintă, după părerea noastră, o reușită istoriografică și editorială prin viziunea de sinteză, prin fericita îmbinare dintre tratarea factologică și cea problematizată, prin analiza exactă și aprofundată a diferitelor fenomene și procese istorice și prin viziunea totalizatoare pe care o oferă cititorului asupra istoriei poporului mongol.

Eugen Denize

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României.

Mircea cel Bătrîn și stăpînirile sale din Transilvania.

Relațiile lui Mircea cel Bătrîn cu Polonia.

Pretendentul Neagu „Vodă” fiul lui „Basarab veovod” (1633 — 1644).

Economia Țărilor Române în secolul al XVII-lea.

Caracterizarea regimului tureco-ianariot în Principate.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákoczi cu Spania.

Conflictul pentru succesiune la tronul Austriei (1741—1748). Implicații diplomatice și militare.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea euștelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

România și eriza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSN 567 — 630

I.P. Informația c. 2065

43 856

Lei 15

www.dacoromanica.ro